

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਇਤਿਹਾਸਕ

ਨਾਟਾਂ ਤੋਂ ਧਾਟਾਂ ਜੁਕੈਸ਼

www.PunjabiLibrary.com

ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

ਤਤਕਰਾ

		ਅਗੁਣ		83-84
ਊ		ਅਲ੍ਲਾਬਾਦ		173
ਊਗਸ਼ੈਟ	118-124			
ਊਡੀਸਾ (ਊੜੀਸਾ)	156			
ਊਂਦੇ ਸਾਹ	23		ਈ	
ਊਪਉ (ਊਧੋ)	132	ਇੰਦਰ		90-91
ਊਮਾਪਤ	85-86		ਸ	
ਅ		ਸਊਣ ਰਿਸੀ		153
ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ	82	ਸਹੰਸਥਾਹੁ		117-118
ਅਸਰਾਜ	50-51	ਸਹਸਫਨੀ		88
ਅਹਿੱਲਿਆ	90-91	ਸੁਕ		105-107
ਅਕਰੂਰ	133	ਸਿਕੰਦਰ		51-52
ਅਗਸਤ	101-108	ਸੁਕਦੇਵ		105-107
(ਗੁਰੂ) ਅੰਗਦ ਦੇਵ	28-30	ਸੁੱਕਰ		94-95
ਅੰਗਰੈ	87	ਸੰਕਰ		85-86
ਅੰਗਰਉ	28-29	ਸੁਖਦੇਉ		105-107
ਅਜ	108-109	ਸੇਖਨਾਗ		88
ਅਜੈ	108-109	ਸੰਭਾ		101-103
ਅਜਾਮਲ	146-147	ਸੈਣ ਜੀ		71
ਅਜਗਾਈਲ	155	ਸੀਤਾ		109-112
ਆਦ ਭਵਾਨੀ	145-146	ਸੱਤਾ ਛੂਮ ✓		44-46
(ਬਾਬਾ) ਆਦਮ	153-155	ਸੁਤ ਭਾਨ		93-94
ਅੰਬੀਕ	138	ਸੀਤਲਾ		145-146
ਅਮੀਕ	138	ਸੁਦਰ ਦਾਸ		33-34
ਅਮਰਕਾ	101-103	ਸੁਦਾਮਾ		133-134
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	157-158	ਸਧਨਾ ਜੀ		68-69
(ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ	30-33	ਸਨਕਸਨੰਦਨ		81
(ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ	37-42	ਸਨਕਾਦਿਕ		81
ਅਰਜਨ	126-130	ਸਨਤਕੁਮਾਰ		81

ਸਨਾਤਨ	81	ਕੁੰਚਰ	146
ਸੰਮਨ	42-43	ਕੱਛ ਅਵਤਾਰ	82
ਸੂਮੇਰ	158-159	ਕਜਲੀ ਬਨ	163-164
ਸੂਰਸਤੀ	80-81	ਕੇਤ੍ਤੀ	94-95
ਸਰਸੂਤੀ (ਨਦੀ)	159	ਕੇਦਾਰਾ	163
ਸੂਰਜ	93-94	ਕਪਿਲ	87-88
ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ	75-76	ਕਪਿਲਾਦਿ	87-88
ਸੂਰਪਤਿ	90-91	ਕਾਬਾ	164-165
ਸੂਲਹੀ ਖਾਨ	43-44	ਕੁਬਜਾ	118-124
ਸਾਲਗਰਾਮ	96-97	ਕਬੀਰ ਜੀ	72-73
ਸਲਯ	76-77	ਕੁਬੈਰ	100-101
ਸੇਵਕ	76-77	ਕਾਬਲ	165-166
ਸ਼ਿਵ ਜੀ	85-86	ਕਬਲਾਸ	166-167
ਹ			
ਹੇਸਾ ਅਵਤਾਰ	82-83	ਕਮਾਲ	72-73
ਹਣਵੰਤਰ	116	ਕਮਲ ਪੁੱਤ	79
ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ	159-160	ਕਮਲਾਪਤਿ	78
ਹਨੂਮਾਨ	116	ਕੁਰੂ	126-130
ਹਿਮਾਚਲ (ਹਿਮਾਲਿਆ)	161	ਕੈਰੋ	126-130
(ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ	46-48	ਕੈਰਉ	126-130
ਹਰੀ ਚੰਦ	98-99	ਕਿਸ਼ਨ	118-124
ਹਰਚੰਦੌਰੀ	161-162	ਕੁਰੁਛੇੜ	167
ਹਰਣਾਖਸ	101-103	ਕੀਰਤ	76-77
ਹਿਰਣਿਯਕਸਥ	101-103	ਕਰਤਾਰਪੁਰ	166
ਹਰਿਦਾਸ (ਹਰਦਾਸ)	35-37	ਕਰਨਿ	131
ਹਰਦਵਾਰ	169-170	ਕੁਰਮ	82
ਹਰਬੰਸ	76-77	ਕੁਲ	166-167
ਹਾੜਬੇ	162	ਕੈਲਾਸ	166-167
ਕ			
ਕਾਸੀ (ਬਨਾਰਸ)	162-163	ਕਲਸਹਾਰ	76-77
ਕੇਸੀ	118-124	ਕੁਲਛੇਤ	167
ਕੰਸ	118-124	ਕਾਲਜਮਨ	136
ਕੁਸੇਤਰ	167	ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ	145-146
		ਕਾਲੀ ਨਾਗ	118-124

ਕਾਲਨੇਮੀ	97-98		ਚ
ਕਲਜ	76-77	ਚੰਡੂਰ	118-124
ਕਵਲਾ	78	ਚਿਤਰ-ਗੁਪਤ	93-94
ਕੁਵਲੀਆ ਪੀੜ	118-124	ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ	142-145
		ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ	49
ਖ		ਚੰਦਰਮਾ	91-93
ਖਗਤਨ	115	ਚੰਦ੍ਰਾਵਲ	118-124
ਖੱਡੂਰ ਸਾਹਿਬ	168	ਚਰਪਟ	150-151
ਖੁਰਾਸਾਨ	168		
ਖਰਬਾਹਨ	145-146		ਜ
ਖੀਵੀ	28-29	ਜਸੋਧਾਂ	118-124
		ਜਸਰਥ	109-112
ਗ		ਜਾਹਰਨਵੀ	169-170
ਗਇਆ	168-169	ਜਗਨ ਨਾਥ	156
ਗਾਇਤਰੀ	88-89	ਜੈ ਚੰਦ	68
ਗੋਇਦਵਾਲ	171	ਜਾਦਵ	136-137
ਗੰਗਾ	169-170	ਜੈ ਦੇਵ	66-67
ਗੰਗਰੀ ਪਹਾੜ	166-167	ਜੌਧਾ	53
ਗੰਗੇਵ ਪਤਾਮਾ	124-126	ਜਨਕ	105-107
ਗਜ	146	ਜਨਮੇਜਾ	140-141
ਗਜਪਤ	146	ਜਮਦਗਨ	117-118
ਗੋਤਮ	90-93	ਜਮਨਾ	172-173
ਗੋਦਾਵਰੀ	170-171	ਜਰਾਸਿੰਧ	134-136
ਗੰਪ੍ਰ ਨਗਰੀ	161-162	ਜਲ	76-77
ਗਨਕਾ	147	ਜਾਲਪ	76-77
ਗੋਪੀ ਚੰਦ	152-153	ਜਲਯ	76-77
(ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ	60-66		
ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ	171		ਟ
ਗੋਬਿੰਦਵਾਲ	171	ਟਲਯ	76-77
ਗੋਮਤੀ	172		
ਗਾਯਾ	168-169		ਤ
ਗਯੰਦ	76-77	(ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ	56-60
ਗੋਰਖ	150-151	ਤੋਤੋ ਤਨੋ	30-33
ਗਰੜ	83-84	ਤਪਾ ਨੰ: ੧	29-30
ਗੋਵਰਧਨ	172	ਤਪਾ ਨੰ: ੨	34-35

ਤਪਾ ਨੰ: ੩	37		ਪ
ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ	68	ਪਿੰਗਲਾ	147-148
ਤੁਲਸੀ	96-97	ਪੰਚਾਲੀ	126-130
		ਪਾਂਡਵ	126-130
		ਪੂਤਨਾ	118-124
ਦ		ਪੀਪਾ ਜੀ	70-71
ਦਾਸ	76-77	ਪ੍ਰਾਸਰ	104-105
ਦਾਸੀ ਸੁਤ	124-126	ਪਰਸਰਾਮ	117-118
ਦਸਰਥ	109-112	ਪ੍ਰਹਲਾਦ	101-103
ਦੁਹਸਾਸਨ	126-130	ਪ੍ਰੀਖਤ	139-140
ਦਹਿਸਰ	113-115	ਪ੍ਰਾਗ (ਪ੍ਰਯਾਗ)	173
ਦੁਰਗਾ	86	ਪ੍ਰੀਛਤ	139-140
ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ	95	ਪੁਰੀ ਦੁਆਰਾ	173-174
ਦ੍ਰੈਪਦੀ	126-130	ਪੁਰਬਾਣੀ	53
ਦੂਰਬਾ	136-137	ਪਾਰਬਤੀ	86
ਦੂਰਬਾਸ਼ਾ	136-137	ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ	68
ਦੂਰਯੋਧਨ	126-130	ਪੁਰਵਚ	104-105
ਦੇਵਕੀ	118-124		
ਦੂਵਾਰਕਾ	173-174		
ਦੂਵਾਰਕਾ ਪੁਰੀ	173-174		
		ਫ	
		ਫੇਰੂ	28-29
ਪੰਨਾ ਜੀ	70	ਫੇਰੂਆਣ	28-29
ਪਨੀਆ	72-73	(ਸੋਖ) ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ	74-75
ਧੋਮ	99-100		
ਪਿਸਟ-ਬੁੱਧੀ	142-145	ਬਿਆਸ ਰਿਸ਼ੀ	104-105
ਪੂ ਭਗਤ	99-100	ਬਸਿਸਟ	107-108
ਪਰਮ ਰਾਜ	93-94	ਬਾਸਕ	88
		ਬਿਸਨ	78
ਨ		ਬਿਸਵਾਦੀਪਕ	93-94
ਨਗਰ ਗੰਧਬ	161-162	ਬਹਿਲੀਮਾ	52-53
ਨੰਦ	118-124	ਬੀਠਲ	141-142
(ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਦੇਵ	17-22	ਬੇਣੀ ਜੀ	69
ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ	67	ਬਿਦਰ	124-126
ਨਰਸਿੰਘ ਅਵਤਾਰ	101-103	ਬਿੰਦੂਬਨ	174
ਨਾਰਦ ਜੀ	84-85	ਬੁੱਧ	148-150
ਨਲਯ	76-77		

ਬਨਾਰਸ	162-163	ਮੁਕੰਦ	72-73	
ਬਿਪਾਸ (ਬਿਆਸਾ)	174	ਮਗਹਰ	162	
ਬਾਬਰ	23-25	ਮੱਛ ਅਵਤਾਰ	81	
ਬਾਬਰਵਾਣੀ	23-25	ਮਛੰਦ	150-151	
ਬਾਹਤਨ	87	ਮੋਜਦੀ	49-50	
ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ	79	ਮਥਰਾ (ਭਟ)	76-77	
ਬਿਰਾਹਿਮ	51-52	ਮਥਰਾ (ਸ਼ਹਿਰ)	174-175	
ਬਰਨ	100-101	ਮੋਦੀ	86	
ਬਾਲਮੀਕੀ	131-132	ਮਦ ਕੀਟ	89-90	
ਬਲ ਰਾਜਾ	103-104	ਮਾਧਿਕੀਟ	95	
ਬਲਯ	76-77	ਮਧੂ ਕੈਟਵ	89-90	
ਬਾਵਨ ਅਵਤਾਰ	103-104	ਮਾਂ ਧਾਤਾ	137-138	
		ਮੌਨ ਸੁਤ	104-105	
		ਮੀਨਤਨ	81	
ਭ	ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ	124-126	ਮਾਨਧਾਰਾ	137-138
	ਭਿਖ	76-77	ਮੇਰ	158-159
	ਭੀਖਨ ਜੀ	75	ਮਾਰਕੰਡੇ	79-80
	ਭਾਗੀਰਥ	96	ਮਿਗਤਨ	113-115
	ਭੱਟ	76-77	ਮਰਦਾਨਾ	25-26
	ਭਭੀਖਨ	112-113	ਮਾਰਵਾੜਿ	175
	ਭੈਰਉ	145-146	ਮਲਕ ਮੁਗੀਦ	49
	ਭਰਥਰੀ	151-152	ਮੂਲਾ ਕਿਰਾੜ	26
	ਭਲਯ	76-77	ਮਲਕਲ ਮਉਤ	155
		ਮਾਲਦੇਉ	54-55	
ਹ	ਮੂਸਾ	55-56	ਰ	
	ਮੂਸਨ	42-43	ਰਾਇ ਹਸਨਾ	54
	ਮਹੇਸੂ	85-86	ਰਾਇ ਕਮਾਲਦੀ	49-50
	ਮਹਿਖਾਸਾ	95	ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ	44-46
	ਮਹਿਖਾਸਰ	95	ਰਾਇ ਮਹਿਮਾ	54
	ਮਹਾਦੇਵ	85-86	ਰਾਹੂ	94-95
	ਮੋਹਨ ਜੀ	33-34	ਰਕਤਬੀਜ	95
	ਮਹਾਮਾਈ	145-146	ਰਾਣਾ ਕੈਲਾਸ	54-55
	ਮੋਹਰੀ ਜੀ	33-34	ਰੁਦਰ	85-86
	ਮਕਾ	164-165	ਰਾਮਚੰਦ	109-112

ਰਾਮ ਜਨੀਆ	72-73	ਲੱਛਮੌ	78
(ਗੁਰੂ) ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ	35-37	ਲਫ਼ਮਣ	109-112
ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰ	157-158	ਲੋਪਾ	88-89
ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ	69-70	ਲਲਾ	52-53
ਰਵਿਸੁਤ	93-94	ਲਾਲੇ	27-28
ਰਵਿਦਾਸ	73-74		
ਰਾਵਣ	113-115		ੴ
ਲ		ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ	107-108
ਲੋਈ	72-73	ਵਿਸ਼ਨੂੰ	78
ਲਹਿਣਾ	28-29	ਵਿਦਰ	124-126
ਲਾਹੌਰ	175	ਵਾਮਨ	103-104
ਲੋਹਾਰੀਪਾ	150-151	ਵੀਰਾ	53
ਲੰਕਾ	176	ਵਰਾਹ	87

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ
ਇਤਿਹਾਸਕ
ਨਾਨਾਂ ਤੇ ਬਾਨਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼

ੴ ਸਤਿਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ
ਇਤਿਹਾਸਕ
ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ਲ

ਲੇਖਕ :

ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
ਸਵਰਗਵਾਸੀ

ਸਿੰਘ ਬੜ੍ਹਰੜ
ਅਮ੍ਰਿਤਸਰ

NĀWĀN TE THĀWĀN DĀ KOSH
A dictionary of historical persons and places
referred to in Sri Guru Granth Sahib
compiled by
LATE MASTER MEHTAB SINGH

ਸਭ ਚੱਕ ਕਰਤਾ ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।
ਲਿਪਤੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾ ਪੁਸ਼ਟਕ ਦਾ ਕੌਥੀ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਨਾ ਛਾਪਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਸਟਿਸ ਪ੍ਰੈਰਨ ਸਿੰਘ ਸਫੋਰ
ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਨੰਦ

ISBN 81-7205-025-9

ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਜੁਲਾਈ 1991
ਪੰਜਵੀਂ ਵਾਰ ਜਨਵਰੀ 1995
ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ ਅਗਸਤ 2002
ਸਤਵੀਂ ਵਾਰ ਅਪ੍ਰੈਲ 2010

ਮੁੱਲ : 100-00 ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ:
ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਾਹਮ

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 006

S.C.O. 223-24, ਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 001

E-mail : singhbro@vsnl.com
Website : www.singhbrothers.com

ਛਾਪਕ :

ਪਿੰਟਵੈਲ, 146, ਇੰਡਸਟੀਅਲ ਫੇਕਲ ਪੁਆਈਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੁਖ-ਸ਼ਬਦ

ਤੌਰਥਿ ਨਾਵਣ ਜਾਉ ਤੌਰਥੁ ਨਾਮੁ ਹੈ ॥
ਤੌਰਥੁ ਸ਼ਬਦ ਬੀਚਾਰੁ ਅੰਤਰਿ ਗਿਆਨੁ ਹੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੮੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਅਗਮ ਅਬਾਹੁ' ਹਨ। ਇੱਕ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੀ ਪੰਗਵਿਰਤ ਹਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ 'ਪੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਹੈ। ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਹੀ ਪਵੇਗਾ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹੋ ਰਹੋ ਹੋ, ਉਸ ਦੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋਗੇ। ਅਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਜਾਂ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਜਾਣ ਲੈਣ ਨਾਲ ਵੀ ਸੇਡੀ ਪਰਬੀਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥ ਉਤਮ ਅਵਸਥਾ ਬਖਸ਼ਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਤੁਕ 'ਮਨ ਜੀਤੇ ਜਗ ਜੀਤ', ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਜੀਅ ਕੇ ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ 'ਸਹਜ ਆਨੰਦ' ਆਏਗਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਗਿਆਨ-ਰਸ ਮਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਜੜ੍ਹਗੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਸ਼ਾਂ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਜਾਂ ਬਾਵਾਂ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ, ਜਿਸ ਹੱਦ ਤਕ ਜੜ੍ਹਗੀ ਹੈ, ਜਾਣਦੇ ਹੋਵੋ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਰਤਾ ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਣੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੰਮੇ ਧੋਠੋਹਾਰ ਵਿਚ ਸਨ-ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਸੱਚੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਸ੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਐਗਜ਼ੈਕਟਿਵ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਗ੍ਰਾਹਤਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਢਾਈ ਵਰ੍ਗਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਏ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਵਾਂ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਤਰਤੀਬ ਦਿੱਤੀ।

ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਕਫੀਅਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਏਨੀ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਕਰਵਾਈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਨਾਵਾਂ' ਅਤੇ 'ਬਾਵਾਂ' ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਘਟਨਾਵਾਂ ਸੰਬੰਧਤ ਹਨ। ਉਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਪ ਅਤੇ ਪੁੰਨ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮਝਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਕਿਵੇਂ ਜੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਕਿਸੇ

ਹੋਰ ਸੰਖੇਪ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਏਨੀ ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਲਾਭਦਾਇਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਗਿਲਦੀ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਿਤਾਂਤ ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦੇਣਗੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਜਾਗੇਗੀ ਜੋ ਸਿਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਆਸ਼ਰਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਟੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਰਤਣ। ਆਚਿ ਇਕ ਦਿਸ਼ਟਾਂਤ ਪਰਖੀਏ। ਇਹ ਥੇਅੰਤ ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਹੈ।

ਇਕ ਤੁਕ ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ (ਮ: ੩) ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਯਕੀਨ ਰਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝੋਗੇ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ :

ਅਜੈ ਸੁ ਰੋਵੈ ਭੀਖਿਆ ਖਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੬੪੩)

ਮਹਾਰਾਜ ਅਜੈ—ਅਜ, ਮਹਾਰਾਜ ਦਸਰਥ ਦੇ ਪਿਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਤਪੱਸਵੀ ਨੇ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਦਾਨ ਮੰਗਿਆ। ਅਜੈ—ਅਜ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਸੀ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿਦ ਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਨਿਮਰਤਾ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਰਮ ਪੂਰਬਕ ਇਉਂ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਪੱਸਵੀ ਉਹ ਲਿਦ ਆਪਣੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਨੇ ਕਰਵਟ ਬਦਲੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਅਜ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭੁਖ ਲੱਗੀ। ਇਕ ਕੁਟੀਆ ਨਜ਼ਰ ਆਈ। ਉਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਤਪੱਸਵੀ ਪਾਸੋਂ ਕੁਝ ਖਾਣ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਸ ਲਿਦ ਵਲ ਕੀਤਾ ਜੋ ਬਾਜ਼ਾਂ ਪੈਣ ਨਾਲ ਵਧ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਅਜ ਆਪਣੀ ਦਿਤੀ ਭੀਖਿਆ ਖਾਂਦਿਆਂ ਪਸੋਮਾਨੀ ਵਿੱਚ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਸ ਬਿਤਾਂਤ ਨੂੰ ਜੋ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਓਗੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਓਗੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਲੋੜਵੰਦ ਨਾਲ ਅਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜੀ ਦੇ ਲੰਗਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਮਾਨਤਾ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਸਕ ਬਣ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਸਭਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰਪੂਰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਲੂਕ ਕਰੋਗੇ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੋਬਿੰਦ-ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਬਹੁਤ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ‘ਨਾਮ’ ਦਾਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ ਬਣਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਅਤੁਟ ਪਿਆਰ ਦੇਵੇਗੀ :

ਸੰਤ ਪੁਸਾਦਿ ਮਹਾ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਸਰਾਲੇ ਬੰਧਨ ਕਾਟੇ ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨਾਨਕ ਧਨੁ ਪਾਇਆ ਅਪੁਨੈ ਘਰਿ ਲੈ ਆਇਆ ਖਾਟੇ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੬੭੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਧਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋਗੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ‘ਹਰਿ ਚਰਣ ਕਮਲ ਕੀ ਟੇਕ ਸਤਿਗੁਰਿ ਦਿਤੀ ਤੁਸੀਂ ਕੈ ਬਲਿਰਾਮ ਜੀਉ’ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗੀ।

ਭੁਮਿਕਾ

ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਜਥਿਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਜਤਨ ਵੀ ਕੌਤੇ ਜਾਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਆਮ ਸੱਜਣ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਝ ਸਕਣ। ਅਜਿਹੇ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਜਤਨ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਲੇੜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਕਾਢੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਕਈ ਕਾਢੀ ਸਮਝ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਿਆਣੇ ਸੱਜਣ, ਪਾਠੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਵੇਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਤਾਂ ਸਰਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋਣ, ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਬਾਵਾਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਾਕਫੀ ਰਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਗੀ ਅਜਿਹੀ ਵਾਕਫੀ ਅਤ ਸੁਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੁਕ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਠੀਕ ਠੀਕ ਸਮਝਣਾ ਐਖਾ ਹੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕੁ ਅਜਿਹੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਹਾਲਾਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਜਿਹਾ ਕਿ :

ਜਿਉ ਜਨ ਚੰਦ੍ਰਹਾਂਸੁ ਦੂਖਿਆ, ਪਿਸਟਭੁਪੀ ਅਪੁਨਾ ਘਰੁ ਲੂਕੀ ਜਾਰੇ ॥

(ਨਟ ਮ. ੪, ਪੰਨਾ ੯੯੨)

ਊਧਉ ਅਲੂਕੁ, ਤਿਲੋਚਨੁ, ਨਾਮਾ, ਕਲਿ ਕਬੀਰ ਕਿਲਾਵਿਖ ਹਰਿਆ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਮ. ਤੌਜੇ ਤੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੩)

ਖਗ ਤਨ ਮੀਨ ਤਨ ਮ੍ਰਿਗ ਤਨ, ਬਰਾਹ ਤਨ ਸਾਧੂ ਸੰਗਿ ਊਧਾਰੇ ॥

(ਮਲਾਰ ਮ. ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਸੁਖਦੇਉ ਪਰੀਖੁਤੁ ਗੁਣ ਰਵੈ, ਗੋਤਮ ਗਿਰਿ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥

(ਸਵੱਖੇ ਮ. ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੦੦)

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੌਆ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥

(ਆਸਾ ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਦ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਪਾਇਆ, ਜੰਗੀ ਮੰਗੀ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

(ਤਿਲੰਗ ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੨)

ਇਸ ਘਾਟੇ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਸੱਜਣਾਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਾਠ, ਅਰਥਾਂ ਸਹਿਤ, ਕਿਸੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਿਦਵਾਨ ਬਾਅਦ

ਕਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਟਾਵਾਂ ਟਾਵਾਂ ਸੱਜਣ ਇਹ ਉੱਦਮ ਕਰਦਾ ਭੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਲਈ ਭੀ ਇਹ ਕਠਨ ਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਥਾਨੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਅੱਜ ਤਾਈ ਅਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਕੋਈ ਛਪੀ ਗੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਾਲੇ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ), ਬਾਬਤ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲਾਤ ਦਿੱਤੇ ਹੋਣ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕਣ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਆਦਿਕ ਦੇ ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦਰਜ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹਾਲ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੂਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਧੂਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਭੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹਾਲ ਦੇ ਮਹਾਰ ਹੀ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਵੰਡ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਬਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੁੜਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੰਡਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਲੜੀ ਭੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਤਪਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਤਪੇ ਦਾ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਕ ਦਾ ਤੀਜੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਕ ਦਾ ਚੌਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ। ਜਿਸ ਤਪੇ ਦਾ ਜਿਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੰਸੰਧ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਉੱਥੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚੂਂਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਦੀ ਪਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵ ਜਾਂ ਬਾਂਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਪਦ ਜਾਂ ਤਾਂ ਰੱਬ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਭੇਖ ਜਾਂ ਰਾਜਸੀ ਪਦਵੀ ਲਈ ਜਾਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਗਵੱਝਾਂ ਲਈ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵ ਤੇ ਬਾਂਵ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

(ਉ) ਗੋਬਿੰਦ, ਮੁਗਾਰੀ, ਮੁਕੰਦ, ਹਰੀ, ਰਾਮ, ਮਧਸਦਨ, ਗੋਰਖ, ਮੌਲਾ, ਨਾਗਾਇਣ, ਸਿਆਮ, ਰਘੁਨਾਥ, ਜਗਦੀਸ਼, ਦਾਮੋਦਰ, ਬੀਠਲ, ਗੋਪਾਲ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਰਾਜਾ ਸ੍ਰਮ, ਕੇਸੇ ਗੁਪਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਧਰ, ਰਿਖੀਕੇਸ਼ ਜਗਨ ਨਾਥ, ਕਵਲਾ ਕੰਤ ਆਦਿਕ ਪਦ ਰੱਬ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ਅ) ਅਬਦਾਲੀ, ਕਲੰਦਰ, ਸੋਖ, ਮਸਾਇਕ ਆਦਿਕ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕੇਂਖਾ ਲਈ ਹਨ।

(ਇ) ਨਾਥ, ਜਤੀ, ਜੋਗੀ, ਸਿੱਧ, ਸੰਨਿਆਸੀ, ਸੰਤੋਖੀ, ਕਪੀਆਣੇ, ਪੰਡਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ,

ਮੁਨੀ, ਮੁਨੱਵਰ, ਸਰਵੜੇ ਆਦਿਕ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਬੋਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ।

(ਸ) ਚੌਪਰੀ, ਰਾਓ, ਮਲਕ, ਸਲਾਰ, ਮੁਕੱਦਮ, ਸਿਕਦਾਰ, ਪੇਤੇਦਾਰ ਆਦਿਕ ਰਾਜਸੀ ਪਦਵੀਆਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹਨ।

(ਹ) ਜੱਛ, ਕਿਨਰ, ਪਸਾਚ, ਗਣ, ਗੰਘਰਬ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਗਵੱਯਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ।

(ਕ) ਪਾਰਜਾਤ (ਦਰਖਤ), ਕਾਮਯੋਨ (ਗਊ) ਚੌਦਾ ਰਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਰਿਖੀ ਕੇਸ਼ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਸਤਸੰਗ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

(ਖ) ਨਰਕ, ਸੁਰਗ, ਪਤਾਲ ਪੁਰੀ, ਬੇਗਮ ਪੁਰਾ ਆਦਿਕ ਦਾ ਮਾਤਲੋਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੰਨਗੀ ਮਾਤਰ ਉੱਪਰ ਦਿਤੇ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਆਇਆ ਹੈ, ਤਦ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਾਵਾਂ ਤੇ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਤਨਾ ਕੁਝ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਆਦਿ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।

ਆਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਬੜੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵ ਥਾਂਵ ਰਹਿ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਬੰਦਾ ਭੂੱਲਣਹਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਖੋਜੀਆਂ ਦੀ ਸੋਵਾ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕੋਈ ਮੱਤ-ਕੇਦ ਸਮਝਣ ਜਾਂ ਜੋ ਜੋ ਉਣਤਾਈਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦਾਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਕਿਆਲਤਾ ਕਰਨ, ਤਾਂ ਕਿ ਦਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਅਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾ ਸਕੇ, ਤੇ ਦੂਜੀ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿਚ ਯੋਗ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਵਾਧਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਆਸ ਹੈ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਖੋਜੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਦਾਸ ਦੇ ਇਸ ਜਤਨ ਤੋਂ ਕਾਢੀ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣਗੇ।

ਤਤਕਰਾ

ਅੰਤ ਵਿਚ ਤਤਕਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ, ਪਾਠਕ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ :

(ਉ) ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਪਦ ਢੂੰਡਣ ਸਮੇਂ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਅੰਖਿਆਈ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਤਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਤਕਰੇ ਵਿੱਚ ਪਦ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕ੍ਰਮ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਪੈਤੀ ਅੱਖਰ ਹਨ, ਉਸੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪਦ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਹਰ ਇਕ ਪਦ ਦੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਸਫੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਵ ਜਾਂ ਥਾਵ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

(ਅ) ਚੂੰਕਿ ਕ੍ਰਮ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਪਦ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕੇਵਲ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵੱਲ ਹੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਕੋਈ ਪਦ ਲੱਭਣਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਅੱਖਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹੜਾ ਅੱਖਰ ਹੈ, ਮਾੜਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਅਰਥਾਤ ਸਿਹਾਰੀ ਬਿਹਾਰੀ ਆਦਿ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।

ਹਿਆਨੀ ਸੈਹਟ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਗਿਰਦ
ਇਟਕਣੈਗਲੁਹ ਪਿਥਕ ਢਾਢੀ ਨੱਥਾ

ਗਿ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕਡਿਆਣਾ

(ਕਲਾ ਮੇਡੀਅਸਟ)

98150-03075

ਸਾਬੀ : ਰਖਵੀਂ ਸਿੰਘ ਤਲਹਟ - 98155-42247
ਸਾਬੀ : ਚਟਪਾਲ ਸਿੰਘ ਭੁਕਾਪੁਰੀ - 99140-00127
ਸਾਂਚੀ ਮਾ.. ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤਲਹਟ - 98141-51218

ਪਿੰਡ-ਕਡਿਆਣਾ ਤਹਿ. ਫਿਲੋਰ-144410 ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ

E-mail: dhadikadiana@hotmail.com

www.dhadikadiana.com

ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ

ਆਪ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਬਾਣੀ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ੩ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਮੁਤਾਬਕ ੧੫ ਅਪੈਲ ੧੪੬੯ ਈ: ਨੂੰ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ੇਖਪੁਰੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ, ਪੰਜਾਬ ਦੇਸ਼^੧ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਬੇਦੀ ਕਾਲੂ ਚੰਦ ਜੀ, ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਤਲਵੰਡੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਪਟਵਾਰੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ 'ਤੇ, ਜੋ ਕਤਕ ਦੀ ਪੁੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੰਨਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਭਾਵੇਂ ਵਿਸਾਖ ਸੁਦੀ ਤਿੰਨ ਨੂੰ ਹੈ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਹੂਲਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੱਤਕ ਦੀ ਪੁੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀ ਭੈਣ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜੈਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਦਸ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੂਥਰ ਤੇ ਕੈਲਵਿਨ ਵਰਗੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ ਤੇ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕਈ ਭਗਤ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਇਸ ਉੱਦਮ ਵਿਚ ਸੁੱਟੇ ਪਏ ਸਨ।

ਹਿੰਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਯੂਰਪ ਨਾਲੋਂ ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਨਿਰਾਲੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਧਾਰਮਿਕ ਝਿਆਲਾਂ ਜਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਖਰਾਬੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕੀ ਬਾਹਰੋਂ ਧਰਮ ਧਰਮ ਕੁਕਦੇ ਸਨ, ਕਥਨੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਰਣੀ ਉੱਕੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਉੱਚੇ ਗੁਣ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਚਮਕਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਉਹ ਨਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਇਆ ਜੋ ਇਸ ਅਧੇਗਤੀ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਰਾਹੀਂ

^੧ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚਲੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ।

ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਤਾਰਨ।

ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰੇਮ, ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦਾ ਸੁਨੋਹਾ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਸੱਚ ਦੇ ਝੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਮਲੀ ਪਵਿਤਰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਗੰਦੇ ਤੋਂ ਗੰਦੇ ਜੀਵਨ ਉਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਆਪ ਦੇ ਚਿਹਨ-ਚੱਕਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰਾਲੇ ਸਨ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਭੀ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ।¹ ਪੰਡਤ ਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਆਪ ਦਾ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਕਈ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁੜਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਨ—ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲ ਲੀਲਾ, ਕਿਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਬੂ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਾਲ ਜੀ ਸਾਹਿਬ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਅੱਗੇ ਆਪਾ ਵੇਚ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਹਲਾ ਸਮਾਂ ਬੰਦਰੀ ਵਿਚ ਜਾਂ ਸਾਧ-ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਆਪ ਵਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਲੇ ਗਏ, ਤਦ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ 'ਖਰਾ ਸੌਦਾ' ਕਰਨਾ। ਆਪ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਲੋੜਵੰਦ ਸਾਧ-ਮੰਡਲੀ ਛਿੱਠੀ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਕੇ ਲੋੜਵੰਦ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਬਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਉਂ 'ਖਰਾ ਸੌਦਾ' ਜਾਂ 'ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ' ਕਰ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉੱਘਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਉਮਰ ੧੫ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ।

ਸੰਮਤ ੧੫੪੧ ਵਿਚ ਆਪ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਪਾਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਸੰਮਤ ੧੫੪੨ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਦਾ ਮੌਦੀਖਾਨਾ ਸਾਂਭਿਆ। ਇਥੇ ਹੀ ੧੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸੰਮਤ ੧੫੪੪ ਬਿ: ਜੇਠ ੨੪ ਨੂੰ (ਮਾਤਾ) ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਨਾਲ ਬਟਾਲੇ ਹੋਇਆ।

ਇਥੇ ਹੀ ਜਦ ਆਪ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਲੜਕੇ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਹੋਏ। ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੪੧, ਸਾਵਣ ੫, ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ੧੧੯ ਸਾਲ, ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ੧੬ ਦਿਨ ਦੀ ਆਯੁ ਭੋਗ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੯੬੬ ਨੂੰ ਸਮਾਏ।

ਬਾਬਾ ਲਖਮੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੪੩, ਫੱਗਣ ੧੯, ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੯੧੨ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਸੰਮਤ ੧੫੧੨ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਧਰਮ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਐਸਾ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਹਾਕਮ ਹੈਰਾਨ

1. ਸੰਮਤ ੧੫੩੨ ਵਿਚ ਗੋਪਾਲ ਪੰਡਤ ਪਾਸ, ਸੰਮਤ ੧੫੩੫ ਵਿਚ ਬਿਜ ਲਾਲ ਪੰਡਤ ਪਾਸ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੫੩੬ ਵਿਚ ਮੌਲਵੀ ਕੁਤਬਦੀਨ ਪਾਸ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਬਿਠਾਏ ਗਏ।

ਸਨ ਅਤੇ ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਭਾਤਰ ਇਹ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਤਦ ਨਵਾਬ ਨੇ ਬੜਾ ਹੀ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰੁਕ ਜਾਣ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਭਾਤਰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਆਪ ੧੦ ਸਾਲ, ੪ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ੧੪ ਦਿਨ ਰਹੇ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਆਪ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਨਿਕਲੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਭਾਨ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰਕ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਚ ਤੇ ਨੀਚ, ਧਨ-ਪਾਤਰ ਤੇ ਗਰੀਬ ਸਭ ਬਰਾਬਰ ਸਨ। ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰ, ਆਪਣੀ ਭੂਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸਨੂੰ ਗਲ ਲਾ ਲੈਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਤਸ਼ੰਗੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਮਰਦਾਨਾ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਾਸੀ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਉਚਾਗੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮਰਦਾਨਾ ਰਥਾਬ ਵਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਆਪ ਐਮਨਾਬਾਦ (ਸੈਦਪੁਰ) ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਲਾਲੋਂ ਤਰਖਾਣ (ਸੂਦਰ) ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣੇ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਯੱਗ ਦਾ ਭੋਜਨ ਖਾਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਲਕ ਨਿਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਡਰਜ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਮਾਈ ਸੁਚੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਪਾ ਫਿਰ ਸੱਜਣ ਠੱਗ ਨੂੰ ਜਾ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਲਾਇਆ। ਓਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਰਛੇਤਰ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਇਹ ਥਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਬ ਹੈ। ਪੰਡਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਮਾਸ ਦੀ ਦੇਗ ਧਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਹਾਸ-ਰਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ ਜਦ ਪੰਡਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕੀ ਆਪ ਪਾਸ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਕੀਤਾ।

ਇਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਹਰਿਦੁਆਰ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਹਾਸ-ਰਸ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਜਦ ਯਾਤਰੂ ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪ ਨੇ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰ ਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਅਨੇਖੀ ਕਾਰ ਵੇਖ ਲੋਕੀ ਆ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਤੇ ਲੱਗੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕਰਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਨਿਰਾ ਤੀਰਬਾਂ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਿਆਂ ਤੇ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੱਤਿਆਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਾਈਂ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਰੱਬੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਇਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਤੇ ਫੇਰ ਗੋਰਖ ਮਤੇ ਗਏ। ਇਹ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟਿਕਾਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਉਹ ਰਿੱਧੀਆਂ ਮਿੱਧੀਆਂ ਦਿਖਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਯਾਦ ਤੋਂ ਦੁਰਾਡੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਤ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ। ਕਈ ਕਈ ਕਰਮਾਤਾਂ ਦੱਸੀਆਂ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਰਮਾਤ 'ਗਰੀਬੀ ਗਦਾ ਹਮਾਰੀ॥ ਖੰਨਾ ਸਰਗਲ ਰੇਨੁ

ਛਾਗੀ ॥ ਇਸੁ ਆਗੈ ਕੌਨ ਨ ਟਿਕੈ ਵੇਕਾਗੀ ॥' (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੨੯) ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ। ਇਥੇ ਕੇਸਗੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਪਿੱਪਲ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਾਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।

ਇਥੋਂ ਆਪ ਬਨਾਰਸ ਪੁੱਜੇ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਇਥੇ ਪੰਡਤ ਚਤੁਰ ਦਾਸ ਨੂੰ ਸਾਲਗਰਾਮ ਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਹਟਾ ਸੱਚੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ ਤੇ 'ਖਣੀ ਓਰਕਾਰੁ' ਦੁਆਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਗਯਾ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।

ਗਯਾ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਕਾਮਰੂਪ ਦੇਸ ਨੂੰ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ 'ਨੂਰਸ਼ਾਹ' ਨਾਮੇ ਰਾਣੀ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਦਾ ਦੇਸ ਸੀ। ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਦੂਆਂ ਦੇ ਜ਼ਰ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ। ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਧਨ ਤੇ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਅੱਗੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਦਾਤੁ ਨਾ ਚੱਲਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੁਲ ਨੂੰ ਮੰਨ, ਗਲ ਵਿਚ ਪੱਲਾ ਪਾ ਚਰਨੀਂ ਆ ਡਿੱਗੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ ਕਰਨੇ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਤੇ ਫਰਜ਼-ਸ਼ਨਾਸੀ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਦੌਰੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪ ਪਾਕਪਟਨ ਸੋਭ ਬਰਾਹਮ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਜੋ ਸੋਖ ਫ਼ਗੇਦ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੋਖ ਫ਼ਗੇਦ ਸਾਨੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਸੋਖ ਜੀ ਨਾਲ ਧਰਮ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੋਖ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ, ਰਿਆਸਤ ਬੋਸ਼ਿਹਰ ਪੁੱਜੇ, ਇਥੇ ਝੰਡੇ ਬਾਢੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਤੇ ਆਪ ਤਲਵੰਡੀ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਘਰ ਠਹਿਰੇ।

ਆਪ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਚੱਕਰ ਹੁਣ ਲਹਿੰਦੇ ਵੱਲ ਸੂਰੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਫਿਰ ਭਾਈ ਲਾਲੋਂ ਪਾਸ ਐਮਨਾਬਾਦ (ਸੈਦਪੁਰ) ਪੁੱਜੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਠਾਣਾਂ ਵਲੋਂ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬੜਾ ਜੁਲਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਭੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਕੇ ਆ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਲੁਟਿਆ ਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਸ 'ਬਾਬਰਵਾਣੀ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਮਰਦਾਨਾ ਭੀ ਬਾਬਰ ਦੇ ਕੈਦੀ ਬਣੇ, ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਠੀਆਂ ਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੰਡਾਂ ਚੁਕੀਆਂ। ਮੀਰ ਪਾਨ ਦੇਰੋਗਾ ਜੇਲੁ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਢੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਇਤਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਜਦ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਉਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੈਦਪੁਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਜਾਣ ਕੇ ਮੰਨੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੁਟ ਦਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦਰਦਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਆਪ ਨੇ ਉਚਾਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜਜ਼ਬਾਤ ਦਾ ਠੀਕ ਠੀਕ ਨਕਸ਼ਾ ਦਸਦੀ ਹੈ।

ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਦੁਨੀਚੰਦ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪਾਇਆ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ, ਫਿਰ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰ'

(ਜਿਥੋਂ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰਾ) ਦੀ ਨੌਹ ਰੱਖੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਬਾਲਕ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਰੋਜ਼ ਆਪ ਦੇ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਆਇਆ ਕਰੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਗੱਲ-ਬਾਤ ਕਰਨ ਤੇ ਬੜਾ ਮਿਆਣਾ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਮੇਹਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਨਾਮ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਰਖਿਆ ਜੋ ਮਗਰੋਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਮਕਦੇ ਹੀਰੇ ਬਣੇ। ਇਹ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਤਕ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਸਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਲੰਕਾ ਤਕ ਪੁਜੇ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਿਵਨਾਭ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਜਾ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸਤ-ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਤੇ ਓਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਰਚੀ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਅੱਚਲ ਬਟਾਲੇ, ਸਿਵਰਾਤਰੀ ਦੇ ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿੱਧੀਆਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਦੇ ਡੱਬਣ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਜੋ ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਉਸਨੂੰ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਫਿਰ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਨਗਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਗਏ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ। ਇਥੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਮੱਕੇ ਸ਼ਗੀਫ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਉਥੇ ਕਾਜੀ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸੁਆਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਤੇ ਮੱਕੇ ਸ਼ਗੀਫ ਦੇ ਕਾਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣਾ ਲੋਹ ਮਨਾ ਕੇ ਮਦੀਨਾ, ਰੂਮ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਵੱਲ ਜਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਭੀ ਕਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਮੁੜ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਆਏ। ਵਾਪਸੀ ਤੇ ਹਸਨ-ਅਬਦਾਲ (ਪੰਜੇ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਪਾਇਆ। ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਹਮਜ਼ਾ ਝੰਸ ਨੂੰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਛਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਕੇ ਮੁੜ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਬਾਗ-ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਗੇ ਤੇ ਖੇਤੀ-ਬਾਤੀ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਆਪ ਗਏ, ਸਤਸੰਗ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕਰਦੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਲੰਗਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਭੀ ਕੀਤੀ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਥੇ ਹੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨੀ ਆ ਲਗੇ ਅਤੇ ਕਈ ਕਰੜੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੇ ਉਤਰ ਕੇ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰਿਆਈ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਅਖਵਾਏ।

ਆਪ ਨੇ ੨੩ ਅੱਸੂ (ਅੱਸੂ ਸੁਦੀ ੧੦) ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੩੮ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਨੇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੰਨਾਂ ਪਿਆਰ ਪਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬਗਤਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੂ ਆਖਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਡੇ ਸਨ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਖਣ ਸਾਡੇ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਅਪਣੱਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਬਿਆਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਧ ਤੇ ਮਕਬਰਾ ਬਣਾਇਆ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਰੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਰਾਵੀ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋੜ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਗਈ।

ਆਪ ਨੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪਾਈ। ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਪਰਵਾਹ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਅਦੂਤੀ ਸ਼ਕਤੀ ਆਪ ਪਾਸ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ

^{1.} ਅੱਜ-ਬੱਲ੍ਲੇ ਇਹ ਨਾਰੋਵਾਲ ਤਹਿਸੀਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਕਬੀ ਦੇਸਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਬਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਧਰਮ-ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਇਸ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਸਦਾ ਉੱਚੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਪ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਉ ਅੱਗੇ ਸਦੀਵ ਨਿੰਵਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਨੇ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਦੇ ਬੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿਤੇ। ਬਾਣੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚ, ਪ੍ਰੇਮ, ਨਿਮਰਤਾ, ਗਰੀਬੀ, ਰਜਾ ਵਿਚ ਗਹਿਣਾ, ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਦੀ ਸੇਵਾ—‘ਏਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ’ (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੧) ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੜਾਇਆ। ਵੇਦਾਂ ਕਤੇਬਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਤੇ ਔਖੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਰੱਬੀ ਸਿਮਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ, ਸੱਚੀ ਵਰਤੋਂ, ਸੰਤੋਖ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਣ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ। ਇਉਂ ਸਭਨਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਅਤੇ ਸੁਖਾਲਾ ਧਰਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਇਆ।

ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਆਪ ਗਿਹਸਤੀ ਹੋ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਿਹਸਤ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਅਮਲੀ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਮਹਲਾ ੧’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਵਡਹੰਸੁ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਨੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਵੱਯੋ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਿਚ ਭੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹਿੰਦੀ, ਫਾਰਸੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਰੱਬੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਮੌਲਕ ਭੇਡਾਰ ਹੈ।

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਖਾਸ ਅਸੂਲ

ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਖਾਸ ਅਸੂਲ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸੇ, ਉਹ ਇਹ ਹਨ :

(੧) ਰੱਬ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ :

ਸਾਹਿਬੁ ਮੇਰਾ ਏਕੋ ਹੈ॥ ਏਕੋ ਹੈ ਭਾਈ ਏਕੋ ਹੈ॥

(ਪੰਨਾ ੩੪੦)

(੨) ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

(੩) ਇਸਤੀ ਅਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

(੪) ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਸੌਮਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ।

(੫) ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਘਰ ਸਮਝ, ਸਭ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਅਮਲੀ ਸਿਮਰਨ ਹੈ।

(੬) ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੱਚਾ, ਪਵਿਤ੍ਰ ਤੇ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਧਰਮ ਹੈ।

ਉੱਦੋ ਸਾਹ

ਅਸਲ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉੱਦੋ ਸਾਹ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈਸਲੇ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਹੰਕਾਰੀ ਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਘਰ ਦੈਖ ਆਦਿਕ ਅਵਗੁਣਾਂ ਦੀ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਬਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਕ ਉੱਧੋ ਸ਼ਾਹ ਨਾਮੀ ਸ਼ਾਹੁਕਾਰ ਵੱਲ ਹੈ, ਜੋ ਬੜਾ ਧਨ-ਪਾਤਰ ਸੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਤੇ ਰੇਨਾਂ ਦਾ ਘੱਚੜਾ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਕੀ ਸੀ? ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੋਖੇ ਤੇ ਛਰੇਬ ਨਾਲ ਰੁਪਏ ਖੱਟਦਾ ਸੀ, ਆਮਾਨਤਾਂ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗਰੀਬਾਂ, ਅਨਾਬਾਂ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ ਰੁਪਇਆ ਹਜ਼ਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਵਾਲਾ ਕੱਢ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਉਂ ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਅਮੀਰੀ ਦੀ ਧੰਮ ਵਿਚ ਕਈ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਖੁਲ੍ਹਾ ਅੰਨ ਖਾਂਦੇ ਤੇ ਧੁਮਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਉਹ ਦਿਵਾਲਾ ਕੱਢ ਬੈਠਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਯਤੀਮਾਂ ਤੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦਾ ਰੁਪਇਆ ਇਉਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਆਪੇ ਕਰਦੇ ਸਨ :

ਉਦੇ ਸਾਹੈ ਕਿਆ ਨੀਸਾਨੀ ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਅਨੀ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਬਾਬਰ—ਬਾਬਰਵਾਣੀ

ਬਾਬਰ ਮੁਗਲੀਆ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਬੜਾ ਉੱਘਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਵਤਨ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਸੀ ਤੇ ਖੁਗਾਸਾਨ ਇਸ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਉਮਰ ਸ਼ੇਖ ਸੀ। ਇਹ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਫਰਘਾਨਾ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸੀ। ਬਾਬਰ ੧੫ ਫਰਵਰੀ ੧੪੮੩ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਜ਼ਹ਼ਰਦ ਦੀਨ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਉਦੋਂ ਇਸ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਰਸਾ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਖਰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਗ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਉਤੇ ਸੰਨ ੧੫੦੮ ਈ: ਵਿਚ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਹੋਈ ਤੇ ਇਹ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਾਛੀ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਬੜਾ ਜੋਧ ਤੇ ਦਲੇਰ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਖੁਲ੍ਹੇ-ਦਿਲੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵਰਤਾਉ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਇਹ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਠਾ ਚੁਕਾ, ਤਦ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵੱਲ ਲੱਗਣ ਲਗ ਪਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਹਿੰਦ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਧਨ-ਪਾਤਰ ਦੇਸ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਭੀ ਘਰੋਗੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਪਠਾਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਭੀ ਨਿਕੰਮਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਈ ਉੱਘੇ ਅਫਸਰ ਇਥਰਾਹੀਮ ਲੋਧੀ ਤੋਂ ਨਰਾਜ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਤੇ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਦੇਸ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਗਨਾ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉਤੇ ਪੰਜ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ, ਰਾਗ ਆਸਾ ਮ: ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਇਸ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉਹ ਤੌਜਾ ਹਮਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੫੭੯ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਹਮਲੇ ਵੇਲੇ ਹੋਈ, ਉਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਆਸਾ ਰਾਗ ਤੇ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਈਅਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਹਾ ਕਿ ‘ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ’, ‘ਕਹਾ ਸੁ ਖੇਲ ਤਬੇਲਾ ਘੋੜੇ’, ‘ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ’, ‘ਜਿਨ ਸਿਰਿ ਸੇਹਨਿ ਪਟੀਆ ਮਾਂਗੀ ਪਾਏ ਸੰਘਰੁ॥’ ਸੇ ਸਿਰ ਕਾਤੀ ਮੁਨੀਅਨਿ ਗਲ ਵਿਚਿ ਆਵੈ ਪੂੜਿ॥’

ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਕੁਰਲਾਹਟ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਬਾਬਰ-ਵਾਣੀ’ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਬਾਬਰ ਦਾ ਆਖਰੀ ਹਮਲਾ ੧੫੨੬ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਦੀ ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਾਬਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਇਥਰਾਹੀਮ ਲੋਪੀ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਰ ਦੀ ਫੌਜ ੧੩੦੦੦ ਸੀ ਤੇ ਇਥਰਾਹੀਮ ਲੋਪੀ ਦੀ ੧੦੦੦੦੦, ਪਰ ਇਸ ਯੁਧ ਵਿਚ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦਾ ਰਾਜ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਿਆ। ਮੁਗਲ ਖਾਨਦਾਨ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਬਰਸ ਤਕ ਹਿੰਦ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ। ਹਮਾਯੂਨ, ਅਕਬਰ, ਜਹਾਂਗੀਰ, ਸ਼ਾਹ ਜਹਾਨ, ਅੰਗੜੇਸ਼ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਇਸੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਜ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਸ ਖਾਨਦਾਨ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਾਮ-ਧਰੀਰ ੧੮੫੭ ਈ: ਤਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਾਦਰ ਦੇ ਹੋਣ ਤਕ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਰਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਪਕੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਦ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਹੀ-ਜੱਤ ਦੀ ਕੈਦ ਬਾਬਤ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਕੁਲ ਬਖਸ਼ਵਾਈ ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਸੱਚੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੱਬੀ ਫ਼ਕੀਰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ।

ਬਾਬਰ ਇਹ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੁੱਠੇ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਮੇਹਰ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਰ ਇਸ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੋਰ ਭੀ ਅਸਚਰਜ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰੱਬੀ ਮੇਹਰ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੋਇਆ।

ਬਾਬਰ ਦਾ ਅੰਤ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਸਵਾਦਲੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂਨ ਬੀਮਾਰ ਸੀ। ਬੜੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤੇ, ਉਹ ਰਾਜੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤਦ ਰਾਜੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਆਪ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰੋ। ਬਾਬਰ ਬੋਲਿਆ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ ਤਾਂ ਮੌਗੀ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਂ ਇਹੋ ਇਸ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਕਰਾਂਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ ਘਬਰਾਏ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਬੀਮਾਰ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਮੰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਤੈ ਪਰਕਰਮਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤੇ ਸੱਚੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ,

“ਹੋ ਖੁਦਾ ! ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਲਗ ਜਾਵੇ ਤੇ ਏਹ ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ।” ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ।” ਰੱਬ ਦੀ ਕਦਰਤ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹਮਾਂਧੂੰ ਰਾਜੀ ਹੋਣ ਲਗ ਪਿਆ ਤੇ ਬਾਬਰ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਸੇ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ੨੯ ਦਸੰਬਰ ੧੫੩੦ ਈ: ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੬੭ ਬਿ: ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ । ਬਾਬਰ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਥੇ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ।

ਮਰਦਾਨਾ

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ (ਰਾਏ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦਾ ਮਿਰਸੀ ਸੀ । ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਫੱਗਣ ਸੰਮਤ ੧੫੧੬ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਦੇ ਪਿਉ ਦਾ ਨਾਂ ਬਾਦਰਾ ਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੱਖੇ ਸੀ ।

ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦੀ, ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਬੜੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸੀ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਬੁਲਾ ਲਿਆ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਤਦ ਇਸ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ‘ਰਬਾਬ ਵਜਾ’ । ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਜਦ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਇਲਾਹੀ ਨੂਰ ਦਾ ਅਸਚਰਜ ਰੰਗ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰੱਬੀ-ਪ੍ਰੇਮ, ਸੱਚ, ਏਕਤਾ ਤੇ ਸੁਲਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਖੀ ਬਣਾਇਆ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ । ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਮਰਦਾਨੇ ਦੀ ਰਬਾਬ ਅਸਚਰਜਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਪੱਥਰ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮੌਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾ ਮਰਦਾਨੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪ੍ਰਾਹਿਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਬਿਹਿ ਹਨ :

- (੧) ਸਿਆਲਕੋਟ ਵਿਚ ਹਮਜ਼ਾ ਗ੍ਰੋਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੂਲੇ ਖਤਰੀ ਪਾਸੋਂ ਸੱਚ ਤੇ ਝੂਠ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਾਣ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ।
- (੨) ਸਾਲਸਰਾਏ ਜੌਹੀ ਤੇ ਲਾਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ।
- (੩) ਢਾਕੇ ਦੇਸ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਤੇ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਜਾਣ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਲਕਾ ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾਣਾ ।
- (੪) ਕੌਡੇ ਰਾਖਸ਼ ਤੇ ਤਪਤ ਕੜਾਹੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ।

ਮਰਦਾਨੇ ਦਾ ਅੰਤ ਕੁਰਮ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੁਰਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਮੁਤਾਬਕ ੧੫੩੮ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਦਾਹ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਦਾ ਮਿਰਤਕ ਸਸਕਾਰ ਕਰ, ਵਾਪਸ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਗਏ । ਜਦ ਇਹ ਖਬਰ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪੁਜੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਜਾਦਾ ਤੇ ਰਜਾਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸਮਾਧ ਵੇਖਣ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ । ਰਜਾਦੇ

ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਜਾਵੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਫਿਰ ਕੁਰਮ ਸ਼ਹਿਰ ਗਏ। ਸਜਾਵਾ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਪਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅੱਜ ਤਾਈਂ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਤੇ ਪੀਰ ਸਦਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਲੋਕ ਰਾਗ ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਵੀ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਹੀ ਹਨ।

ਇਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਜਨਮ ਦਾ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸਿਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪਣੀ ੧੧ਵੀਂ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਉੱਘਾ ਸਿਖ ਲਿਖਦੇ ਹਨ।

ਮੂਲਾ ਕਿਰਾੜ

ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਆਲਕੋਟ ਚਰਨ ਪਾਏ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਦੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਥੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ, ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਮਰਦਾਨਾ! ਜਾਹ, ਜਾ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦਾ ਸੱਚ ਤੇ ਝੁਠ ਖਰੀਦ ਲੈ ਆ।” ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਮਜ਼ਾ ਗੋਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਮੰਤਵ ਸੀ। ਮਰਦਾਨਾ ਆਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਸੱਚ ਤੇ ਝੁਠ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਕਈ ਹੱਟੀਆਂ ਪੁਰ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੰਤਵ ਜਾਹਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਲੋਕੀ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਸਵਾਲ ਤੇ ਹੱਸ ਛੱਡਣ। ਅੰਤ ਇਹ ਮੂਲੇ ਕਿਰਾੜ ਦੀ ਹੱਟੀ ‘ਤੇ ਪੁਜਾ, ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਸੌਦਾ ਮੰਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਭਾਈ ਮਰਨਾ ਸੱਚ ਤੇ ਜੀਉਣਾ ਝੁਠ ਹੈ। ਮਰਦਾਨਾ ਇਹ ਉੱਤਰ ਲੈ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਬਿਤਾਂਤ ਆ ਦੱਸਿਆ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਸ ਉੱਤਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਸਲੀ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੱਜਣ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਮੂਲੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਮਜ਼ਾ ਗੋਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਦੂਰ ਕਰ, ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੋਂ ਭੁਰੇ ਤਦ ਮੂਲਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰ ਪਿਆ ਤੇ ਕਾਬਲ ਦੇਸ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤਕ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲਗ ਪਿਆ। ਜਦ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿਆਲਕੋਟ ਪੁਜੇ ਤਦ ਫਿਰ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਘਲਿਆ ਕਿ ਜਾਹ ਜਾ ਕੇ ਮੂਲੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲੈ ਆ, ਜਦ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ, ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਨਾ ਲੈ ਜਾਣ, ਝੂਠ ਬੋਲ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਮੂਲੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੁਕਾ ਦਿਤਾ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੱਪ ਨੇ ਡਸ ਲਿਆ ਤੇ ਉਹ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਇਸੇ ਕੂੜੇ ਨੇਹੁੰ ਤੇ ਡਰੇਬ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਮਰਣ ਨ ਜਾਪੈ ਮੂਲਿਆ ਆਵੈ ਕਿਤੈ ਬਾਇ ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਭਾਈ ਲਾਲੇ

ਇਹ ਐਮਨਾਬਾਦ (ਸੈਵਪੁਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਅੱਸੂ ਸੰਮਤ ੧੫੦੦ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਤਰਖਾਣਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਲੋਕੀ ਇਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਦਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉੱਚ ਜਾਤੀਏ ਲੋਕ ਸ਼ੁਦਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਏ ਗਏ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵਾਗੀ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਚਰਨ ਪਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜਿਆ ਤੇ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਐਮਨਾਬਾਦ ਪੁਜੇ, ਤਦ ਰੋੜਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਦੇ ਘਰੋਂ ਛਕਦੇ ਰਹੇ।

ਜਦ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਆਦਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥੀ ਮਰਦਾਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਵੀ ਲਾਲੇ ਤਰਖਾਣ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਛਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਹੋਏ ਕਿ ਇਕ ਖੱਤਰੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਾਥੀ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਸ਼ੁਦਰ ਦੇ ਘਰੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਪਾਸ ਜਾ ਸਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ।

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਉਤਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਏ। ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਬੜਾ ਖਿਡਿਆ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਮਲਕ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਈਂ ਲੋਕ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮ ਭੋਜ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ? ਰੋਜ਼ ਲਾਲੇ ਸ਼ੁਦਰ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਦੇ ਹੋ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮਰਾਸੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਅਸਰ ਭਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਰਾਜ-ਅੰਨ ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਨਚੋੜ ਕੇ ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰ ਕੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਗੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਲਾਲੇ ਬੜਾ ਧਰਮੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰੋਟੀ ਭਾਵੇਂ ਕੋਧਰੇ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸਵਾਦੀ ਹੈ।

ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਇਹ ਸੌਂਚੇ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਣ ਸੁਣ ਚਰਨੀਂ ਲੱਗਾ ਤੇ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿੱਗਿਆ ਕੀਤੀ।

ਇਥੇ ਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੇ ਦੇਸ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧੀ ਭਵਿੱਖਤ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ। ਮੁਗਲਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਸੰਬੰਧੀ 'ਆਵਨਿ ਅਠਤਰੈ ਜਾਨਿ ਸਤਾਨਵੈ ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ ॥' ਵਾਲੇ ਭਵਿੱਖਤ ਵਾਕ ਉਚਾਰੇ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਇਹ ਹੈ—‘ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਤੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੇ ॥’²

੧. ਪੰਨਾ ੨੨੩

੨. ਪੰਨਾ ੨੨੨

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲਕ ਭਾਗੋਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਵਾਜ਼ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਇਆ ਤੇ ਭਾਈ ਲਾਲੇ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ੫ ਅੱਸੂ, ਸੰਮਤ ੧੫੬੫ ਵਿਚ ਸਮਾਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ

(ਲਹਿਣਾ, ਅੰਗਰਚਿ, ਫੇਰੂਆਣ)

ਫੇਰੂ ਜੀ, ਖੀਵੀ ਜੀ, ਤਪਾ ਨੰ: ੧

ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਏ, ਜ਼ਿਲਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਇਹ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਏ ਦੇ ਉੱਜੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਪਠਾਣ ਹਾਕਮ ਦੇ ਪੜਾਨਚੀ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਪ ਵਪਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹਗੀਕੇ ਪੱਤਣ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਮੁਗਲਾਂ ਤੇ ਬਲੋਚਾਂ ਨੇ ਮੱਤੇ ਦੀ ਸਰਾਏ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਆਪ ਸਟੇ ਪਰਵਾਰ ਬਢੂਰ (ਮਾਝੇ ਵਿਚ) ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਪਾਸ ਆ ਗਏ, ਜੋ ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਫੇਰੂ ਜੀ ਦਾ ਚਲਾਣਾ ਸੰਮਤ ੧੫੬੩ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮੇ (ਦਯਾ ਕੌਰ ਜਾਂ ਨਿਹਾਲ ਕੌਰ) ਸੀ। ਇਹ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਜੋੜੀ ਦੇ ਘਰ ਵੈਸਾਖ ਸੁਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੫੬੧ ਨੂੰ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਹਗੀਕੇ ਪੱਤਣ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਧਾਰਮਿਕ ਭਾਵ ਸਿੱਖੇ।

ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੇਵੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ ਤੇ ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ, ਜੋ ਜ਼ਿਲਾ ਕਾਂਗੜਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਹਰ ਸਾਲ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਜਦ ਆਪ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਦ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨਾਲ (ਜੋ ਬਢੂਰ ਨਿਵਾਸੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਬੱਤਰੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੀ) ਸੰਮਤ ੧੫੭੯ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਖੀਵੀ ਜੀ ਆਪ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸਾਥਣ ਸੀ ਅਤੇ ਨੇਕੀ, ਸੇਵਾ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੀ ਸੀ। ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਹ ਆਪ ਕਰਿਆ ਕਰਦੀ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ—ਘਿਊ ਵਾਲੀ ਖੀਰ, ਕੜਾਹ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਦਿਕ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਛਕਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੀ :

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਪ੍ਰਿ ਪਕੜਾਲੀ॥

(ਗੁਰਲੀ ਕੀ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੮੬੭)

ਆਪ ਦੀ ਕੁੱਥੋਂ ਦੋ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦਾਸੂ ਜੀ ਤੇ ਦਾਤੂ ਜੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਹੋਏ। ਜਦ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਬਢੂਰ ਆ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਆਪ ਦੀ ਸੰਗਤ ਭਾਈ ਜੋਧਾ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੁਣੀ। ਬਾਣੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਐਤਕੀਂ ਜਵਾਲਾ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਦੇਵੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤੁਰੇ ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਪੁੱਜੇ, ਤਾਕਿ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਆਪਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵਿੰਨ੍ਹ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜਦ ਲਹਿਣਾ

ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਮੇ, ਹਿਰਦਾ ਸ਼ਾਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵਸਤ ਜਿਸ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਸਨ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ। ਆਪ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਭੁਲਾ ਬੈਠੇ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਜਦ ਆਪ ਫਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਨਿਮਰਤਾ, ਸੇਵਾ, ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਟੜੀ ਦੇ ਕਈ ਕਰੜੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ ਤੇ ਇਉਂ ਖਸਮ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ, ਆਪਣੇ ਖਸਮ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਜੀ ਅਖਵਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।

ਗੁਰਿਆਈ ਨੂੰ ਪਾ, ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਕੀਰਤਨ, ਉਪਦੇਸ਼, ਸੇਵਾ ਤੇ ਲੰਗਰ ਦਾ ਅਰੁੱਟ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਸੱਟ ਐਨੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਆਪ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਕ ਮਾਈ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵਿਚ ਗੁਪਤ ਬੈਠ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੱਗ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ, ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅੰਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਕੀਤਾ।

ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹਮਾਯੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸੇਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪੁੱਜਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਡੀਕਣਾ ਪਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੱਤਕ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਮਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਤਲਵਾਰ ਪੂਰੀ ਲਈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਐ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਦੇ ਚਲਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਉਥੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾ ਨਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਛਕੀਰਾਂ ਉਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਚਰਨੀ ਲੱਗਾ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਲਈ ਖਿਆਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅਸੀਸ ਲੈ ਵਿਦਾ ਹੋਇਆ। ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਨੇ ਸਿਖ ਸਨ, ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਦੂਤੀ ਨਸ਼ੂਨਾ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਅਬਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਲਾਇਆ।

ਤਪਾ ਨੰ: ੧

ਇਕ ਵਾਰੀ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤੇ ਬਾਗ ਨਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਅੰਖਿਆਈ ਹੋਈ।

ਇਕ ਸ਼ਿਵਨਾਥ ਨਾਮੀ ਤਪਾ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦਾ ਦਵੈਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਐਨੀ ਮਾਨਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਖੋ ਕਿ ਮੀਂਹ ਵਸਾਏ।” ਲੋਕੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਤਪੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਤਪੇ ਦੇ ਚੁਕੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਸੰਚਿਆ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਵਰਾ ਸਕਦਾ ਉਹ ਗੁਰੂ ਕਾਹਦਾ।

ਤਪੇ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਪਵੇਗਾ।” ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਿੰਡ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਪਰ ਮੀਂਹ ਨਾ ਪਿਆ। ਜਦ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਆਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿੰਡ ਛੱਡਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਭੇਖੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਹੇ ਲੱਗ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੀਂਹ ਪਾਣਾ ਨਾ ਪਾਣਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਤਪੇ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪੈਂਦਾ? ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਪੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕਰੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ। ਮਗਰੋਂ ਮੀਂਹ ਵੀ ਬੇਹੱਦ ਪਿਆ, ਪਰ ਜਦ ਪਿੰਡ ਵਾਲੇ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਣ ਆਏ, ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਹੋਸ਼ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਨੇਕ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਕਦੀ ਭੀ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਪ ਸੰਗਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਫਿਰ ਖੜ੍ਹਰ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ।

ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੌਵਾਂ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਅਦੁੱਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰਿਆਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ, ਤੇ ਚੇਤ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੦੯ ਨੂੰ ਸੰਗੀਰ ਤਿਆਗ ਗਏ। ਖੜ੍ਹਰ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣੀ ਅੰਨ੍ਤ ਕੀਤੀ।

ਦੇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਲਿਖਣਾ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਦੇਣ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕੰਮ ਦਾ ਸੇਹਰਾ, ਆਪ ਦੇ ਸਿਰ ਹੀ ਹੈ।

ਆਪ ਤਕਰੀਬਨ ੧੪ ਸਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਲੋਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀਏ ਮ: ੨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ

ਤੇਜ਼ ਤਨੋ

ਬਾਬੀ ਤੇਜ਼ ਭਾਨ ਜੀ ਬਾਸਰਕੇ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਪਾਰ ਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜਾਂ ਲਛਮੀ (ਬਖਤ ਕੌਰ) ਸੀ। ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੦ ਜੇਠ, ਸੰਮਤ ੧੫੩੬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਬਾਹਲਾ ਸਮਾਂ ਪਿਤਾ ਵਾਲੀ ਹੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ੨੪ ਸਾਲ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ (ਗਾਮ ਕੌਰ) ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁੱਥੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਤੇ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਦੋ ਲੜਕੇ, ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਤੇ ਨਿਧਾਨੀ (ਜਾਂ ਦਾਨੀ) ਜੀ ਦੋ ਬੀਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ।

ਆਪ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਵੈਸ਼ਨੋ ਮਤ ਦੇ ਪੱਕੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜਾ ਪਵਿੱਤਰ

ਤੇ ਸਾਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸਦਾ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸਕੇ।

ਇਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਇਕ ਵਾਗੀ ਗੰਗਾ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਮਹਾਤਮਾ ਸਾਧੂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਦਾ ਆਪ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪੇਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਇਸ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ ਰਖਣ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਨਿਗੁਰੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਮੈਂ ਪਾਪੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਬਸ, ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੇ ਡਾਢੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਇਸੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਰੇ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾਤਾ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭੇ? ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾ ਵਿਚ ਪਈ ਸਨ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਈ। ਬਾਣੀ ਆਪਣਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਰੂਪੀ ਕੰਮ ਕਰ ਗਈ। ਜਦ ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਬੀਬੀ ਅਮਰੇ ਜੀ ਸਨ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਆਪ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੇ ਪੇਮ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਛੇਤੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਾਵੋ। ਆਖਰ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨਾਲ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੁਜੇ ਤਾਂ 'ਦਰਸਨੁ ਭੇਟਤ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲਾ' (ਸੋਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੯) ਵਾਲਾ ਹਿਸਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪ ਨੇ ਕੁੜਮਾਚਾਰੀ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਲੰਗਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਜਿਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਨਮੂਨੇ ਮਾਤਰ ਦਸ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਤੋਂ (ਜੋ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਪਾਸ ਵਗਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੰਜ ਛੇ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਹੈ) ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਲ ਦੀ ਗਾਰਗਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਅਦਬ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਬਾਤਾਂ ਬਿਆਸ 'ਤੇ ਪੁੱਣੇ ਪੈਰੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਲਾਹੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਪੱਖਿੱਧ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ 'ਟਹਿਲੋ ਮਹਿਲ' ਤੇ 'ਕਰ ਸੇਵਾ ਤੇ ਖਾ ਮੇਵਾ' ਵਾਲੇ ਅਖਾਣ ਐਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਢੁਕਦੇ ਹਨ।

ਆਪ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣ ਸੇਵਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਤੇ ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਦੇ ਥਾਂਵ ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ; ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਜਾ, ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਨਮੂਨਾ ਸਮਝ, ਰੱਬੀ ਮਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਭਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਦਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦਿਵਾ ਕੇ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ—ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਵਕਤ ਆਪ ਦੀ ਆਯੁ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ।

ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸਾਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚੋਂ, ਜੋ ਅਡੁੱਟ ਚਲਦਾ ਸੀ, ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਭੋਜਨ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ, ਪਰ ਆਪ ਬੜਾ ਹੀ ਸਾਦਾ

ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ। ਬਸਤਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਜੋੜਾ ਆਪਣੇ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਰੱਖਦੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਲੰਗਰ ਆਦਿ ਲਈ ਆਉਂਦਾ, ਸਭ ਰਾਤ ਤਕ ਪ੍ਰਰਚ ਕਰ ਦੇਂਦੇ।

ਆਪ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਭੇਤ ਅਤੇ ਉਚਤਾ ਤੇ ਨੀਚਤਾ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸਮਝਣ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਇਸਦੀ ਅਮਲੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਲਈ ਆਪ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਭੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਰਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਰੰਕ, ਭਾਵੇਂ ਪੰਡਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸਧਾਰਨ ਕਿਰਤੀ, ਭਾਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਭ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕਣ ਤੇ ਫਿਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ :

ਸਿੱਖ ਸੰਗਤ ਸਭ ਸੰਗ ਲੈ ਚੁਕੇ ਮਹਿ ਆਵੈ।

ਆਸ੍ਰਮ ਬਰਨ ਬਿਚਾਰ ਨਹਿ ਇਕ ਪੰਗਤ ਬੈਸੇ।

ਸ੍ਰੀਦਰ ਬਿਸਦ ਮਰਾਲ ਸਭ ਇਕ ਸਮ ਹੈ ਜੈਸੇ।

(ਸੁਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਰਾਸ ੧)

ਇਸ ਅਮਲੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਹਿਮਾਂ ਤੇ ਭਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੁਹਾਂਝੀ ਰੱਖ ਦਿਤੀ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ, ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਬੈਗਰਾਗੀ ਮਾਈ ਦਾਸ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਪੜ੍ਹੇ। ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਵਹਿਮੀ ਤੇ ਭਰਮੀ ਹਨ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਵਲੋਂ ਇਨਕਾਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਦੇ ਨਾਮ ਲਵਾ ਦਿਤੇ।

ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਜਦ ਭੀ ਦਾਤੂ ਜੀ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਦੁੱਖ ਦਿਤੇ ਗਏ, ਆਪ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਖਿਮਾਂ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ।

ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾਯਾਰ, ਬਹਿਲੋਲ ਤੇ ਨਵਾਬ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਲੜਕਾ ਭੀ ਸਿਖ ਬਣ ਗਏ। ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਤੇ ਹੋਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਹਿਆ। ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਆਪ ਹਰਿਦੂਆਰ, ਕਾਂਸ਼ੀ ਤੇ ਜਮਨਾ ਆਦਿਕ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਤੇ ਨਾ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮਸੂਲ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਿਤਾਂਤ ਰਾਗ ਤੁਖਾਗੀ, ਛੰਤ ਮਹਲਾ ੪ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਬੇਅੰਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਲਾਇਆ।

ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦੀ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ੨੨ ਮੰਜ਼ੀਆਂ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਬਾਪੀਆਂ, ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ੨੨ ਜ਼ਿਲੇ ਜਾਂ ਇਲਾਕੇ ਉੱਘੇ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿਤੇ।

ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਉਚ ਨੀਚ ਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਉਥੇ ਹੀ ਇਸਦੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੀ ਬੜਾ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸਦੀ ਪਰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਨਾ ਆਵੇ। (ਦੇਖੋ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਾਖੀ)। ਆਪ ਨੇ ਸਤੀ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਭੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਕਈ ਸਿਖ ਸਨ, ਪਰ ਜੇਠਾ ਜੀ (ਰਾਮ ਦਾਸ ਜੀ) ਸਭ

ਦੇ, ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਸਿਰਤਾਜ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੩੧ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦਾ ਤਿਲਕ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥੀ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਆਪ ਨੇ ੨੨ ਸਾਲ ਪਿੰਡ ਮਹੀਨੇ ੧੩ ਦਿਨ ਗੁਰਿਆਈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਤੀਜਾ ਜਾਂ ਮਹਲਾ ੩ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ—ਸਿਰੀਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਊੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜ਼ਰੀ, ਵਡਹੰਸੁ, ਮੌਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੂਈਏ ਮ: ੩ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਦਾ ਭਾਵ ਬਹੁਤ ਵਧੀਕ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ੬੪ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਥ ਹੈ।

ਮੋਹਨ ਜੀ, ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਜੀ

ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ।

ਮੋਹਨ ਜੀ ਵੱਡੇ ਸਨ ਤੇ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਨਿੱਕੇ। ਮੋਹਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੫੯੩ ਨੂੰ ਤੇ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਦਾ ੫ ਸਾਵਣ ਸੰਮਤ ੧੫੯੬ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।

ਮੋਹਨ ਜੀ ਅਲਮਸਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਘਰੋਗੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਬੜੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਆਗਿਆਕਾਰ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਜੇਠਾ ਜੀ (ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ) ਦਾ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜਾਮਾ ਤਿਆਗਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਭਾਗੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਜੇਠਾ ਜੀ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ) ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨੀਂ ਪਏ।

ਮੋਹਗੀ ਪੜ੍ਹ ਸਨਮੁਖੁ ਹੋਇਆ ਰਾਮਦਾਸੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਸਦ, ਪੰਨਾ ੯੨੪)

ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੜੂਰ ਰੰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਆਪਣੀ ਅਲਮਸਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਸਥਿਤ ਹੋਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸੁੰਦਰ ਦਾਸ ਜੀ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਰਬਾਤ ਅਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵਲੋਂ ਆਗਿਆ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁਖੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਮਿਲਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਹਲਾਣੇ ਦਾ ਹਾਲ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ 'ਸਦ' ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ:

ਕਹੈ ਸੁੰਦਰ ਸੁਣਹੁ ਸੰਤਹੁ ਸਭੁ ਜਗੜੁ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ॥

(ਪੰਨਾ ੯੨੪)

ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਰਚਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਦ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਚਵ੍ਵਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਇਹ ਸੈਂਚੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਘੱਲਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਮੋਹਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚੋਂ ਹਿਲਾ ਨਾ ਸਕੇ ਤੇ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਇਸ ਤੇ ਫਿਰ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਭੀ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਆਉਣਾ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਆਪ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ ਤੇ ਮੋਹਨ ਜੀ ਦੇ ਚੁਥਾਰੇ ਹੇਠਾਂ ਖੜੇ ਹੋ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਿਫਤ ਉਚਾਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਗਊੜੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਸਿਫਤ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਪਦ 'ਮੋਹਨ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਮੋਹਨ ਜੀ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਧੁਨ ਨੂੰ ਸੁਣ, ਸਮਾਧੀ ਤੋਂ ਉੱਠੇ, ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰੇ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲੇ ਤੇ ਸੈਂਚੀਆਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸੰਮਤ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਅਸੀਸ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਸ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਬਧਸ਼ਟ। ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਮੋਹਨ ਤੇਰੇ ਉੱਚੇ ਮੰਦਰ ਮਹਲ ਅਪਾਰ॥

(ਗਊੜੀ ਛੰਡ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੨੮)

ਤਪਾ ਨੰ: ੨

ਇਹ ਤਪਾ ਬਾਹਮਣ ਸੀ ਤੇ ਮਰਵਾਰੇ ਖੱਤਰੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨਾਲ ਬੜੀ ਈਰਖਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਹਾਕਮ ਪਾਸ ਕਈ ਅਰਜੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਰਬਿਲਾਫ਼ ਦਿਤੀਆਂ, ਪਰ ਸਦਾ ਹੀ ਸਰਮਿੰਦਰੀ ਉਠਾਉਣੀ ਪਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪਾਜ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਆਖਿਆ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਭੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਪਾ ਲਾਲਚੀ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਣ ਨਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਉਥੋਂ ਮਾਇਆ ਘੱਟ ਮਿਲਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤੀ ਦੱਖਣਾ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕਾਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ੧ ਰੁਪਇਆ ਦੱਖਣਾ ਮਿਲੀ। ਪਰ ਜਦ ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ੫ ਰੁਪਏ ਦੱਖਣਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਸ ਪ੍ਰਾਸ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ੧੬ ਰੁਪਏ, ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ।

ਜਦ ਤਪਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੌਗੀ ਕੰਧ ਟਪਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਬਿਠਾਇਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਲਟਾ ਨਿੰਦਿਆ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗਾ ਗਿਆ। ਚੌਪਰੀ ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਆ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਪਾਖੜੀ ਪਰ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਗਮਨ ਕਰਦਾ ਫੜਿਆ

ਗਿਆ। ਇਸ ਕਰਤੂਤ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਇਸੇ ਮੰਦ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜਾਰ ਰਾਗ ਗਊੜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ :

ਤਪਾ ਨ ਹੋਵੈ ਅੰਦ੍ਰੂ ਲੋਡੀ ਨਿਤ ਮਾਇਆ ਨੌ ਫਿਰੈ ਜਜਮਾਲਿਆ ॥

(ਗਊੜੀ ਕੀ ਵਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੩੧੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ

ਹਰਿਦਾਸ (ਹਰਦਾਸ)

ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਚੁੱਨੇ ਮੰਡੀ, ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕੱਤਕ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸੰਮਤ ੧੫੯੧ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਦਇਆ ਕੈਰ ਜੀ ਸੀ।

ਕਵਿ ਕਲ੍ਯ ਠਕੁਰ ਹਰਦਾਸ ਤਨੇ ਗੁਰ ਰਾਮ ਦਾਸ ਸਰ ਅਭਰ ਭੁੰ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੩੬੭)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਭਾਵੇਂ ਜਨਮ 'ਤੇ ਰਾਮ ਦਾਸ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਗੱਦੀ ਬੈਠਣ ਤਕ ਆਪ ਜੇਠਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਅਭਿਲਾਖੀ ਰਹੇ, ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਘੱਟੋਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੋਢੀ ਹਰਿਦਾਸ ਜੀ, ਜਦ ਆਪ ਸਤ ਬਰਸ ਦੇ ਸਨ, ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲੱਘੀ ਤਾਂ ਆਪ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਪਏ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਚਰਨਾਂ ਦੇ ਛੋਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਹਿ ਪਏ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਪਏ। ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਲਈ ਛੋਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ।

ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਮਾਤਾ ਮਨਸਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਲਈ ਵਰ ਢੁੰਡਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਸ਼ਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਆਪ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਕਾਨ ਵੱਲ ਆ ਨਿਕਲੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਹੱਸਮੁਖ ਸਨ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਆਖਣ ਲਗੇ ਕਿ ਵਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬੋਲੀਏ! ਇਸ ਵਰਗਾ ਹਰ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਚੰਗਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪਰਣਾ ਹਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।” ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜੇਠੇ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ, ਤੇ ਇਉਂ ਵਾਲੀਏ ਦੋ ਜਹਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਚੜੀ ਇਕ ਘੁੰਗਣੀਆਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਠਾ ਜੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਭਿਖਾਰੀ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣ ਸਖ਼ਤ ਘਬਰਾਏ, ਪਰ

ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਅੰਨੰਦ ਫਗਣ ੧੯੧੦ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਦੂਤੀ ਜੋੜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ—ਪ੍ਰਿਬਵੀ ਚੰਦ ਜੀ, ਮਹਾਂ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ। ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੨੦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜਨਮ ਲਿਆ।

ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਵਿਚ ਭੀ ਇਲਾਹੀ ਦਾਤ ਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਅਤੁੱਟ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਆਦਰ, ਨਿਰਾ ਪੁੱਤਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਦਾਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੁਰੂਪ ਸਮਝ, ਇਕ ਸੱਚੇ ਸਿਖ ਵਾਂਗ ਅਤਿ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੀ ਉਮੰਗ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਰਨੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਗੀ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਚੌਕੀ ਉਪਰ ਰੱਬੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਮਸਤ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਕਿ ਚੌਕੀ ਦਾ ਇਕ ਪਾਵਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਕੇ ਕਿ ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਕ-ਰਸ ਸਮਾਪਨੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹੋਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਪਾਵੇ ਵਿਚ ਮੇਖ ਸੀ, ਉਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਚੁਡ ਗਈ ਤੇ ਲੁਹੂ ਵਗਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸਬਰ ਤੇ ਸੇਵਕ-ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਨਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਸੀ ਤਕ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖ ਖੋਲੀ ਤੇ ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਬੇਨਰੀ ਕੀਤੀ, “ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਜੇ ਆਪ ਤੁੱਠੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਉੱਚੀ ਦਾਤ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਦੀ ਤੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਓ ਤੇ ਵਰ ਦਿਓ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਰਹੇ।” ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਖਣ ਲੱਗੇ, “ਬਚੜੀ! ਇਹ ਅਤਿ ਕਰੜੀ ਕਾਰ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਲੈਣੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜੋ ਇੱਛਿਆ ਹੈ ਉਹ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੇਰੀ ਕੁਝੋਂ ਇਕ ਬੜਾ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਦੂਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕੇਗਾ।” ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਲਾਲ, ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਜਦ ਕਦੀ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਪਾਸ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਝੱਟ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ, ਜਾਂ ਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਫ਼ਕਰੇ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਬਾਲ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾ ਦੇਂਦੇ। ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਦੋਹਤਾ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬੋਹਿਬਾ’ ਤੇ ‘ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ’ ਦਾ ਵਰ ਤੌਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਜੇਠਾ (ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ) ਜੀ, ਅੰਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਹੀ ਰਹੇ ਤੇ ਅਤੁੱਟ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਬਾਉਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਕਾਰ ਇਹ ਆਪ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਪਾਸ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਉਲਟ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤਦ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਘੱਲਿਆ ਗਿਆ। ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ‘ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕੇ’ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਫਿਰ ‘ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰਾ’ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਸੰਮਤ ੧੯੩੧ ਵਿਚ ਬੱਧਾ ਤੇ ੧੯੩੪ ਵਿਚ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਲੋਂ ੨੦੦ ਵਿਘੇ ਜ਼ਮੀਨ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਦੀ ਉਸ ਬੱਚੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਸਵਾਦਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੁਸ਼ਟੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਸਰੋਵਰ

ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜੀ। ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਸ ਦਾ ਕੁਸ਼ਟੀ ਪਤੀ ਇਕ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਤੋਖਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਅੰਭ ਕੀਤੀ।

ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਰਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਗਰੇ ਆਦਿਕ ਬਾਵਾਂ ਤੇ ਘੱਲਿਆ। ਆਮ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ ਇਕ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦੂਜੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਵੈਸਾਥੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਮੇਲਾ ਮੁਕੱਰ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਇਉਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੀਜੇ ਪੁੱਤਰ (ਗੁਰੂ) ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਕਈ ਅਚੰਭੇ ਛਿੱਠੇ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪਣਾ ਨਮਨਾ ਆਪ ਹੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਉਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੱਤ੍ਰਕਾ ਦੇ ਤੌਰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪਿਤਾ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਘੱਲੇ ਸਨ ਤੇ ਜੋ ਰਾਗ ਮਾਝ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਤੇ ਯੋਗ ਸਮਝ, ਆਪ ਨੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦਾ ਤਿਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੬੩੮ ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਜਾਂ ਸਾਲ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

ਆਪ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਚੰਥਾ ਜਾਂ ਅੰਕ ੪ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ—ਸਿਰੀਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਊੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਦੇਵਰੀਪਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਵਰਹੰਸੁ, ਸੌਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਰਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ, ਮਾਲੀ ਗਊੜਾ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਵੱਈਏ ਮ: ੪ ਅਤੇ ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਹੈ।

ਨੋਟ : 'ਰਾਮ ਦਾਸ' ਪਦ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਰਾਸ ਧਾਰੀਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਕਈ ਬਾਈਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤਪਾ ਨੰ: ੩

ਇਹ ਤਪਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵੇਖ ਬੜੀ ਈਰਖਾ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰ ਇਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੁਜਾ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਪਾਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰੀਕੇ ਦੱਸੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਹਲੀਮੀ, ਨੇਕੀ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਇਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਤਥੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਪਾਰਨ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਬਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਹਾਲ ਚੰਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜੀਵਨ

ਵਿਚ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਨ—ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਵਿਸਾਖ ਵਦੀ ੧ ਸੰਮਤ ੧੯੮੨ (੧੫੬੩ ਈ.) ਵਿਚ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਅਨੰਦ ੨੩ ਹਾੜ੍ਹ ਸੰਮਤ ੧੯੩੬ ਨੂੰ ਮਿਉ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ, ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁਤਰੀ ਗੰਗਾ ਦੇਵੀ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ੨ ਅਸੂ ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ਪਰ ਬਿਗਾਜੇ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਹਸਤੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਇਕ ਅਤਿ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੋਹਿਬ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਪੱਕੇ ਕਰਨ ਤੇ ਜਥੇਬੰਦ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਵਧੀਕ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਵਿਚੋਂ ਘਟੇ ਘੱਟ ਦਸਵੰਧ ਧਾਰਮਿਕ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਅਗਪਨ ਕਰਨਾ ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਚਾਇਤੀ ਅਸੂਲਾਂ (Democracy) ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਆਪ ਨੇ ਰੱਖੀ, ਤੇ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਸੰਗਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਵਿਚ ਆਪਾ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤੋਖਸਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਮਤ ੧੯੪੧ ਵਿਚ ਆਰੰਭ ਕਰ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੰਮਤ ੧੯੪੫ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹਿਲੀ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੯੪੫ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਡਕੀਰ ਤੋਂ ਰਖਵਾਈ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਦਾ ਹੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਲਈ ਸਿਖ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਵਾਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।

ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਰੱਬੀ ਘਰ ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਹੋ ਕੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮਾਣ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰੱਬੀ ਅਸਥਾਨ ਚਾਰ ਵਰਣਾਂ ਤੇ ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹਾਸਲ ਹੈ।

ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੪੭ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਕੋਹੜਿਆਂ (ਜਜ਼ਾਮੀਆਂ) ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਭੀ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਸਰੋਵਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹਰ ਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੫੧ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਗਰ ਵਸਾਇਆ ਅਤੇ ਸੰਮਤ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਰਾਮਸਰ।

ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਤੂਟ ਤੇ ਨਿਖੁੱਟ ਖਜ਼ਾਨਾ ਤੇ ਗੁਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਆਪ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੬੦ ਵਿਚ ਅਰੰਭੀ। ਰਾਮਸਰ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪ ਜਿਵੇਂ ਆਗਿਆ ਕਰਦੇ ਗਏ, ਤਿਵੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਗਏ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਭਾਦਰੋਂ ਸੰਮਤ ੧੯੬੧ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹੀ ਤੇ ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਦਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਵਾਰਾ ਆਪ ਨੇ ਉਚਤਾ, ਨੀਚਤਾ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਭਰਮ-ਰੂਪੀ ਭਾਂਡੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇਤੜਨ ਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਾਈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਭੀ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਆਸੇ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜੇਹਾ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ, ਬਾਹਮਣ, ਜੱਟ, ਨਾਈ, ਛੀਬਾ, ਚਮਾਰ, ਕਸਾਈ, ਜੁਲਾਹਾ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਹਰ ਕਿਰਤ ਤੇ ਹਰ ਵਰਣ ਦੇ ਸੱਜਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਾਲ ਭੀ ਇਸੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਅਮਲੀ ਤੇ ਅਸਲੀ ਧਰਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਦਾ ਲਈ ਵਿਖਾ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਸੱਚੇ ਆਸ਼ਕ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਮੰਗਾਂ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਤੁਟ ਮਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣ। ਆਪ ਨੇ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਥਾਂ ਪ੍ਰਾਲੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅੱਡ ਅੱਡ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਹੈ—ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ, ਫਿਰ ਦੂਜੀ, ਫਿਰ ਤੀਜੀ, ਫਿਰ ਚੌਥੀ, ਫਿਰ ਪੰਜਵੀਂ, ਫਿਰ ਨੌਵੀਂ ਦੀ ਤੇ ਫਿਰ ਭਗਤਾਂ ਦੀ।

ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਭੀ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਸਿਖ ਲੰਕਾ ਤਕ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਆਮ ਸੰਗਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੰਡੀ ਸੁਕੇਤ, ਚੰਬਾ, ਕੁੱਲੂ ਆਦਿਕ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਆਏ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹਾਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਅਜਬ, ਅਜੀਬ, ਉੱਮੇਰ ਸ਼ਾਹ ਵਰਗੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪ ਦੇ ਸਿਖ ਬਣੇ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਵਰਗੇ ਡਕੀਰ ਆਪ ਤੋਂ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਆਪ ਭੀ ਬੜਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਥਾਉਂ-ਥਾਈਂ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ।

ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਵਲੋਂ ਸਦਾ ਹੀ ਖੇਦ ਪੁਜਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਭਲੇ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਤੇ ਹੋਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੇਦ ਪੁਜਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਕੁਝੋਂ ਮਹਾਂਬਲੀ, ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ) ਹਰਿਰੋਬਿੰਦ ਜੀ ਨੇ ਪਿੰਡ ਵਡਾਲੀ ਵਿਖੇ ਸੰਮਤ ੧੯੮੨ (੧੯੮੫ ਈਸਵੀ) ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨੇ ਇਸ ਇਕਲੋਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲਾਲ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਈ ਉਪੱਦਰ ਕੀਤੇ ਜੋ ਨਿਸਫਲ ਰਹੇ। (ਵੇਖੋ ਨਗ ਆਸਾ ਮ: ੫)

ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਆਪਣੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਥਣ ਸਨ। ਆਪ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਅਤੁਟ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਮਾਣਤਾ ਦੀ ਸੰਬਾ ਵਿਚ ਪਕਿਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਈਂ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਨਾਲ ਪਿੱਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਜਾ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਮੁੱਠੀ-ਚਾਪੀ ਕਰਦੇ, ਪੱਥੇ ਝਲਦੇ, ਝਾੜ੍ਹ ਫੇਰਦੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਢੰਦੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਚਾਰ

ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਜਿਥੇ ਪਿ੍ਖੀਆ ਦੁਖੀ ਸੀ; ਉੱਥੇ ਹੀ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮ ਭੀ ਨੀਤੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਅੰਦਰੋ-ਅੰਦਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵੈਗੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਢੁੰਡਦੇ ਸਨ। ਅਕਬਰ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਘੱਟ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਚੁਗਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਰਬਿੰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਅਕਬਰ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਭੀ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਅਕਬਰ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਤਥਾਤ ਤੋਂ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਖੁਸਰੇ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਲੜਕਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਤੋਂ ਆਕੀ ਹੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜਾ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਵੇਖ, ਸਰਨ ਆਇਆ ਸਮਝ ਤੇ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਲੁਕ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅਗੇ ਰੱਖ, ਇਸ ਦਾ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵੈਗੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਨੇਕ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹਥਿਆਰ ਬਣਾਇਆ।

ਉਪਰੋਂ ਚੰਦੂ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾ ਗਿਣਤਾ ਉਸ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਚੰਦੂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦਾ ਵਜੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਤੇ ਤੁਲ ਪਿਆ। ਜਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਲਾਹੌਰ ਪੁਜਾ ਤਦ ਵੈਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਸਰੇ ਵਾਲਾ ਮਾਮਲਾ ਮੁੜ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਗੋਚਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਖਿਕਾਇਤ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਜਹਾਂਗੀਰ—ਜੋ ਅੱਗੇ ਹੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਸ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਬੁਗਜ਼ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਘੱਲਿਆ। ਆਪ ਇਸ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਏ ਤੇ ਭਰਿਵੱਖਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ) ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਦੇ ਆਏ।

ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋ ਲੱਖ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਦਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਕੱਢਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਤਾਂ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੇ ਵਾਰਸ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਹੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ! ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਛਕੀਰ, ਅਮੀਰ ਤੇ ਗਰੀਬ, ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਖੁਸਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨੀ ਆਇਆ ਤੇ ਦੁਖੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਵੈਗੀ ਸਮਝ ਕੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਜੁਰਮਾਨੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਕਮ ਲੈਣੀ ਚਾਹੋਂ, ਤਾਂ ਭੰਨੀ ਕੌਡੀ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜੁਰਮਾਨਾ ਸਾਧਾਰਨ, ਛਕੀਰਾਂ ਤੇ ਰੱਬੀ ਬੰਦਿਆਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਜਿਹੀ ਸਜ਼ਾ ਮੰਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ, ਸੋ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅੱਖਰ ਭੀ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਜੀ ਆਵੇ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਰੱਬੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਕਰ ਹਾਂ।”

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੰਦੂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਨੀਚ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਬੁਗਜ਼ ਕੱਢਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਤੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਗਿਣਤੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਉਲਟਾਣਾ ਪਾਪ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਸਾਡ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਬਸ ਫਿਰ ਇਸ ਹਤਿਆਰੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ, ਉਹ ਕਸ਼ਟ ਪੰਜ ਦਿਨ ਤਕ ਇਸ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਕੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸਾਈ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਜੋ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਸਨ।

ਵਾਲੀਏ ਦੋ ਜਹਾਨ ਤੇ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਥਲਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਤੱਤੀ ਰੇਤ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੁੱਟੀ ਗਈ, ਤਪਦੀਆਂ ਲੋਹਾਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਚਮੜੇ ਵਿਚ ਮੜਾਣ ਦੇ ਡਰਾਵੇ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਵਾਹ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਤੇਰੇ ਚੋਜ। ਤੇਰੀ ਇਸ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪੀੜਤ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਤੇਰੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿਖ, ਯੋਗੀ ਤੇ ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਵਰਗੇ ਡਕੀਰ ਤੜਫ਼ਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੋਂ ਤੇ ਤੇਰਾ ਜਿਗਰਾ ਧੰਨ ਹੈ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਭੀ ਅਰਸ਼ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰ 'ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੇ। ਹਰਿਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਂਗੈ॥' (ਆਸਾ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੯੪) ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਹੇ ਪਾਠਕ! ਚੇਤੇ ਰੱਖ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਤਗਲੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਜੁਰਮਾਨਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੀਆਂ ਮੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤਕ ਇਹ ਮਾਜਰਾ ਪੁਚਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪ ਰੱਬੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਕਰ ਰਹਿਣ, ਧਰਮ ਅਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਪਹਾੜ ਵਾਂਗ ਦਿੜ੍ਹ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਗਏ, ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਵਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿਤਾ। ਇਉਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ਼, ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਜਗਤ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇੱਜਤ, ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਤਰ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਧਰਮ ਦਿਆ ਭੋਗਿਆਂ ਲਈ, ਉਚੀ ਤੇ ਸ਼ੁੱਚੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਸਰੀਰ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਕਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚੰਥ ਸੰਮਤ ੧੯੬੩ (੧੯੦੬ ਈ:) ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਇਹ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਉਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਸ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ ਤੇ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ੪ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਇਥੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ੨੪ ਵਰ੍ਹੇ ਨੌ ਮਹੀਨੇ ਗੁਰਿਆਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ੪੩ ਵਰ੍ਹੇ ੧ ਮਹੀਨਾ ੧੫ ਦਿਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਭੋਗੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਰਗੇ ਸਾਕੇ ਹੀ ਸਿਖ ਕੌਮ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਨ ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ।

ਜੇ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਲਾਹੌਰ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਥੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ—ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ—ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕਰ ਘੱਲੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਤਰੀਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਦੀ ਰਸਮ ਵਰਤਣੀ, ਪਰ ਐਤਕੀ ਹਥਿਆਰ ਭੀ ਪਹਿਨਣੇ ਤੇ ਸੈਨਾ ਭੀ ਰੱਖਣੀ, ਪਰ ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਣਾ। ਆਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ, ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮਹਲਾ ਪੰਜ ਜਾਂ ਅੰਕ ੫ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਸ ਕਰ 'ਸੁਖਮਨੀ ਸਾਹਿਬ' ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗ—ਸਿਰੀਰਾਗ, ਮਾਝ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਦੇਵਰੀਪਾਰੀ, ਬਿਹਾਰੀਗੜਾ, ਵਡੰਸੁ, ਸੇਰਾਠ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਬੈਗਾੜੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੋੜ, ਰਾਮਕਲੀ, ਨਟ ਨਾਰਾਇਨ, ਮਾਲੀ ਗਉੜੀ, ਮਾਰੂ, ਤੁਖਾਰੀ, ਕੇਦਾਰਾ,

ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ, ਕਲਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਲੋਕ ਸਹਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਗਾਥਾ, ਫੁਨਹੇ, ਚੁਬੋਲੇ, ਸਵੱਖੇ, ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਅਤੇ ਮੁੰਦਾਵਣੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਗੁਰ ਅਰਜੁਨ ਸਿਰਿ ਛੜ੍ਹ ਆਪਿ ਪਰਮੋਸ਼ਰਿ ਦੀਅਉ ॥

(ਸਵੱਖੇ ਮ: 4, ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਮੁਰਤਿ ਪੰਚ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੁਰਖੁ ਗੁਰੁ ਅਰਜੁਨ ਪਿਖਹੁ ਨਘਣ ॥

(ਸਵੱਖੇ ਮ: 4, ਪੰਨਾ ੧੪੦੯)

ਸੰਮਨ ਤੇ ਮੂਸਨ

ਇਹ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਿਖ ਸਨ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਗਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸੰਮਨ ਪਿਤਾ ਸੀ ਤੇ ਮੂਸਨ ਪੁੱਤਰ। ਦੋਵੇਂ ਗੁਰੀਬ ਸਨ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰ ਕੇ ਉਦਰ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਲੋਕਿਕ ਜਿਹਾ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਨ ਆਏ, ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਭੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦ ਆਖਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਈ। ਜਦ ਪਿਉ ਪੁੱਤਰ ਘਰ ਪੁਜੇ ਤਦ ਜੀਅ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਕਿ ਜਿਸ ਹਲਵਾਈ ਨੇ ਕਰਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਬਚਨ ਭੰਗ ਕਰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਧਰ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸਾਦ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ, ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਕੀ ਕਗੋਏ ? ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਗਵਾਂਢੀ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦਾ ਧਨ ਚੁਗਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪੁੱਤਰ ਛੱਤ ਫਾੜ ਹੇਠਾਂ ਉਤਗਿਆ। ਲੋੜੀਂਦਾ ਧਨ ਲੈ ਕੇ ਜਦ ਮੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ ਤਦ ਫਸ ਗਿਆ।

ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਡਰ ਪਿਆ ਕਿ ਜੇ ਏਥੋਂ ਫੜੇ ਗਏ ਤਦ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਕਲੰਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਪਿਤਾ ਅਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਤੰਗ ਆ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪੱਲਣ ਖਾਤਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਝੱਟ ਟਪਾਣ ਲਈ ਚੇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਫੜੇ ਜਾਣਾ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਸਖਤ ਕਲੰਕ ਹੈ। ਸੋ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਸੀਸ ਕੱਟ ਲਵੇ, ਤੇ ਧੜ ਅੰਦਰ ਡਿਗ ਪਵੇਗਾ, ਜਦ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕ ਜਾਵੇ ਤਦ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦੇਣਾ।

ਇਹ ਲਿਖਣ ਤੇ ਆਖਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੌਥੀ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹਥੋਂ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸੀਸ ਕਟਿਆ ਜਾਣਾ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਹੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਸੁਖ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਲਬੋਲੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਫੀ ਚਰਚਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਸੀਸ ਵੱਡੇ ਸੁਟਿਆ। ਘਰ ਨੂੰ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਗ ਗਿਆ।

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੇ ਘਰ ਧੜ ਡਿੱਗਾ ਸੀ, ਉਹ ਸੰਮਨ ਦੀ ਪੈਰੀ ਆ ਪਿਆ ਤੇ ਲਗਾ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਧੜ ਨੂੰ ਰਾਵੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦੇਹ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੈਗੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਮਾਉਣ ਲਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਫਾਂਸੀ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤਾ ਜਾਵਾਂ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਸੰਮਨ ਨੇ ਧੜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚੁਕ ਲਿਆਂਦਾ। ਸਿਰ ਤੇ ਧੜ ਨੂੰ ਜੋੜ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਤੇ ਕਪੜਾ ਪਾ, ਆਪ ਪ੍ਰਸਾਦ

ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿਚ ਜੁੱਟ ਪਿਆ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਦਾ ਜਦ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗਤ ਸਮੇਤ ਸੰਮਨ ਦੇ ਘਰ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਜਦ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਚੋਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਸੰਮਨ, ਮੁਸਨ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਲੁਕਾ ਛਡਿਆ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰ ਕਰੋ, ਜੁ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿਸਾ ਲਵੇ।

ਸੰਮਨ ਇਹ ਸੁਣ ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਾਂਗ ਦੋਇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਖੜੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਜਾਣਨਹਾਰ ਜੀ! ਬਖਸ਼ ਲਈ, ਚਰਨੀਂ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਬਖਸ਼ਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ। ਮੁਸਨ ਨੂੰ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਮੁਸਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਚਰਨੀਂ ਡਿਗ ਪਿਆ।

ਸੰਗਤ ਇਸ ਵਚਿੱਤਰ ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ। ਪਰ ਵਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਕਾਰ ਸੋਭਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਸਿਖ ਵਿਤ ਵਿਚ ਹੀ ਵਰਤੇ ਤੇ ਨਾ ਆਪ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਖੀਆਂ ਘਾਟੀਆਂ ਵਲ ਕਦਮ ਧਰੋ ਤੇ ਨਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਵਲ ਪਾਵੇ।

ਸੰਮਨ ਤੇ ਮੁਸਨ ਨੇ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ।

ਸੰਮਨ ਜਉਂ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਦਮਕੁਹਿ ਹੋਤੀ ਸਾਟ ॥.....

ਮੁਸਨ ਮਸਕਰ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਰਹੀ ਜੁ ਅੰਧਰੁ ਛਾਇ ॥

(ਚੁਬੈਲੇ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੬੩-੬੪)

ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ

ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਪੰਜਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵਲੋਂ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਇਕ ਉੱਘਾ ਹਾਕਮ ਸੀ। ਜਦ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਨੇ ਚੰਦੂ ਨਾਲ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਣੀ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਲਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਜਦ ਜਲੰਧਰ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਉਥੇ ਇਕ ਪਠਾਣ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦੇ ਧੜੇ ਨੇ ਹੋਰ ਗੋਂਦ ਗੁੰਦੀ। ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਆ ਮਿਲੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾੜਵੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਤੇਰੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਹਾਣੀ 'ਤੇ ਨਿਸਚਾ ਕਰ ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਕੁਚ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਠਾਣ ਲਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਤਕ ਬਦਲਾ ਨਾ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ ਮੇਰਾ ਜੀਉਣਾ ਹਰਾਮ ਹੈ।

ਜਦ ਇਹ ਹੋਰ ਪਿੰਡ—ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਸ ਹੈ—ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥੀਏ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਖਬਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਘੱਲ ਕੇ ਜਾਂ ਪੱਤਰ ਭੇਜ ਕੇ ਮਾਮਲਾ ਨਜ਼ਿਠ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਰਵੈਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ 'ਤੇ ਹੀ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਧਰ ਜਦ

ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਪਿੱਥੀਏ ਸਣੇ ਸਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਤਦ ਪੰਜਾਵਾ (ਇੱਟਾ ਪਕਾਉਣ ਦਾ ਆਵਾ) ਦੇਖਣ ਲਈ ਪੰਜਾਵੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ। ਸੁਲਹੀ ਖਾਨ ਦਾ ਘੜਾ ਤੁਬਕ ਗਿਆ ਤੇ ਉਛਲ ਕੇ ਆਵੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਸਮੇਤ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਵਾਗੀਖੀ ਹਾਦਸੇ ਦੇ ਮੁਤਅੱਲਕ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਬਿਲਾਵਲ ਰਾਗ ਵਿਚ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਇਹ ਹੈ ‘ਸੁਲਹੀ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਰਾਖੁ’। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਿਰਵੈਰਾਂ ਨਾਲ ਵੈਖ ਕਮਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ :

....ਸੁਲਹੀ ਹੋਇ ਮੁਆ ਨਾਪਾਕੁ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੨੫)

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤੇ ਸੱਤਾ ਛੂਮ ✓

ਰਾਇ ਬਲਵੰਡਿ ਤੇ ਸੱਤਾ ਦੋਵੇਂ ਜਾਤ ਦੇ ਛੂਮ ਅਰਥਾਤ ਮਰਾਸੀ ਸਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਹਉਮੈ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਨਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੇ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੇਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਦਾ ਅਨੰਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਬੀਬੀ ਦੇ ਅਨੰਦ 'ਤੇ ਪੁਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਗੀ, ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੀ ਸਿਖ ਟਕਾ ਦਿਵਾ ਦਿਓ।

ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਕਾਰਜ ਕਰਤੇ ਦੀ ਰੜਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਉਤ ਤੇ ਜਿਦ ਨਾ ਕਰੋ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਸੀ ਕਿ ਬੇਅੰਤ ਸੰਗਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੋ ਟਕਾ ਛੀ ਸਿਖ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਰਕਮ ਬਾਹਲੀ ਆ ਜਾਣੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਮਝਾਉਣ ਤੇ ਭੀ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਨਾ ਛੱਡੀ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਟਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਸਤਿਗੁਰ ਪੂਰਨ ਸਿਖ ਸਨ ਤੇ ਅੱਧਾ ਸਿਖ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਸੋ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਟਕੇ ਆਪਣੀ ਮੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਲੈ ਲਵੋ।” ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਭੂੰਘੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕੇ ਤੇ ਇਸ ਛੇਟਾ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਸਮਝ, ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਘਰ ਆ ਕੇ ਆਕੀ ਬਣ ਬੈਠੇ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜੂਰੀ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਸੋਵਾ ਤੇ ਮਾਣ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਖ ਘੱਲੇ, ਫਿਰ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਟੁਰ ਕੇ ਗਏ, ਪਰ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਇਆਂ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਉਲਟਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਕੁਬਚਨ ਉਚਰੇ ਤੇ ਇਥੇ ਤਾਈ ਕਹਿ ਬੈਠੇ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ

੧. ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੯੨੫

੨. ਕਈ ਥਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਦਸਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੈਸਾਖੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਚੜ੍ਹਤ ਘੱਟ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਹ ਗੁਸੇ ਹੋ ਗਏ।

ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਹੀ ਉਹ ਕਾਰਨ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇੱਜਤ, ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਈ ਨਾ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਮਰਦਾਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਬਾਬੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਬੱਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ? ਮੇਹਰ ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪੁੰਜ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਲਈ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਲਫਜ਼ ਬਹਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਜਾਣ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਨਿੰਦਕ' ਕਹਿ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ ਕਿ ਕੋਈ ਸਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਿਹੜਾ ਸਿਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦਾ ਹੋਆ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ, ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਪੁੱਠਾ ਥੱਡੇ 'ਤੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫੇਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੌਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਤੇ ਇਹ ਦੇਵੇਂ ਭਰਾ ਫਿਟਕਾਰੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੀ ਹੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ ਕਿ ਬਖਸ਼ਵਾ ਦਿਓ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਿਖ ਡਰਦਾ ਮਦਦ ਦਾ ਹੋਸਲਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਅੰਤ ਨੂੰ 'ਬਾਈ ਲੱਧੋ ਉਪਕਾਰੀ' ਨੂੰ, ਜੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ, ਇਹਨਾਂ 'ਤੇ ਤੁਰਸ ਆਇਆ। ਇਸ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜੋ ਸਜ਼ਾ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਪਿਛੇ ਮਿਲਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਜਾਏ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਗਲ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ, ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰ ਅਤੇ ਥੱਡੇ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਿਆਂ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਮਰ-ਕੱਸਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਲੋਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਖੁਬ ਹਾਸੀ ਤੇ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਹਿੰਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਪੁਜੇ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਦਲੇਰੀ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਦਇਆ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ, ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ 'ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਪਰਉਪਕਾਰੀ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਨੇ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ। ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡਿ ਦੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ੇ, ਤਾਂ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਬੱਲੇ ਕਿ ਜਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਨੇ, ਉਸੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਅਸਲੀ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਹ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝ ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਵਾਈ। ਇਹ ਵਾਰ ਫੁਮੇਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਅਮੇਲਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਵਰਣਨ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ।

ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭਰਾ ਢੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਠ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪੌੜੀਆਂ ਬਲਵੰਡਿ ਨੇ ਰਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਪੌੜੀਆਂ ਸੱਤੇ ਨੇ ਰਚ ਕੇ ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਕ ਖਿਆਲਾਤ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਇਸ ਖਿਆਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਉਹ ਦਲੀਲ ਇਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਠਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਂ ਵਿਚ ਢੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਕਾਲਿਫ਼ ਵਰਗੇ ਉੱਘੇ ਖੋਜੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਭੀ ਇਸੇ ਖਿਆਲ 'ਤੇ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਚੌਟੀ ਦਾ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪੋਥੀ ਪੰਨਾ 28 ਦੇ ਛੁਟ ਨੈਟ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਪੱਕੀ ਰਾਇ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਭਾਵੇਂ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਰਾਗੀ ਤਾਂ ਹੋਣ, ਪਰ ਜੋ ਸਾਖੀ ਇਸ ਵਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹਨ—ਇਕ ਤਾਂ ਭਾਈ ਲੱਧੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਇਸ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਛੁਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉੱਘਾ ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਦੂਜਾ, ਭਾਈ ਲੱਧਾ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਘੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ੧੧ ਪਉੜੀ ੨੫ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੀਸਰੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਟਕੇ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਖੀ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਠੀਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਪੌਜ਼ੀਆਂ ਵਿਚ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਮੁਨਾਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਆਂਤਰਿਕ ਅਸੂਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਵਿਰਸਾ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਗਤ ਦੀ ਵਿਰਸਤ ਬਣੀ ਅਰਥਾਤ ਪੁੱਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਯੋਗ ਸਿਖ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤੇ ਇਸ ਸਿਲਾਂਸਿਲੇ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਖਿਆਲ 'ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ' (ਪੰਨਾ ੯੬੬) ਕਿ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਇਕੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸੌ ਸੱਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡਿ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਹਿਤ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਵਧੀਕ ਸੰਬੰਧ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਇਹ ਸਤਿਗੁਰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਥੋਂ, ਵਡਾਲੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੬੫੨ (੧੫੮੫ ਈ:) ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੇ ਜੋਧੇ, ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਖੜਗਪਾਂਗੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੀਰ ਰਸ ਵਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਭੁੱਟ ਰੁਚੀ ਸੀ।

ਜਦ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਚੋਬ ਸੰਮਤ ੧੬੬੩ (੧੬੦੬ ਈ:) ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਲਾਹੌਰ ਜੋਤੀ ਜੋਤੀ ਸਮਾ ਗਏ ਤਾਂ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਸਮੇਂ, ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਦੋ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਇਕ ਮੀਗੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੀਗੀ ਦੀਆਂ ਮੰਗਵਾ ਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ।

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ਼ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਅਦੂੜੀ ਸਾਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਕੇ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੀਗੀ ਤੇ ਪੀਗੀ ਦੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਰੱਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਰੱਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿਤਾ।

ਇਸੇ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਸਜਾ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਸੱਚਾ ਰੱਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਵੈਗੀਆਂ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਸ਼ਿਕੱਸਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਪੁਨਾਂ ਹਨ, ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਲਾਈਆਂ ਹਨ, ਤਾਕਿ ਰਾਗੀ ਤੇ ਢਾਢੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨਾਂ ਤੇ ਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ।

ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸੰਮਤ ੧੬੬੫ ਬਿ: ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੇ ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਇਥੇ ਨਿਤਾ-ਪ੍ਰਤੀ ਪਾਰਮਿਕ ਦੀਵਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੈਸਾਖੀ ਆਦਿ ਨਿਯਤ ਦਿਨਾਂ ਉਤੇ ਪੰਥਕ ਇਕੱਠੇ ਭੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਾਗੀ ਕੌਮ ਦੇ ਹਾਣ ਲਾਭ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਮਤ ੧੬੬੯ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਡੇਹਰਾ ਲਾਹੌਰ ਬਣਵਾਇਆ। ਸੰਮਤ ੧੬੮੫ ਵਿਚ ਬਿਬੇਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਲਈ ਬਿਬੇਕ ਸਰ ਬਣਵਾਇਆ।

ਚੰਦੂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੰਦਰੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸ੍ਰੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੱਦ ਘੱਲਿਆ। ਆਪ ਸੰਮਤ ੧੬੬੯ (੧੬੧੨ ਈ:) ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਚੰਦੂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ, ਆਪ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕਈ ਰਾਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੈਦ ਸਨ। ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਆਦਮੀ ਹਗੀਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਸ੍ਰੀ।

ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਦ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰਿਹਾਈ ਲਈ ਫੁਰਮਾਨ ਘੱਲਿਆ, ਪਰ ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਦਾਤਾਰ ਜੀ ਨੇ ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਖ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤਾਈਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ ਛੱਡ ਨਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ, ਜੋ ਥੇ-ਕਸੂਰ ਇਥੇ ਕੈਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਭੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਆਗਿਆ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਉਂ ਇਹ 'ਬੰਦੀ-ਛੋੜ' ਦਾਤਾਰ ਜੀ ਪੰਜ ਸ਼ਾਹੀ ਕੰਦੀਆਂ ਸਣੇ ਬਾਹਰ ਆਏ, ਤਦ ਤੋਂ ਆਪ ਨੂੰ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ ਸਤਿਗੁਰੂ' ਕਹਿ ਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਚੰਦੂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਰਨੀਆਂ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਇਸ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਪਾਪੀ

ਦਾ ਅੰਤ ਬੜੀ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਜਦ ਆਪ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸ ਸਨ ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਨੂੰ ਜਹਾਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਾਹੀ ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਸੱਚੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ।

ਆਪ ਫਿਰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਅਲਮਸਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨਾ ਲਈ ਨਾਨਕ ਮਤੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਆਉਂਦੇ ਲਾਇਆ।

ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਜੰਗ ਹੋਏ। ਇੱਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਦਾ, ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਘੜੇ ਥੋਹ ਲੈਣੇ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਿਧੀ ਚੰਦ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਪਹਿਲੇ ਪੈਂਦੇ ਖਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਕਾਰ ਹੋ ਵੈਗੀਆਂ ਪਾਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਦ ਵੈਗੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਯੁੱਧ ਕਰਨ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਜੰਗ ਤੋਂ ਛੁਟ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਭੀ ਬੜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਖਿੱਲਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਦੌਰੇ ਕੀਤੇ। ਆਪ ਚੂੰਕਿ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਤਕ ਜੰਗਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਲਈ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਮੁਰਤ ਸਪੁਰੂ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਸੰਚਿਪਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਪ੍ਰਚਾਰਕ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਆਖਦੇ ਸਨ—ਨਿਯਤ ਕੀਤੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜੋ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਕਈ ਨਮੂਨੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਨਕਾਣੇ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ ਬਾਬਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਗੁਰਪਾਖਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬੱਧੇ। ਕਈ ਨਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਰ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਚੰਕੀਆਂ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤੀਆਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਚਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਣੀ ਰਾਏ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਸੁਰਜ ਮੱਲ ਜੀ, ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਜੀ ਤੇ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗਾ ਬਹਾਦਰ ਜੀ, ਪੰਜ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਬੀਬੀ ਵੀਰੇ ਜੀ ਇਕ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਸਮੇਂ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ (ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ) ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਰਸਮ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੭੦੨ (੧੬੪੫ ਈ.) ਨੂੰ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ ਸੈਨਾ ਰੱਖਣ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਦੀ ਆਗਿਆ ਪੁੱਛੀ। ਆਪ ਨੇ ੨੨੦੦ ਸਵਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੈਨਾ ਅਤਿ ਲੋੜ ਸਮੇਂ ਹੀ ਵਰਤਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਆਗਿਆ ਨੂੰ ਸਤਵੰਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਸਿਰੇ ਚਾਨ੍ਨਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਦਾ ਸਬਕ ਮੁੜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਾਇਆ।

ਆਪ ੩੯ ਵਰ੍਷ੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਗਾਜਮਾਨ ਰਹੇ।

ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ

ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਸੋਹੀਆ, ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜਪੂਤ ਸੂਰਮੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਨੂੰ ਇਨਾਮ 'ਕਰਾਮ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ, ਜਿਥੇ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਖਤਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਟੋਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਥਮ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖੋ। ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਇਸ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ, ਸਿਆਣਪ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਨਾਲ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਕਾਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ, ਤੇ ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਖਰਾਜ ਜਾਂ ਮਾਮਲਾ ਰੁਕਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਭੀ ਵਸੂਲ ਕਰ ਕੇ ਘੱਲ ਦਿਤਾ। ਕੁਝ ਸਾਲ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਨੇ ਉਥੇ ਖੂਬ ਦਬਦਬੇ ਨਾਲ ਹਕੂਮਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਮਾਮਲਾ ਨਾ ਉਗਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਜੋ ਰਕਮ ਘੱਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਘੱਲ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਮੁਨਾਸਬ ਜਾਣ ਕੇ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਬੀਆਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਖਲਾ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਆਕੀ ਹੋ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਨੂੰ ਹੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਕੇ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਨੂੰ ਤਾਬੇ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲ ਦਿੱਤਾ। ਜਦ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ, ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਦੀ ਹੱਦ 'ਤੇ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਪੁਰਾਣੀ ਮਿੱਤ੍ਰਤਾ ਵਾਲਾ ਢੰਗ ਬਣਾ ਕੇ ਮਲਕ ਮੁਰੀਦ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਪਰ ਹੁਣ ਮਲਕ ਨੂੰ ਭੀ ਅਸਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਦਾ ਇਹ ਦਾਅ ਨਾ ਚਲ ਸਕਿਆ, ਤੇ ਦੁਵੱਲੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਕਾਡੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਲਕ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਲਿਖਿਆ, “ਬਹਾਦਰਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੇ ਵੈਰ ਦੀ ਖਾਤਰ ਬੇਗੁਨਾਹ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾਈ ਜਾਣ। ਜੇ ਤੂੰ ਰਾਜਪੂਤ ਤੇ ਸੂਰਮਾ ਹੋ ਤਾਂ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ, ਤਾਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸਨਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਲੜੀਏ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸਹਾਦਰੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਗੁਪਤ ਵੈਰ ਦਾ ਖਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿਈਏ।” ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਚੰਦ੍ਰਹੜਾ ਦਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਖੂਨ ਭੀ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸੂਰਮੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਰਤਥ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ। ਦੁਵੱਲੀ ਖੂਬ ਜੋਪਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਦੱਸੇ ਗਏ, ਪਰ ਜਿੱਤ ਕਿਸੇ ਬਨੇ ਦੀ ਨਾ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜੋਪੇ ਇਕ-ਦੂਜਿਕਾਂ ਦੀ ਸੁਚਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਗਾਇ ਕਮਾਲਦੀ ਤੇ ਮੋਜਦੀ

ਗਾਇ ਕਮਾਲਦੀ ਤੇ ਗਾਇ ਸਾਰੰਗ ਦੇ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਪਿਤਾ ਦਾ ਵਿਨਸਾ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਟਪਟੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਮਾਲਦੀ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਸਨੇ

ਇਹ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਸਾਰੰਗ ਭੀ ਵੱਡਾ ਜੋਧਾ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਮਾਲਦੀ ਦਾ ਕੋਈ ਦਾਇਂ ਨਾ ਫੱਬਿਆ। ਜਦ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਾਜ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਮਾਲਦੀ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਕਲੰਕ ਲਵਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਕਮਾਲਦੀ ਨੂੰ ਜਦ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਆਉਂਦੇ ਭਰਾ ਦੀ ਬੜੀ ਇੱਜਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਭੁੱਲ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਥੋਟ ਰਖਿਆ। ਇਕ ਵੇਗੀ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਲੱਗੇ। ਕਮਾਲਦੀ ਨੇ ਸਮਾਂ ਤਾਜ਼ ਕੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਪਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜੇਹੇ ਬਾਲਕ ਮੌਅਜ਼ਬੀਨ (ਮੌਜਦੀ), ਜਿਸ ਦਾ ਢੂਜਾ ਨਾਮ ਰਣਪੀਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ, ਪੇਕੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਦ ਮੌਜਦੀ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮਾਮੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਤਾਏ ਕਮਾਲਦੀ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਢੁਵੱਲੀ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਇਆ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਕਮਾਲਦੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮੌਜਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਿਰਸਾ ਸਾਂਭ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਵਾਰ ਇਸ ਵਜਨ ਪੁਰ ਰਚੀ :

ਰਾਣਾ ਰਾਇ ਕਮਾਲਦੀ ਰਣ ਭਾਰਾ ਬਾਹੀ।
ਮੌਜਦੀ ਤਲਵੰਡੀਓਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸਾਬਾਹੀ।
ਢਾਲੀਂ ਅੰਧਰ ਛਾਇਆ ਢੁੱਲੇ ਅੱਕ ਕਾਹੀ।
ਜੁੱਟੇ ਅਮ੍ਰੇ ਸਾਮ੍ਰਣੇ ਨੇਜੇ ਝਲਕਾਈ।
ਮੈਜੇ ਘਰ ਵਧਾਈਆਂ ਘਰ ਚਾਚੇ ਧਾਹੀ।

ਇਸ ਨਾਲ ਧੁਨੀ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਗਉੜੀ ਦੀ ਵੇਖੋ 'ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸੋ ਭਲਾ ਸਚੁ ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ॥'

(ਪੰਨਾ ੩੧੯)

ਅਸਰਾਜ

ਅਸਰਾਜ, ਰਾਜਾ ਸਾਰੰਗ ਜਾਂ ਚਿੱਦ ਬੀਜ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਸਾਰੰਗ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅਸਰਾਜ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਂਹਦੜ, ਅਸਰਾਜ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਇਸ 'ਤੇ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਅਸਰਾਜ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਡੇਗਣ ਲਈ ਇਸ ਮਡ੍ਰੇਈ ਮਾਂ ਨੇ ਬੜੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਅਸਰਾਜ ਆਪਣੇ ਧਰਮ 'ਤੇ ਪੱਕਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਇਉਂ ਇਸ ਖੁਟਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਤਦ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਾਜੇ ਪਾਸ ਅਸਰਾਜ ਦੇ ਬਗਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਰਾਜੇ ਪਾਸੋਂ ਅਸਰਾਜ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਵਾ ਦਿਤਾ। ਵਜੀਰ ਨੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਅਸਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਹੱਥ ਕਟਵਾ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ-ਦੂਰਾਡੇ ਇਕ ਖੂਹ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਅਸਰਾਜ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਧੋਬੀ ਪਾਸ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿਤਾ। ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਇਸ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜ ਦਾ

ਧੋਬੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਲਾਵਾਰਸ ਮਰ ਗਿਆ। ਵਜੀਗਾਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਲਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਸਰਾਜ ਨਿਤ ਵਾਂਗ ਧੋਬੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਬੌਲਦ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਲੱਦ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਜਾ ਲਾਇਆ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ, ਇਹ ਟੁੰਡਾ ਅਸਰਾਜ, ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਚੁੰਕਿ ਰਾਜ-ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਲਾਇਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਦੇਸ ਵਿਚ ਭਿਆਨਕ ਕਾਲ ਪਿਆ। ਅਸਰਾਜ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੂਰ ਦੂਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਅਨਾਜ ਦੇ ਮਹੀਦਾਰ ਪੁਜੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਉਹ ਵਜੀਰ ਭੀ ਪੁਜਾ, ਜਿਸ ਨੇ ਅਸਰਾਜ ਦਾ ਹੱਥ ਵੱਡ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਢਾਂਸੀ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਅਸਰਾਜ ਨੇ ਵਜੀਰ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਣ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਅਨਾਜ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਅਣਮੁੱਲਾ ਹੀ ਘੱਲ ਦਿਤਾ। ਵਜੀਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਸਾਰੰਗ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਿਖਿਆ ਦੱਸੀ ਤੇ ਅਸਰਾਜ ਦੀ ਬੜੀ ਉਪਸਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਸਾਰੰਗ ਨੇ ਅਸਰਾਜ ਨੂੰ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਸੱਦ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੂਲ ਤੇ ਬੜਾ ਪਛਤਾਵਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਵਾਰ ਜੋ ਰਚੀ ਗਈ ਉਸ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਭਬਕਿਆ ਬੋਰ ਸਰਦੂਲ ਰਾਇ ਰਣ ਮਾਰੂ ਬੱਜੇ।
ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਬੱਡ ਸੂਰਮੇਂ ਵਿਚ ਰਣ ਦੇ ਗੱਜੇ।
ਖਤ ਲਿਖੇ ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜ ਨੂੰ ਪਾਤਬਾਹੀ ਅੱਜੇ।
ਟਿੱਕਾ ਸਾਰੰਗ ਬਾਪ ਨੇ ਦਿਤਾ ਭਰ ਲੱਜੇ।
ਫੜੇ ਪਾਇ ਅਸਰਾਜ ਜੀ ਬਾਹੀ ਪਰ ਸੱਜੇ।

ਇਸ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਪੁਨੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮਿਲਾਈ :

ਆਪੀਨ੍ਹੇ ਆਪੁ ਸਾਜੀਓ ਆਪੀਨ੍ਹੇ ਰਚਿਓ ਨਾਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੩)

ਸਿਕੰਦਰ ਤੇ ਬਿਰਾਹਿਮ

ਸਿਕੰਦਰ ਤੇ ਇਬਰਾਹਿਮ (ਬਿਰਾਹਿਮ) ਦੇਵੇਂ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਗੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ਭਰਾ ਗਈ ਸਨ। ਸਿਕੰਦਰ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਬਿਰਾਹਿਮ ਉਸ ਦੇ ਚੋਣਵੇਂ ਜੋਧਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸਹਦਾਰ ਸੀ। ਸਿਕੰਦਰ ਧਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਬਿਰਾਹਿਮ ਵਿਭਚਾਰੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੌਜਵਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਤੀਵ੍ਰੀ ਦੀ ਮੁਬਸੂਰਤੀ ਤੇ ਬਿਰਾਹਿਮ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਰਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਫੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ। ਜਦ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਦਿਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਤਾ ਪੁਛ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਕਾਮ ਦਾ ਭੂਤ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਰਦੀਅਤ ਸੀ, ਬੜਾ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਨਾ ਵੇਖੀ ਤਦ ਆਪਣੀ ਇੱਜਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿਕੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਛਿੱਗੇ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਜਤ ਤੇ ਪਤ ਦੀ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗੀ। ਇਸ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਬਿਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਇਸ ਮੰਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਟਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਵਿਚੋਂ ਪਰੇ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜਦ ਛਿੱਠਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੀ ਆਪਣੇ ਮੰਦੇ ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਟਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ, ਤਦ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਇਹ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਦੇਵੇਂ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਤ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।' ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ? ਬਿਰਾਹਿਮ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਅੱਗ ਭੜਕ ਉੱਠੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਆਪਣੇ ਜੰਧੇ ਘਲੇ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਬਿਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਭੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਸਿਕੰਦਰ ਨੇ ਮੁੜ ਬਿਰਾਹਿਮ ਨੂੰ ਨੇਕੀ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਕੈਦ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੇ ਬਿਰਾਹਿਮ 'ਤੇ ਕਾਢੀ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿਕੰਦਰ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗ ਘੱਲੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਵਾਰ ਜੋ ਬਣੀ, ਉਸ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਪਾਪੀ ਖਾਨ ਬਿਰਾਮ ਪਰ ਚਨਿਆ ਸੇਕੰਦਰ।
ਭੜ੍ਹ ਦੂਹਾਂ ਦਾ ਮਚਿਆ ਬੱਡ ਰਣ ਦੇ ਅੰਦਰ।
ਫਿਝਿਆ ਖਾਨ ਬਿਰਾਮ ਨੂੰ ਕਰ ਬੱਡ ਅੰਡੇਬਰ।
ਬੱਧ ਸੰਗਲ ਪਾਇਕੈ ਜਨੁ ਕੀਲੇ ਬੰਦਰ।
ਅਪਨਾ ਹੁਕਮ ਮਨਾਇਕੈ ਡਾਡਿਆ ਜਗ ਅੰਦਰ।

ਇਸ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੇਖੋ :
ਆਪਣਾ ਆਪੁ ਉਪਾਇਓਨੁ ਤਦਹੁ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ॥

(ਪੰਨਾ 40੯)

ਲਲਾ ਤੇ ਬਹਿਲੀਮਾ

ਲਲਾ ਤੇ ਬਹਿਲੀਮਾ ਦੇਵੇਂ ਕਾਂਗੜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਤਕੜੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਗੀ ਬਾਰਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੋਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਲਲੇ ਦੀ ਛਸਲ ਪਾਣੀ ਖੁਣੋਂ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਲਲੇ ਨੇ ਇਸ ਅੰਕੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਹਿਲੀਮੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਪੈਲੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੇਵੇਂ, ਤਾਂ ਛਸਲ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਦੇ ਬਦਲੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਬਹਿਲੀਮੇ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੂਲ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਛਸਲ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ ਪਰ ਲਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕਰਾਰ ਮੂਜਬ ਬਹਿਲੀਮੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤਕੜੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਦੁਵੱਲੀ ਚੇਰੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਲੜੀ ਗਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਲਲਾ ਹਾਰ ਖਾ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹਿਲੀਮੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਬਹਿਲੀਮੇ ਨੇ ਬੜੇ ਚਿਰ ਵਾਸਤੇ ਲਲੇ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਛੇਵੇਂ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ, ਲਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਭੀ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ

ਦਿਤੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਕਾਲ ਲਲਾ ਦੇ ਦੇਸ ਦਾ ਖੋਇਆ ਬਹਿਲੀਮਾ।
ਹਿੱਸਾ ਛਟਾ ਮਨਾਇਕੈ ਜਲ ਨਹਿਰੋਂ ਦੀਮਾ।
ਫਿਰਾਹੁਨ ਹੋਏ ਲਲਾ ਨੇ ਰਣ ਮੰਡਿਆ ਧੀਮਾ।
ਭੇੜ ਦ੍ਰਹੁੰ ਦਿਸ ਮਚਿਆ ਸੱਟ ਪਈ ਅਜੀਮਾ।
ਸਿਰ ਧੜ ਛਿਗੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਜਿਉਂ ਵਾਹਣ ਦੀਮਾ।
ਮਾਰ ਲਲਾ ਬਹਿਲੀਮ ਨੇ ਰਣ ਮੇ ਧਰ ਸੀਮਾ।

ਇਸ ਛੇ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਡਹੰਸ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਉਣ
ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕੀਤੀ :

ਤੂ ਆਪੇ ਹੀ ਆਪਿ ਆਪਿ ਹੈ ਆਪਿ ਕਾਰਣੂ ਕੀਆ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੫)

ਜੋਧਾ, ਵੀਰਾ ਤੇ ਪੂਰਬਾਣੀ

ਜੋਧਾ ਤੇ ਵੀਰਾ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਉੱਥੇ
ਪਾੜਵੀ ਸਨ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਅਮੀਰਾਂ,
ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਲੁਟਣਾ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਤੇ ਅਨਾਬਾਂ ਦੀ ਦਾਰੀ ਕਰਨਾ ਸੀ।
ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਮਜ਼ਾਨਾ ਆਦਿਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਜਾਂਦਾ ਲੁਟਿਆ
ਤੇ ਜਦ ਭੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਾਜ਼ਨਾ ਵਾਸਤੇ ਘੱਲੀ ਗਈ, ਹਾਰ ਖਾ ਪਿਛਾਂ
ਮੁੜ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਤਾਈਂ ਅਖਵਾ
ਡੇਜਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਾੜੇ ਮਾਰਨੇ ਛੱਡ ਦਿਓ ਤੇ ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਦੇ ਦੇਸ ਦਾ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲ
ਲਵੇਂ ਤੇ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ
ਸ਼ਾਹੀ ਈਨ ਸਮਝ ਕੇ ਨਾਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਨਿਭਰ ਹੋ ਕੇ ਪਾੜੇ ਮਾਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ
ਤੇ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਕੜ ਭੰਨਣ ਨੂੰ ਫੌਜ
ਉੱਜੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਕੇ ਲੜ ਮੌਣੇ। ਭੱਟਾਂ ਨੇ ਇਸ
ਘਟਨਾ ਉੱਤੇ ਜੋ ਵਾਰ ਬਣਾਈ ਉਸ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਜੋਧ ਵੀਰ ਪੂਰਬਾਣੀਏ ਦੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਕਰਾਰੀਆਂ।
ਫੌਜ ਚੜ੍ਹਾਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਰਣ ਤਾਰੀਆਂ।
ਸਨਮੁਖ ਹੋਏ ਰਾਜਪੁਤ ਸੁਤਰੀ ਰਣਕਾਰੀਆਂ।
ਧੂਰ ਮਿਆਨੋਂ ਕਢੀਆਂ ਬਿਜੁਲ ਚਮਕਾਰੀਆਂ।
ਇੰਦਰ ਸਣੇ ਅਪਛੜਾਂ ਮਿਲ ਕਰਨ ਸੁਹਾਰੀਆਂ।
ਏਹੀ ਕੀਤੀ ਜੋਧ ਵੀਰ ਪਾਤਬਾਹੀ ਗੱਲਾਂ ਸਾਰੀਆਂ।

ਇਸ ਛੀ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਉਣ
ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕੀਤੀ :

ਸਚੈ ਤਖਤੁ ਰਚਾਇਆ ਬੈਸਣ ਕਉ ਜਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੯੪੭)

ਰਾਇ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਰਾਇ ਹਸਨਾ

ਰਾਇ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਰਾਇ ਹਸਨਾ ਦੋਵੇਂ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ਭਰਾ ਸਨ ਤੇ ਨਿੱਕਿਆਂ ਨਿੱਕਿਆਂ ਰਜਵਾਡਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਸਨ। ਮਹਿਮੇ ਦਾ ਰਾਜ ਵੱਡਾ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਸਨਾ ਭੀ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਹਸਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਰੀਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਨੌਬਤ ਦੁਵੱਲੀ ਲੜਾਈ ਤਕ ਪੁੱਜੀ। ਭਾਵੋਂ ਦੋਵੇਂ ਉੱਘੇ ਬਹਾਦਰ ਸਨ, ਪਰ ਹਸਨਾ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਪਕਤਿਆਂ ਗਿਆ। ਕੈਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਜਦ ਮਹਿਮੇ ਨੇ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਤਾਂ ਦਲੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਹੀਲੇ ਨਾਲ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਤੇ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਹਿਮੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਸਨਾ ਕੈਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਮਹਿਮੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾਉ ਅਨੁਸਾਰ ਹਸਨੇ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ। ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਵਾਰ ਰਚੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਮਹਿਮਾ ਹਸਨਾ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਇ ਭੱਟੀ।

ਹਸਨੇ ਬੇਈਮਾਨਗੀ ਨਾਲ ਮਹਿਮੇ ਬੱਟੀ।

ਭੇਵ ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਮੱਚਿਆ ਧਰ ਵਗੇ ਸਫੱਟੀ।

ਮਹਿਮੇ ਪਾਈ ਫੜ੍ਹੇ ਰਣ ਗਲ ਹਸਨੇ ਘੱਟੀ।

ਬੰਨ੍ਹ ਹਸਨੇ ਨੂੰ ਫੱਡਿਆ ਜਸ ਮਹਿਮੇ ਖੱਟੀ।

ਇਸ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਪੁਨੀ ਉਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕੀਤੀ :

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨਾ ਜਿਨਿ ਆਪੁ ਉਪਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੩੨)

ਰਾਣਾ ਕੈਲਾਸ ਤੇ ਮਾਲਦੇਉ

ਰਾਣਾ ਕੈਲਾਸ ਦੇਉ ਤੇ ਰਾਣਾ ਮਾਲਦੇਉ ਦੋਵੇਂ ਰਾਜਪੂਤ ਭਰਾ ਸਨ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜੰਮ੍ਹ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਅੱਗੇ ਕਰ ਭਰਦੇ ਸਨ। ਚੂੰਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਬੜੇ ਜੋਧੇ ਸਨ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹ ਮਤਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਬਾਗੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ, ਸੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਫੁੱਟ ਪਵਾਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਾਮਲਾ ਇਥੇ ਤਾਈਂ ਵਧ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਤਕੜੀ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਈ। ਦੁਵੱਲੀ ਆਦਮੀਆਂ ਤੇ ਰੁਪਏ ਦਾ ਕਾਢੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਦਰਦੀ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭੇਦ ਤੋਂ ਵਾਕਫ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁੜ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਇਸ ਖਾਨਾਜੰਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦੀ ਵਾਰ ਜੋ ਬਣਾਈ ਉਸ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਧਰਤ ਘੋੜਾ ਪਰਬਤ ਪਲਾਣ ਸਿਰ ਟੱਟਰ ਅੰਬਰ।

ਨਉ ਸੈ ਨਦੀ ਨਕਿਨਵੇਂ ਰਾਣਾ ਜਲ ਕੰਧਰ।

ਦੁਕਾ ਰਾਇ ਅਮੀਰ ਦੇ ਕਰ ਮੇਘ ਅੰਡਬਰ ।

ਆਨਤ ਖੰਡਾ ਰਾਣਿਆ ਕੈਲਸੇ ਅੰਦਰ ।

ਬਿਜੁਲ ਜਿਉਂ ਚਮਕਾਣੀਆਂ ਤੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਅੰਬਰ ।

ਮਾਲਦੇਵ ਕੈਲਸ ਨੂੰ ਬੰਧ੍ਨਿਆਂ ਕਰ ਸੰਘਰ ।

ਫਿਰ ਅੱਧਾ ਧਨ ਮਾਲ ਦੇ ਛੱਡਿਆ ਗੜ੍ਹ ਅੰਦਰ ।

ਮਾਲਦੇਉ ਜਸ ਖੱਟਿਆ ਜਿਉਂ ਸਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ।

ਇਸ ਅੱਠ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮਲਾਰ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਉਣ
ਵਾਲੀ ਸੂਚਨਾ ਕੀਤੀ :

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿ ਆਪੁ ਪਛਾਣਿਆ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੭੯)

ਮੂਸਾ

ਮੂਸਾ ਇਕ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਬਹਾਦਰ ਰਾਠ ਸੀ ਤੇ ਤਕੜਾ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰ ਸੀ । ਚੜ੍ਹਦੀ
ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਇਕ ਚੰਗੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਹੋ ਗਈ । ਕਿਸੇ ਵੈਗੀ ਨੇ
ਲੜਕੀ ਦਿਆ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਕੜੇ
ਰਾਠ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿਤੀ । ਜਦ ਮੂਸੇ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਥਰ ਪੁੱਜੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕ੍ਰੋਧ
ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ । ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਉਥੇ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਥੇ ਇਸਦੀ ਮਾਂਗ ਵਿਆਹ
ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ । ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੁਬਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂਗ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ
ਸਣੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ । ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂਗ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ, “ਤੁੰ
ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਜਦ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂਗ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੈਂ ?” ਉਸ ਨੇ
ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, “ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂਗ ਬਣਨ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਿਵੇਂ
ਇਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਣਨ ਵਿਚ ਭੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ
ਦੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਤੇ ਪੋਸਿਆ ।” ਮੂਸੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂਗ
ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ, “ਹੁਣ ਦੱਸ ਤੂੰ ਕਿਸ ਦੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹੋਂਗੀ ?” ਉਸ ਨੇਕ ਤੀਵੰਹੀਂ ਨੇ ਉੱਤਰ
ਦਿਤਾ, “ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਕੈਦਣ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਉਸ ਦੀ ਬਣ ਕੇ
ਰਵ੍ਵਾਂਗੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਮੇਰੇ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ
ਪਾਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ 'ਤੇ ਖੇਡ ਜਾਵਾਂਗੀ ।” ਮੂਸੇ ਦੇ ਹਿਰਦੇ
ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦੇ, ਪਰ ਪਵਿੱਤਰ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ । ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਨੇਕ
ਤੀਵੰਹੀਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਾਢੀ ਧਨ, ਪਦਾਰਥ ਦੇ
ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ । ਢਾਡੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਇਸ ਉਦਾਰਤਾ 'ਤੇ ਵਾਰ
ਮਣਾ ਕੇ ਗਈ, ਜਿਸਦੀ ਪਉੜੀ ਇਹ ਹੈ :

ਤੈ ਸੈ ਸੱਠ ਮਰਾਤਬਾ ਇਕ ਘੁਰਿਐ ਛੱਗੇ ।

ਚੜ੍ਹਿਆ ਮੂਸਾ ਪਾਤਬਾਹ ਸਭ ਸੁਣਿਆ ਜੁਗੇ ।

ਦੰਦ ਚਿੱਟੇ ਬੱਡ ਹਾਥੀਆਂ ਕਹੁ ਕਿੱਤ ਫਰੱਗੇ ।

ਰੁਤ ਪਛਾਤੀ ਬਹੁਲਿਆਂ ਘਟ ਕਾਲੀ ਬੱਗੇ।
ਏਹੋ ਕੌਤੋ ਮੁਸਿਆ ਕਿਨ ਕਰੋ ਨ ਅੰਗੇ।

ਇਸ ਪੰਜ ਤੁਕੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਾਨੜੇ ਦੀ ਵਾਰ ਗਾਉਣ
ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਕੀਤੀ :

ਤੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਸਿਧ ਸਾਧਿਕੋ ਤੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਜੁਗ ਜੋਗੈਆ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੧੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ

ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਛੇਵੰਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ
ਦੀ ਕੁੱਖਾਂ ਸੰਮਤ ੧੯੭੮ (੧੯੨੧ ਈ:) ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰੂ
ਕੇ ਮਹੱਲ ਹਨ, ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਢੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪ ਦੀ
ਤੁਚੀ ਤਿਆਗ ਵਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਬੜੇ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਜਾਂ
ਯੁਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਗੰਡੀਰਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਵਾਹ ਲਗਦੀ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਗਿਆ ਮੰਨਣ
ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੋਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ (ਮਾਤਾ) ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਸੰ: ੧੯੮੯ ਨੂੰ ਹੋਈ।

ਆਪ ਵੈਰਾਗ, ਬੰਦਰੀ ਤੇ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ
ਜਦ ਪੈਂਦੇਖਾਨ ਵੈਰ ਭਾਵਨਾ ਕਰਕੇ, ਵੈਰੀ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕਰਨ ਆਇਆ, ਤਦ
ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੰਹਰ ਰਣ-ਕੁਮੀ ਵਿਚ ਵਿਖਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਬੀਰਤਾ
ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ
ਕਾਲੇਖਾਨ, ਅਸਮਖਾਨ ਤੇ ਪੈਂਦੇਖਾਨ ਆਦਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੯੦੨ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ
ਗਏ, ਤਦ ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਨਕੇ, ਬਕਾਲੇ (ਬਾਬਾ
ਬਕਾਲਾ) ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹੇ।

ਜਦ ਸੰਮਤ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਅਠਵੰਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਦਿੱਲੀ
ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਲਗੇ ਤਦ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, “ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ !
ਅਸਾਡੀ ਬਾਂਹ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪ ਨੇ ਫੜਾਈ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ
ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪ ਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਬਾਪਿਆ ਹੈ ?” ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ‘ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ
ਲੈਣ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਸਿਖ ਆਪ ਆਪਣਾ ਸੱਚਾ ਆਗੂ ਅਰਥਾਤ ਲੀਡਰ ਜਾਂ ਜਥੇਦਾਰ
ਢੂੰਡ ਕੇ ਚੁਣਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, ‘ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ’।

ਜਦ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਬਲ ਸੋਢੀਆਂ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਪਈ ਤਦ ਕਈ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ
ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਫੰਦਿਆਂ ਵਿਚ
ਫਸਾਉਣ ਦੇ ਕਈ ਢੰਗ ਵਰਤੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚ ਪੈ

ਗਈਆਂ ਤੇ ਸੱਚੇ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿਖ ਬੜੇ ਔਖ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ।

ਇਸ ਗੁਬੰਬਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇਗੁ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਹੀ ਅਡੋਲ ਮਸਤ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਔਕੜ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਤੇ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗੁ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੱਖਣਸ਼ਾਹ ਲੁਬਾਟੇ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਮੱਖਣਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਪਰਖ ਨੇ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਤਦ ਵਿਲਕਦੀਆਂ ਤੇ ਤਰਸਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਧੀਰਜ ਬਖਸ਼ਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸੋਚੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੨੨ (੧੯੬੬ ਈ:) ਨੂੰ ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਪਾਸੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਨੀਹ ਰਖ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਕਈ ਸਿਦਕੀਆਂ ਦੇ ਕਾਲਜੇ ਠੰਡ ਪਾਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਲਾਗੇ ਲਾਗੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ।

ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਦੂਰ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਬਾਨੇਸਰ (ਕੁਰਛੇਤਰ), ਪ੍ਰਾਗ, ਆਗਰਾ, ਇਟਾਵਾ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਬਖਸ਼, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ।

ਕਰਮਨਾਸ਼ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਰਮ ਤੋਨਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਪਟਨੇ ਪੁੱਜੇ।

ਇਥੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਇਆ ਤੇ ਕਾਮਰੂਪ (ਆਸਾਮ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਛਤਹ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ ਤੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਪ ਨਾਲ ਚੱਲੋ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿਨੈ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਚੰਦ ਆਪਣੇ ਸਾਲੇ ਨੂੰ ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਛੱਡ ਗਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਪਟਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੭੨੩ (੧੯੬੬ ਈ:) ਪੇਹ ਸੁਦੀ ਸਤਵੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗੁ ਸਹਾਦਰ ਜੀ ਆਸਾਮ ਸਨ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ, ਜਨਮ ਤੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਹੀ ਨਾਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਟੁਰਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਚਵੀਂ ਤਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਖਤ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਬੜੇ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕਾਮਰੂਪ ਦੀ ਹੱਦ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਪਿਰਾਂ ਦੀ ਆਪ ਨੇ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਾਮਰੂਪ ਦਾ ਰਾਜਾ ਆਪ ਦੀ ਚਰਨੀ ਲੱਗਾ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਅੱਲਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਬੜੀ (ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ) ਤੇ ਚਟਾਲਾ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਪਣਵਾਏ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਬਣਨ

ਵਾਲੇ ਸਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਖਬਰ ਦੇ ਪੁੱਜਣ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਬੜੀ ਹੀ ਝੁਸੀ ਮਨਾਈ ਗਈ।

ਫਿਰ ਆਪ ਪਟਨੇ ਆਏ ਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਨਦਪੁਰ ਪੁੱਜੇ, ਪਰ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਆਏ। ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਬੀਤ ਜਾਣ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਨਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੈਨਾਂ ਦੇਵੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ।

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਅੰਰੰਗਜੇਬ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹਾਕਮ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਤੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਵਿਚ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਲਚ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਮੁਰਤੀਆਂ ਤੌੜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬੋਦੀ ਤੋਂ ਜੰਝੂ ਉਤਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਪਰੋਕਤ ਦਸ਼ਾ ਰਿਆਸਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿਚ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਤੇ ਪੁੱਸ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਥੇ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਉਥੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਸ਼ੇਰ ਅਫਗਾਨ ਖਾਨ ਪਾਸੋਂ ਵੱਡੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਮੰਗੀ। ਜਦ ਇਹ ਮੁਨਿਆਦ ਖਾਤਮੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਕ ਬੜੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋਏ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖੀ ਕਿ ਚਲੋ ਦੀਨ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਾਲੀ, ਨਿਬਾਹਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨੀ ਪਵੀਏ, ਉਹ ਆਪੇ ਅਸਾਡੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨਗੇ।

ਬੱਸ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਦੁਖੀਏ, ਪਿਆਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਚਰਨੀਆਂ ਆ ਛਿੱਗੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਰਾਮ-ਕਹਾਣੀ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਸ਼ਾਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਸੁਣਾਈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਇਹ ਦੁਖਾਂ ਭਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਵਿਖਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਛੁੱਖੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਵੀ ਆਪ ਪਾਸ ਪੁਜੇ, ਚਰਨ ਚੁੰਮੇ ਤੇ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਵੇਖ, ਇਸ ਚੁੱਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਣ ਲਗ ਪਏ।

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਿਆ ਤੇ ਚੁੱਪ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਫੁਰਮਾਇਆ, “ਬੱਚਾ! ਤੁਸੀਂ ਹਾਲੀ ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿੱਠ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਦੁਖੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਬਚਾ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਲੋੜੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿਤਰ ਹਸਤੀ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਵੇ।”

ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਝੱਟ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਆਖਣ ਲਗੇ, “ਹੇ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪ ਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਪਵਿਤਰ, ਉੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਹਸਤੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁਖ ਨਵਿਰਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੋ ਸ਼ਰਨ ਆਇਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰਖੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿਰਦ ਨੂੰ ਪਾਲੋ।” ਤੇਤਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਉੱਤਰ ਸੁਣ, ਦਾਤਾਰ ਜੀ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਦੁਖੀ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ, “ਜਾਓ! ਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਆਖੋ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੱਦੀ ਤੇ ਜੋ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਾਡਾ ਪੀਰ ਹੈ। ਜੇ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ।”

ਪੰਡਤ ਇਹ ਆਗਿਆ ਪਾ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਅੰਰੋਕਤ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਸੁਨੇਹਾ ਜਾ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕਰ ਘੱਲੀ। ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਅਸੀਂ ਆਪੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪੁੱਜ ਜਾਵਾਂਗੇ।”

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਦਿਆਲ ਦਾਸ ਆਦਿਕ ਪੰਜਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ਆਜੜੀ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਦਿੱਲੀ ਪੁਜਣ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ‘ਤੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬੜਾ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਮਜ਼ਬੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰਾਉਣ ਲਈ—ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਜ਼ਬ ਹੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ—ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਾਲੀਆਂ ਮਿਰਚਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲਾਵੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਸਵਾਹ ਕਰ ਦਿਓ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਢੇਰ ਦੀ ਰਾਖ ਛਾਣਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੇ ਸਾਰੇ ਢੇਰ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਦਾਣੇ ਮਿਰਚਾਂ ਦੇ ਸਾਬਤ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, “ਵੇਖ ਤੂੰ ਇਕ ਮਜ਼ਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ ਤੋਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਮਜ਼ਬ ਹਨ ਉਥੇ ਹੀ ਤੀਜਾ ਸਿਖ ਮਜ਼ਬ ਭੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਵੇ।”

ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਵਿਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਿਖਿਆ ਲੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਲਟਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਰੜੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ। ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚਿਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸਿਦਕ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਸੂਰੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸਿਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਚਮਕਦਾ ਹੀਰਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਾਰ ਗਏ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਚਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਕੈਦ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਜੋ ਨੌਵੇਂ ਮਹਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਖ਼ਤੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰੜ ਤੋਂ ਹਟਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜੇ ਅਮਕੇ ਦਿਨ ਤਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੀਨ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਪੜ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਵੇ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੀਨ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਆਪ ਧਰਮ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਆਏ ਸਨ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਨਿਯਤ ਦਿਨ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਂਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਕਾਜ਼ੀ ਆਦਮਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪ ਦਾ ਸਿਰ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵਾਹ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਤੇ ਖੜਗਪਾਰੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਖੂੰਤਰ। ਤੁਸਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵਾਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਸਿਰੜ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ

ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਲਈ ਮੁੜ ਦੀਵਾ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਦੱਸ ਦਿਤਾ। ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਅਦੂਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੰਬੰਧੀ ਛੁਰਮਾਇਆ ਹੈ :

ਧਰਮ ਹੇਤੁ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ।

ਸੀਮੁ ਦੀਆ, ਪਰ ਸਿਰਭੁ ਨ ਦੀਆ। ੧੪।

(ਬਚਿੜ ਨਾਟਕ)

ਇਹ ਕਹਿਰ ਤੇ ਅਨਰਥ ਜਦ ਬਾਹੀ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੁਦਰਤ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਮਾਤਮ ਵਿਚ ਆਈ ਤੇ ਇਸੇ ਕੁਦਰਤੀ ਮਾਤਮ ਵਿਚ ਲਬਾਣੇ ਸਿਖ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਗੀਰ ਇਥੋਂ ਲੈ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਸੀਸ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਧੜ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਮੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਹੈ, ਜੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਭਵਨ ਪਾਸ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸੇ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਜਦ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਢਾਹਿਆ ਤਦ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਧਰਮ-ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਤਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਉਤਾਰਿਆ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਇਹ ਬੀਰ ਕੈਮ ਆਪਣੇ ਬੁਨ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਸੇ ਵਿਚ ਲੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਇਉਂ, ਇਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੯੩੨ (੧੯੭੫ ਈ:) ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦੁਖੀਆਂ ਦਾ ਦੂਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਝਾਡਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ 'ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਕਰਕੇ ਭੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਸੰਮਤ ੧੯੩੩ (੧੯੭੬ ਈ:) ਵਿਚ ਆਪ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਗਾਜਮਾਨ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਤੇ ਮਹਲਾ ੯ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹ ੧੧ ਸਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਗਾਜਮਾਨ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੈਗਾਗ ਜਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਾਗ ਗਊੜੀ, ਆਸਾ, ਦੇਵਗੰਪਾਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸੋਰਠ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਤਿਲੰਗ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ ਅਤੇ ਜੈਜਾਵੰਤੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਲੋਕ ਮ: ੯ ਅੱਡ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ

ਆਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੯੨੩ (੧੯੬੬ ਈ:) ਪੱਹ ਸੁਦੀ ਸਤਵੀਂ ਨੂੰ ਪਟਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਾਤਮ ਗੁਜ਼ਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਪਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਹਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਤਮ ਰਸ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਲੰਘਦਾ ਰਿਹਾ।

ਜਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਤਦ ਸੰਮਤ ੧੯੩੨

ਵਿਚ ਆਪ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ। ਇਹ ਰਸਮ ਭਾਈ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ। ਇਸੇ ਸਾਲ ਆਪ ਦਾ ਅਨੰਦ (ਮਾਤਾ) "ਜੀਤੋ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਛਾਣਿਆ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਧੁੰਨ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਵੱਲ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਂਗੀ ਕਰ ਦਿਤੇ ਕਿ ਜੋ ਸਿੱਖ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸ਼ਸਤਰ ਜਾਂ ਘੜੇ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਤੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਰਮ, ਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੈਮ ਦੇ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਲਈ ਕਦਮ ਕਦਮ 'ਤੇ ਅਦੂਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੱਬ ਦਾ ਸੱਚਾ ਸੇਵਕ ਜਾਂ ਰੱਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਤੇ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਉੱਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਧਰਮ, ਦੇਸ਼, ਕੈਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੇਅੰਤ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੇਵਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਮਾਤਰ ਉਹਨਾਂ ਮੋਟੇ ਮੋਟੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ।

ਸੰਮਤ ੧੯੩੨ (੧੯੨੬ ਈ:) ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੯੫੬ (੧੯੪੬ ਈ:) ਤਕ ਆਪ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਚਨ ਵਿਚ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਉਲੱਥੇ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਦਸਟਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ੫੨ ਕਵੀ ਤੇ ਉੱਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਰਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿਖ ਕੈਮ ਦੀ ਇਹ ਬਦ-ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਲਮ ਦਾ ਇਹ ਅਮੱਲਕ ਮਜ਼ਾਨਾ, ਸਿਖ ਕੈਮ ਦੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਜੋ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਹੱਥ ਆਇਆ, ਉਹ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕਿ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਰਚਿਤ ਹੈ, ਸਖ਼ਤ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ, ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਸਵਈਏ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਸਵੀਂ, ਜਫਰਨਾਮਾ, ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ, ਮੁਕਤਨਾਮਾ, ਸ਼ਸਤਰ ਨਾਮ ਮਾਲਾ, ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ ਆਦਿਕ ਤਾਂ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਰਚਿਤ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਕਵੀਆਂ ਜਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਉਲੱਥੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਭੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਬਾਂ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੋ ਆਪ ਦਾ ਤਅੱਲਕ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਦ ਆਪ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਸਨ, ਤਦ ਆਸਾਮ ਦੇ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਰਾਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਰਾਮ, ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਬੇਅੰਤ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ

੧. ਕਈਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤਿੰਨ ਦੱਸੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਦੋ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਪਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦਾ ਹੀ ਦੂਜਾ ਨਾਮ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਮਹਿਲ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੇਰ (ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ) ਜੀ ਸਨ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ ਪਾਇਆ।

ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਾਥੀ ਭੀ ਸੀ। ਤੁਰਨ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਹੀ ਰੱਖਣ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਣ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਉਂ ਹੀ ਕਰਨ ਦਾ ਬਚਨ ਦਿਤਾ।

ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਭੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਘਬਰਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਗੂ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛਡਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਈਨ ਮੰਨ ਕੇ ਰਹਿਣ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਪੱਕੇ ਬੁੱਤ-ਪੁਜ ਭੀ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬੜੇ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਐਕੜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੱਤੱਖ ਸ਼ਬਦ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਦੇ ਵਿਚ ਈਰਖਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਚੇਰ ਵੱਸ ਚੁਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਨਿਕਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਵਾਰਥ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਐਕੜਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ।

ਬੰਗਾਣੀ ਦਾ ਯੁਧ ਰਾਜਾ ਭੀਮ ਚੰਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਕੁਟਲਤਾ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਹਾਰ ਮਿਲੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਕੁਕਰਮ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਖਿਮਾਂ ਭੀ ਮੰਗ ਲਈ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਥੋਟ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤੇ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਧੀ।

ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਬੰਗਾਣੀ ਤੇ ਨਾਦੋਣ ਦੇ ਜੰਗ ਪ੍ਰਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਜੰਗ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇਣ ਤੇ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਸਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ। ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਦਾ ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਹਿਬਰ ਤੇ ਬਾਨੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਆਪ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੫੮ (੧੬੯੯ ਈ:) ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸਾਖ ਨੂੰ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹਰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹੋਣ ਲਈ ਪ੍ਰਾਸ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਇਆ। ਸੰਗਤਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈਆਂ। ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੰਗੀ ਕਰ ਕੇ ਬੜੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਲਹਿਜੇ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜ ਸੀਸ ਮੰਗੇ। ਸੰਗਤ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਦਹਿਸਤ ਭਰੇ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਰੱਬੀ ਮੇਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲਾਲ ਜੋ ਧਰਮ ਹੋਤ ਸੀਸ ਅਰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਤਰੇ, ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ ਜੀ ਸਨ। ਦਾਤਾਰ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚੋਂ ਪਾਸ ਦੇ ਤੱਬੂ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ, ਤੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ ਫਿਰ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗੱਜੇ। ਦੂਜੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ ਜੀ ਨਿਤਰੇ ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ, ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਦਾਸ ਜੀ ਨਿਤਰੇ। ਸੰਗਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕੌਤਕ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਕਈ ਕਿਸਮ ਦਿਆਂ ਭਰਮਾਂ ਤੇ ਵਹਿਮਾਂ ਵਿਚ ਪਈ, ਪਰ ਚੰਜੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਦੇ ਚੋਜ ਕੌਣ ਸਮਝੇ? ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਆਪਾ ਵਾਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਦਾਂ

ਬਸਤਰ ਸਜਵਾ ਤੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਕਰਵਾ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਸੰਗਤ ਦੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਹਜੂਰੀ ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਸਿੰਘ ਸਜਾਇਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰਖੇ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਭਾਲਸੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੀ ਇਹ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਉਹ ਪੰਜਾਂ ਤਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤਖਤ ਹੋ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼੍ਰੀ ਕੇਸ ਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਅਖਵਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅੱਜ ਤਕ ਭਾਲਸੇ ਜੀ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਨੋਖੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਗਤ ਦੀ ਹਜੂਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ, “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਬਖਸ਼ੇ ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਵੇ।” ਇਹ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਸੰਗਤ ਭੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਮਤ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਦਾਤਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਸਾਜੀ ਉਮਤ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਨਿਮਾਣਾ ਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਜੀਬ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ‘ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਗੁਰ ਚੇਲਾ’ ਅਖਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕਲਗੀਧਰ। ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਇਉਂ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਅੱਜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਭੂਤ ਦੇ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸੈਰ ਮੰਗ, ਉੱਚ ਨੀਤ ਤੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਡਰਮ ਨੂੰ ਜੜਾਂ ਤੋਂ ਉਖੇੜ ਕੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਭੂਤ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸਾਈਂ ਦੀ ਜੋਤ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚਮੁੱਚ ‘ਈਕੁ ਪਿਤਾ ਏਕਸ ਕੇ ਹਮ ਬਾਰਿਕ’ (ਸੇਰਠਿ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੧) ਦੇ ਗੁਰਵਾਕ ਅਨੁਸਾਰ ਸਕੇ ਵੀਰ ਹਨ।

ਕਲਗੀਧਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਤੋਂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰਖਿਆ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਰੱਬੀ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣਾ, ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦਾਤ ਦੇ ਪਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ ਕਿ ਜਾਤ ਪਾਤ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਰੋਟੀ ਤੇ ਬੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਂ ਕਕਾਰਾਂ (ਕੇਸ, ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ, ਕੰਘ ਤੇ ਕੱਢ) ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ, ਇਸ ਧਾਰਮਕ ਜਬੇਬੰਦੀ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਤੇ ਪੱਕਿਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ, ਪਰ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਗਾਮਨ, ਕੁੱਠਾ ਖਾਣਾ, ਤਮਾਕੂ ਦਾ ਵਰਤਣ ਆਦਿਕ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਸੱਚ ਤੇ ਸੱਚੀ ਕਾਰ ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਭਾਲਸਾ ਗਹੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਭਾਲਸਾ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰ, ਪੰਥ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬੇ ਕਰ ਗਿਆਈ ਬਖਸ਼ ਦਿੱਤੀ।

ਇਥੇ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ— ਸਾਹਿਬ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਹਿਬ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਹਿਬ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਹਿਬ ਝਰਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਰੰਗਤ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਲਈ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਮੁਕੰਮਲ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ।

ਜਦ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ, ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜਾਣ, ਇਕੋ ਸੰਗਤ ਪੰਗਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਬੇਟੀ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰਨ ਦੀ ਮਥਰ ਪੁੱਜੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਇਸ ਨਵੇਂ ਚਮਤਕਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਘਬਰਾਏ ਤੇ ਮੁੜ ਐਰੰਗੇਜ਼ਬ ਪਾਸ ਜਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸਾਡੀ ਮਹਾਇਤਾ ਕਰੋ, ਤਾਕਿ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਭਾਲੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ਸ੍ਰੀ ਸ੍ਰਧੀ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਰਾਜ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਵਧਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਪ੍ਰਤੇ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵੇ। ਬੱਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਾਹੀ ਡੈਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਘੱਲ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਘੱਤਿਆ।

ਇਹ ਸੰਗਰਾਮ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤੇ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਾਸ ਭਾਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਪਾਲਸੇ ਨੇ ਵੈਗੀ ਨੂੰ ਕਰੜੇ ਤੋਂ ਕਰੜੇ ਹੱਥ ਵਿਖਾਏ। ਵੈਗੀ ਨੇ ਕਦੀ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਗੀਫ਼ ਤੇ ਕਦੀ ਗਊ ਮਾਤਾ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾਪੀਆਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਗੀ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਜੇ ਪਾਲਸਾ ਜੀ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਭਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੇਦ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਾਲਸੇ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸਮਾਂ ਤੇ ਪਤੀਜ ਕੇ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੂੰ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਭਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ, ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਭਵਿੱਖਤ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਵੈਗੀ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਭੀ ਪਾਲਸੇ ਨੂੰ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਭਾਲੀ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਰਸਦ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਕਮੀ ਤੋਂ ਪਾਲਸਾ ਜੀ ਅਤਿ ਦੁਖਿਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਵੈਗੀ ਨੇ ਮੁੜ ਨਵੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਇਹ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਪਾਲੀ ਕਰਨ ਤੇ ਪਾਲਸੇ ਜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜਦ ਭੁੱਖ ਆਦਿ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਨੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ, ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਭਾਲੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਹਲਚਲ ਵਿਚ ਪਾਲਸੇ ਜੀ ਪਾਸ ਜੋ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਅਮੋਲਕ ਭਜਾਨਾ ਸੀ, ਜਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵੈਗੀ ਆਪਣੇ ਸਭ ਕੌਲਾਂ ਇਕਰਾਰਾਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਪਾਲਸੇ ਦੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਏ। ਇਸ ਭੀੜਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਣੇ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਨਿਖੜ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਲਾਂਗਰੀ ਗੰਗੂ ਮਿਲ ਪਿਆ। ਇਸ ਹਤਿਆਰੇ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਮਾਲ-ਅਸਬਾਬ ਚੁਗ ਲਿਆ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਣੇ ਦੇਹਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਵਾਬ (ਵਜੀਰ ਪਾਨ) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਨਿਹਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਧਰਮ ਦੇ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਕਲਗੀਧਰ ਦੇ ਬੀਰ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਤੁੰਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਆਪਣੀ ਅਣਖ ਉਤੇ ਛਟੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਹ ਨਿੱਕੇ ਲਾਲ ਜਿੰਦਾ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਇਸ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਇਉਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਪਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪਾਲਸਥੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਭਲਕਾ ਵਿਖਾ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਭੀ ਇਸੇ ਭੀੜਾ ਵਿਚ ਨਿੱਖੜ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਪੁਜ ਗਏ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਸਣੇ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ੪੫ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਆ ਪੁੱਜੇ।

ਇਥੋਂ ਵੈਰੀ ਨਾਲ ਸਖਤ ਪ੍ਰੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਵੈਰੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੀ, ਪਰ ਬੀਰ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਨੇ ਐਸਾ ਮੁੜਾਬਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਅਜਿਹੀ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਪ੍ਰੁੱਧ ਵਿਚ ਕਲਗੀਪਰ ਜੀ ਦੇ 80 ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਸਹਾਦਤ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਤਾ ਤੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਸਿੱਕਾ ਬਿਠਾਇਆ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੈਰਾਨ ਹਨ।

ਇਥੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਟੇ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਮਾਛੀਵਾਡੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਪੁੰਜੇ। ਇਥੋਂ ਆਪ ਨੇ ਅੰਗੜਜੇਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਿਲੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਹਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪੱਤਰਕਾ ਲਿਖੀ, ਜੋ 'ਜ਼ਫਰਨਾਮਾ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਤਰਕਾ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਔਗੁਣ ਇਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚਕਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਫਿਰ ਵੈਰੀ ਨੇ ਆ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੀ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠਾਂ 80 ਮੁਕਤਿਆਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਾਂਜ ਦਿਤੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਫਾੜਨ ਲਈ ਦਰਦ-ਭਰੀ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦਸੋਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢਾਵਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਦਾਵਾ ਫਾੜ, ਟੁੱਟੀ ਗੇਢੀ।

ਇਥੋਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਪੁੰਜੇ। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਆ ਮਿਲੇ ਤੇ ਅਪਣੇ ਕੁੱਥੋਂ ਜਾਇਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਨਾ ਵੇਖ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ 'ਇਲਾਹੀ ਅਮਾਨਤ' ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਪਿਲਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬਚਨ ਆਖ ਕੇ ਕਿ 'ਇਨ ਪੁਤਰਨ ਕੇ ਸੀਸ ਪਰ ਵਾਰ ਦੀਏ ਸੁਤ ਚਾਰ। ਚਾਰ ਮੁਏ ਤੋਂ ਕਿਆ ਹੂਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ', ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਹੈਸਲਾ ਦਿਤਾ।

ਫਿਰ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜ ਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਵਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੇ ਸੋਢੀਆਂ ਨੇ, ਜੋ ਬੀੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਬੀੜ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ 'ਮਹਲਾ ਨੌਵਾਂ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਦ 'ਖਲਾਸੇ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨੌਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ 48ਵਾਂ ਸਲੋਕ 'ਧਲੁ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ ਸਭ ਕਿਛੁ ਹੋਤ ਉਪਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਸਭ ਕਿਛੁ ਤੁਮਰੈ ਹਾਥ ਮੈ ਤੁਮ ਹੀ ਹੋਤ ਸਹਾਇ ॥' ਭੀ ਕਲਗੀਪਰ ਦਾ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਰਾਏ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਜੋ 43ਵੇਂ ਸਲੋਕ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹੈ, ਆਪ ਹੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਮੌਜੂਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਆਪ ਦੀ ਲਿਖਵਾਈ ਹੋਈ ਹੈ।

ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦਾ ਮਧਲਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਛੱਡ ਕੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਅੰਗੜਜੇਬ ਮਹ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੇ ਬੈਠ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਆਪ ਨੈਦੇੜ ਪੁੰਜੇ ਤੇ ਇਥੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲੋਂ

ਨਿਖੜ ਗਏ। ਇਥੇ ਮਾਧੇ ਦਾਸ ਬੈਰਾਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੰਦਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ
ਛਕਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲ ਪ੍ਰਾਲਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਟੋਰ ਦਿਤਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਇਥੇ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਤੇ
ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਾਬਿਆ ਵਿਚ ਪੰਥ ਗੁਰੂ-ਰੂਪ ਹੈ।

ਆਪ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੭੬੫ (੧੭੦੯ ਈ:) ਨੂੰ ੪੨ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੁ ਵਿਚ ਅਕਾਲ
ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਆਪ ੩੩ ਸਾਲ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ
ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ ਇਹ ਥਾਂ ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਜਾਂ
ਤੱਖਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਤੱਖਤ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਾਲਸੇ ਦੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਰਿਆਸਤ ਹੈਦਰਾਬਾਦ
ਵਲੋਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਗੀਰ ਭੀ ਹੈ।

ਨਾਘੁ ਰਹਿਓ ਸਾਧੂ ਰਹਿਓ ਰਹਿਓ ਗੁਰ ਗੋਬਿੰਦ ॥੫੬॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੬, ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ

ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ ਬਾਹਮਣ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੨੬੫ ਬਿ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ।
ਇਹ ਭੋਜ ਦੇਵ ਜਾਂ ਭੂਈ ਦੇਵ ਤੇ ਰਾਮ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਉਥੋਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ
ਕਨੌਜ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਦੱਖਣੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜ਼ਿਲਾ ਬੀਰਭੂਮ
ਦੇ ਕੋਈਲੀ ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਜੈ ਦੇਵ ਜੀ, ਲਕਸ਼ਮਨ ਸੈਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਚਹਿਗੀ
ਦੇ ਪੰਜ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਖਿਆਲਾਤ ਦੀ
ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਹੱਦ ਦਰਜੇ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਧੂ ਸੁਭਾਅ ਦੇ
ਸਨ ਤੇ ਫ਼ਕੀਰੀ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਦਾ ਵਿਆਹ ਪਦਮਾਵਤੀ
ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਨੇਕ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਹਿਸਤ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ,
ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਹਿਸਤ ਵਿਚ ਸਾਦਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਆਪ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਤ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ ਤੇ ਬੁਡ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ
ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਸ੍ਰੀ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਰਾਧਕਾ ਦੀ ਉਪਮਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਜੈ 'ਗੀਤ
ਗੋਵਿੰਦ' ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਭਗਤੀ-
ਭਾਵ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਆਖਰੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਕੋ ਰੱਬ ਦੇ ਉਪਾਸਕ
ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ 'ਭਗਤ ਮਾਲਾ' ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ
ਉਸ ਸਾਖੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜੈਪੁਰ ਜਾਂਦੇ ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ
ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਠੱਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀਆਂ
ਨੇ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥ ਵੱਦ ਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਟਕਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਕਰਾਇਨੇਚ
ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ। ਕਿਵੇਂ ਇਸੇ ਰਾਜਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਠੱਗਾਂ ਨੂੰ ਧਨ
ਦਿਵਾਇਆ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਫਿਰ ਉਹ ਠੱਗ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਦਾ ਸਦਕਾ ਗ਼ਰਕ ਹੋ ਗਏ।

ਆਪ ਦੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਮਾਰੂ ਵਿਚ
ਹਨ। ਹਰ ਵਰੇ ਆਪ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ 'ਤੇ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦੇ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚੋਂ 'ਗੀਤ ਗੋਵਿੰਦ', 'ਰਸਨਾ ਰਘਾਵਾ' ਤੇ 'ਚੰਦਰਾ ਲੋਕ' ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ।

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ

ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਦਮਸੇਟੀ ਤੇ ਗੁਨਾਂ ਬਾਈ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਕੱਪੜੇ ਰੰਗਣ, ਧੋਣ ਤੇ ਸੀਵਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਰਬਾਤ ਛੀਬੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਬੰਬਈ ਸੂਬਾ ਜ਼ਿਲਾ ਸਤਾਰਾ ਦੇ 'ਨਰਸੀ ਬਾਮਣੀ' ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਸੰਮਤ ੧੩੨੯ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੧੧ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਸੋ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਆਪ ਭੀ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਆਯੂ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਦੀ ਰੰਗਤ ਭੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮੂੰਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਗਈ। ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਜਾ ਬਾਈ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਚਾਰ ਲੜਕੇ ਤੇ ਇਕ ਲੜਕੀ ਹੋਏ। ਆਪ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਛੋਟੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਂਦਿਆ ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ।

ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦੇਵ ਨਾਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸੇ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੇ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪ ਨੇ ਭੈਰਵੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਿਸਮਿਲ ਗਊ ਦੇ ਜਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਹੱਡ-ਵਰਤਿਆ ਬਿੜਾਂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਲਾਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਦ ਆਪ ਮੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੇ ਧੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੱਢੇ ਗਏ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਪਤ ਰਖੀ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੀਵੀਂ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਪਰ ਪੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਿੱਟਾ, ਆਪ ਬੇਅੰਤ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਆਗੂ ਤੇ ਮੁਖੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛੱਪਗੀ ਦੇ ਡਿਗਣ ਤੇ ਮੁੜ ਬਣਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਬੁਤ-ਪੂਜ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਹਰ ਰੰਗ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਆਪ ੮੦ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਭੋਗ ਕੇ ਸੰਮਤ ੧੪੦੭ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ, ਆਪ ਦੀ ਸਮਾਧ ਪੰਧਾਰ ਪੁਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਘੁਮਾਣ ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਭੀ ਆਪ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤੇ ਮਾਈ ਸਦਾ ਕੌਰ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੱਸ) ਨੇ ਬਣਵਾਇਆ। ਏਥੇ ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਹਰ ਵਰ੍਷ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦੇ ਰਚਿਤ ਪੁਸਤਕ ਕਈ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ : ਧਰਮ ਸੰਘਤਾ, ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਰ, ਗੀਤਾ ਭਾਸ਼ਾ, ਵੇਦਾਂਤ ਸੰਗਹਿ ਆਦਿਕ।

ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜਰੀ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਟੋਡੀ, ਤਿਲੰਗ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੱਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ, ਮਾਰੂ, ਭੈਰਵੀ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ, ਮਲਾਰ, ਕਾਨੜਾ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਤੇ ਜੈ ਚੰਦ

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਵੈਸੇ ਮਤ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਆਪ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੩੨੫ ਵਿਚ ਸੂਬਾ ਬੰਬਈ, ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਦੇ ਪੰਹਾਰ ਪੁਰ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਹਿਸਤੀ ਸਨ ਤੇ ਆਏ ਗਏ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਤੇ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਤੰਗ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਤੀ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕ, ਅੰਤਰ ਜਾਮੀ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਆਪ ਭੀ ਬਾਕੀ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਪੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਪੁਜੇ ਤੇ ਹਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਚਣਹਾਰ ਨੂੰ ਪਛਾਤਾ ਤੇ ਇਸੇ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਕੀਤਾ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਡਕੀਰ, ਇਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਇਕ ਜੈ ਚੰਦ ਨਾਮੀ ਬਾਹਮਣ ਚਰਚਾ ਕਰਦੇ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆ ਵੇਖ, ਸਭ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੈ ਚੰਦ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਭਰਮੇ ਭੁਲੀ ਰੇ ਜੈ ਚੰਦਾ॥ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਚੋਨਿਆ ਪਰਮਾ ਨੰਦਾ॥” (ਗੁਜਰੀ ਸ੍ਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੫੨੫-੨੯) ਤੇ ਇਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਮ ਕੱਟ ਕੇ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਲਾਇਆ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ੪ ਸ਼ਬਦ ਸਿਗੀ ਰਾਗ, ਗੁਜਰੀ ਤੇ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ

ਪਰਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਸੂਬਾ ਬੰਬਈ, ਜ਼ਿਲਾ ਸ਼ੋਲਾਪੁਰ ਦੇ ਪਿੰਡ ਬਾਰਸੀ ਵਿਚ ੧੩੮੯ ਈ: ਵਿਚ ਜਨਮੇ। ਇਹ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਤਕੜੇ ਗਵੱਈਏ ਤੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਅਨਿੰਨ ਭਗਤ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੇਮਾ-ਭਗਤੀ 'ਤੇ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਕਦੀ ਕਦੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਸੱਤ ਸੌ ਵਾਰੀ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਛੱਡੇਤ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰੰਗ ਜਾਂ ਚਾਤ੍ਰਕ ਆਖਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਪਦ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਤਅੱਲੋਕ ਦੱਸਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ‘ਅਸ਼ਟਤਛਪ’ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਵੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਤ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਸ਼ਬਦ, ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਪਵਿੱਤਰ, ਸਾਦਾ ਤੇ ਰੱਬੀ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸਪਨਾ ਜੀ

ਸਪਨਾ ਜੀ ਨੇ ੧੧੬੦ ਈ: ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਸਹਿਵਾਨ (ਸਿੰਘ) ਵਿਚ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਆਪ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਸ਼ੁਰੂ

ਵਿਚ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਨਾਲ ਮਾਸ ਤੋਲ ਕੇ ਵੇਚਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸਾਲਗਰਾਮ ਖੋਹ ਲੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤ—ਦੁਧ, ਦਹੀ, ਘੀ, ਸ਼ਹਿਦ ਤੇ ਗੰਗਾ ਜਲ—ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਸਾਲਗਰਾਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਾਧ ਨੇ ਸਾਲਗਰਾਮ ਸਪਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਾਰੀ ਵਿਧਿਆ ਦੱਸੀ। ਸਧਨੇ ਉਤੇ ਇਸਦਾ ਬੜਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਬਾਹਰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਦੇ ਆਪ ਇਕ ਕੁਲਹਿਣੀ ਤੀਵੰਹਿਂ ਦੇ ਵੱਸ ਪੈ ਗਏ। ਉਸ ਦੇ ਥਾਪੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਉਪਰ, ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜਾ ਸਮਝ ਕੇ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਹੱਥ ਵੱਢਵਾਏ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੇਰਹ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਇਕ ਵਾਨੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਭੀ ਬਣੇ। ਆਪ ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਭਾਵੇਂ ਨੀਚ ਸਨ, ਪਰ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸਤਿਕਾਰ ਯੋਗ ਬਣੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਿਲਾਵਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਸਰਹੰਦ (ਪੰਜਾਬ) ਵਿਚ ਹੈ।

ਬੇਣੀ ਜੀ

ਬੇਣੀ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇੰਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਬਾਕੀ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਰਾਮਕਲੀ ਤੇ ਪੜਾਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਆਪ ਹਠ-ਯੋਗ ਵੱਲ ਕਾਫ਼ੀ ਰੁਚੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।

ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ

ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ, ਰਾਮਾਨੁਜ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਚੌਥੇ ਮਹੰਤ ਸਨ। ਆਪ ਜਨਮ ਦੇ ਗੌੜ ਬਾਹਮਣ ਸਨ ਤੇ ਮੇਲ ਕੋਟ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੪੨੩ ਕਾਨਯਕੁਖਜ ਬਾਹਮਣ ਭੁਰਕਿਰਮਾ ਦੇ ਘਰ ਸੁਸ਼ੀਲਾ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਮ ਦੱਤ ਰਖਿਆ, ਰਾਮਾਨੁਜ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਰਾਘਵਾ ਨੰਦ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਾਨੁਜ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਤ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਵ ਮਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਜੈਨ ਮਤ ਤੇ ਬੁਧ ਮਤ ਨੂੰ ਭੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਤ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਲੱਛਮੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਸੋਈ ਦੇ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੇ ਖਾਣ ਵਿਚ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁੱਚਮ ਤੇ ਪ੍ਰਹੋਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਨੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਮੱਥੇ ਤੇ ਤੈਸੂਲ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਭਾਵ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਉਂ ਮਨ, ਬਚਨ ਤੇ ਸਗੋਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਹੈ।

ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਵੈਸ਼ਨੋ ਮਤ ਦੀ ਦੱਸੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਵਿਚ

ਪੱਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਰਾਘਵਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਭੀ ਉਂਝ ਤਾਂ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਦੇ ਹੀ ਚੇਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਜ਼ਾਦ ਖਿਆਲ ਦੇ ਸਨ। ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਬਨਾਰਸ ਆਦਿਕ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੇਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਸਮੇ-ਰਿਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦ-ਖਿਆਲੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਤ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਮਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਤ ਪਾਤ ਦੇ ਬਗ਼ਖਿਲਾਫ਼ ਭੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਇਹ ਭੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤ ਦੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਸਭ ਰਲ ਕੇ ਖਾ-ਪੀ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਭਰਾ ਹਨ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਰਾ ਸਮਝਣ ਤੇ ਇੱਕੋ ਰੱਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਤਬਦੀਲੀ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਉੱਘੇ ਉੱਘੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੀਪਾ, ਸੈਨ, ਧੰਨਾ, ਰਵਿਦਾਸ, ਕਬੀਰ, ਅੰਤ ਨੰਦ, ਭਵਾ ਨੰਦ ਆਦਿਕ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬੈਰਾਗੀ ਮਤ ਦੇ ਭੀ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਹੀ ਬਾਨੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬੈਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਨਾਰਾਸ' ਵਿਰੁੱਕਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ 'ਸਮਜ਼' ਯੱਗੀ' ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖਾਂਦੀਆਂ ਪੀਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਜਨਮ ਦੇ ਗੌੜ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਆਸੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਹੈ। ਆਪ ਰੱਬ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਦੱਸਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਧੰਨਾ ਜੀ

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੰਨਾ ਜੱਟ ਨੇ ੧੪੧੬ ਈ: ਨੂੰ ਪੂਆਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ—ਜੋ ਟਾਂਕ ਵਿਚ ਹੈ—ਜਨਮ ਲਿਆ। ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ 'ਤੇ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਇੰਨੇ ਮਸਤ ਹੋਏ ਕਿ ਬੁੱਤ ਦੇ ਭੋਜਨ ਨਾ ਛਕਣ ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦੇਵ ਇਸ਼ਟ ਮੇਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨਹੀਂ, ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੇ ਸਮਝਾਉਣ ਤੇ ਭੋਜਨ ਛਕਿਆ। ਫਿਰ ਆਪ ਦਾ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਮੇਲ ਜੋਲ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਵਾਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪ ਭੀ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੱਬ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਹੋ ਗਏ।

ਆਪ ਦੇ ਰਚਿਤ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਪੀਪਾ ਜੀ

ਪੀਪਾ ਜੀ ਗਗਰੋਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੪੯੩ ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਦੁਰਗਾ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ ਤੇ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੀ ਪਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਬਨਾਰਸ ਆਏ। ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਕਿ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਤੇ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ, ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਨਾਹੀਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਪੀਪਾ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜ-ਪਾਟ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫ਼ਕੀਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਕੇ ਮੁੜ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸ ਆਏ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਪੀਪਾ ਜੀ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਭੀ ਇਕਰਾਰ ਲੈ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਚਰਨ ਪਾਣਗੇ। ਜਦ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਪੀਪਾ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ, ਤਦ ਇਸ ਦੀ ਬੀਰਤਾ, ਉਦਾਰਤਾ, ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦਾ ਰੰਗ ਢੰਗ ਵੇਖ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਜਦ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦਵਾਰਕਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਤਾਂ ਪੀਪਾ ਜੀ, ਸਣੇ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ 'ਸੀਤਾ' ਦੇ, ਫ਼ਕੀਰੀ ਲਿਬਾਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਆਯੁ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਜੋੜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ 'ਸੀਤਾ' ਦੇ ਸਾਬ ਹੋਣ ਨੇ ਕਈ ਅੰਕੜਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਰੱਬੀ ਮੇਹਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਆਪ ਹਰ ਅੰਕੜ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਵਾਲ ਬਚ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਬਿਦਰ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਨਾਲ, ਪੀਪਾ ਜੀ ਤੇ ਸੀਤਾ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ ਭੀ ਬੜਾ ਸਿੱਖਿਆ ਭਰਿਆ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਭਗਤ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਬੜਾ ਸਾਧਨ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਅਮੇਲਕ ਸੀ। ਆਪ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ, ਜੋ ਰੱਬ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੋਵੇ, ਆਪਣਾ ਸਤਸੰਗੀ ਤੇ ਭਰਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਕਈ ਦੁਖੀਆਂ ਤੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਕ ਰੱਬ ਦੀ ਅਰਾਪਨਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦਾ ਰਚਿਤ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੈਣ ਜੀ

ਸੈਣ ਜੀ ਨਾਈ ਸਨ, ਇਹ ਸੰਮਤ ੧੪੫੭ ਵਿਚ ਇਕ ਨਾਈ ਦੇ ਘਰ, ਪਿੰਡ ਬਾਪੁ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਜਨਮੇ। ਇਹ ਗੀਵਾ ਗਿਆਸਤ ਦੇ ਰਾਜਾ 'ਰਾਜਾ ਰਾਮ' ਦੇ ਨਾਈ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਾਹਲਾ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮੇਲੀ ਭੀ ਸਨ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੱਸੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਰੰਗਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਥੇ ਤਾਈਂ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰਾਜਾ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਪਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਉਂ ਆਪ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਭੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਕਾਰਨ ਬਣੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਰਾਪਨਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਆਪ ਦਾ ਰਚਿਤ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਜੀ, ਲੋਈ, ਧਨੀਆ, ਰਾਮ ਜਨੀਆ, ਕਮਾਲਾਂ, ਮੁਕੰਦ

ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੪੫੫ ਜੇਠ ਸੁਦੀ ਪਰਨਮਾਸੀ ਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਛਾਸਲੇ ਤੇ—ਜਿੱਥੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਲੈਹਰਾ ਤਲਾਓ ਹੈ—ਨੀਰੂ ਤੋਂ ਨੀਮਾ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਜੁਲਾਹੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰ ਇਸੇ ਕੰਮ ਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕੀ ਰਾਮ-ਜਨੀਆ ਭੀ ਆਖਦੇ ਸਨ।

ਭਗਤ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਹਮਣੀ ਵਿਧਵਾ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਕੰਨਿਆ ਜਨਮ ਦੇਣ ਮਹਾਰੇਂ ਲੈਹਰਾ ਤਲਾਓ ਦੇ ਲਾਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਈ। ਨੀਮਾ ਤੇ ਨੀਰੂ ਨੇ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਛਿੱਠਾ, ਤਦ ਤਰਸ ਕਰ ਕੇ, ਇਹ ਜੋੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਸਮਝ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਪਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਗਲਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਉਂ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਹਿੰਦੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਘਰ ਵਿਚ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਢੂੰਡੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਬੜੇ ਨਿਰਾਲੇ ਤੇ ਉਚੈ ਖਿਆਲ ਪਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਸਾਧਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਵੀ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਭੀ ਕਾਫੀ ਅਸਰ ਪਿਆ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਜਨਮ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵੱਲ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਸ਼ਰਕਾ, ਸ਼ਰੀਅਤ ਤੇ ਹੋਰ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਉਚਤਾ ਤੇ ਨੀਚਤਾ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ-ਜਵਾਬ ਤੇ ਮਖੌਲੀਏ ਭੀ ਬੜੇ ਸਨ। ਆਪ ਆਏ ਗਏ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਕਈ ਵਾਗੀ ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਉਦਾਰਤਾ ਤੋਂ ਟੱਬਰ ਦੇ ਜੀਅ ਨਗਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਲੋਈ ਜੀ ਆਪ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸਾਥਣ ਸੀ। ਆਪ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਵਾਗੀ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ 'ਕਮਾਲ' ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਾਂਦੇ ਛਿੱਠਾ ਤਾਂ ਬੜੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋਏ।

ਚੁੰਕਿ ਇਹ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਤੇ ਦਵੈਖ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਸੱਚ ਤੇ ਹੀ ਡਟੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸ਼ਾਹ ਸਿਕੰਦਰ ਲੋਦੀ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੇ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨੇਕੀ ਕਰੋ ਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾਲ ਰਾਜ ਕਰੋ।

ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਸਗੋਰ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲ ਸਵਰਗ ਵਿਚ ਜਾਈਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਗਹਰ ਵਿਚ ਤਿਆਗਣ ਨਾਲ ਨਰਕਾਂ ਵਿਚ। ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਕਗੀਬਨ ਸਾਰੀ ਆਯੂ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਭਰਮ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ, ਆਖਰੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਗਹਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਰੱਬੀ ਬੰਦੇ ਰਹਿਣ, ਉਹ ਹੀ ਬਨਾਰਸ ਹੈ। ਆਪ ੧੧੯ ਸਾਲ, ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ੨੭ ਦਿਨ ਦੀ

ਆਯੁ ਬਤੀਤ ਕਰ ਕੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਭੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਹਿਤ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਮਰਨ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਦੋਹ ਸੰਬੰਧੀ ਝਗੜਾ ਹੋਇਆ। ਬਨਾਰਸ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਬਘੇਲਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਪ੍ਰਾਨ ਗੋਰਖਪੁਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਦਫ਼ਨ ਕਰਨਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਧ ਤੇ ਕਬਰ ਬਣਾਈ। ਇਕ ਵਾਗੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲੱਗਾ ਤੇ ਜਨੇਊ ਪਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਕੰਦ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ਤਰਕ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜੈਮੇ ਤੇ ਪਲੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਾਣ ਤੇ ਤਿਲਕ ਲਾਣ ਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ? ਉਸ ਨੂੰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਬੋਲਿਆ! ਤੇਰੇ ਗਲ ਤਾਂ ਇਕ ਜਨੇਊ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਤਾਣੀਆਂ ਹੀ ਤਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਗਾਇਤਰੀ ਆਦਿ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਬ ਹੈ। ਤੂੰ ਭਾਵੇਂ ਪੰਡਤ ਹੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਜੁਲਾਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਅਮੀਰਾਂ ਪਾਸ ਹੱਥ ਅੱਡੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈਂ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਭਰੋਸਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਬ ਤੇ ਹੈ।” ਇਉਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

ਪਨੀਆ, ਕਮਾਲ ਦੀ ਵਹੁਟੀ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਨੂੰਹ “ਮੇਰੀ ਬਹੁਰੀਆ ਕੋ ਪਨੀਆ ਨਾਉਂ।” (ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੪੯)

ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ੨੧੯ ਸ਼ਬਦ, ੨੪੭ ਸਲੋਕ, ੧ ਬਾਵਨ ਅੱਖਰੀ, ੧ ਪੰਦਰਾ ਬਿਤੀ ਤੇ ਸਤਵਾਰੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਗ—ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਬਿਹਾਗੜਾ, ਸੇਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਤਿਲੰਗ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੋਡ਼, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਸਾਰੰਗ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਵਿਚ ਹਨ। ਸਲੋਕ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਡ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸੇ ਆਸੇ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸ੍ਰੀ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹੈ।

ਰਵਿਦਾਸ—ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਮਤ ੧੪੫੬ ਵਿਚ ਮੱਘਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸੰਤੋਖ ਜੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਿਆਰੀ ਜੀ ਸਨ ਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਚਮਾਰ ਸਨ। ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਭੀ ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਚਮਾਰਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਘਰੋਂ ਸੁਖਾਲੇ ਸਨ, ਪਰ ਰਵੀਦਾਸ ਜੀ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼, ਜੋ ਵੀ ਹੱਥ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਸਾਧਾ ਦੀ ਭੇਟ ਕਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਦੀ ਹੋਣ ਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਜੁਤੀਆਂ ਗੰਢ ਕੇ ਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਹਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਬੜੇ ਤਿਆਰੀ ਸਨ। ਪੰਡਤ ਲੋਕ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰ ਕੇ ਬੜੀ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਚਤੌੜ ਦੀ ਰਾਣੀ ਝਾਲਾਂ, ਆਪ ਦੀ ਸੇਵਕ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਮਾਣ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਗਿਆ। ਆਪ ਚਤੌੜ ਭੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਜਾਤ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਸ਼੍ਰੂਤੀ ਤੋਂ ਚਮੜੇ ਦਾ ਬੁੱਤ ਬਣਾ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਕੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ

ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ੪੧ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਸਿਗੀਰਾਗੁ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੁਜ਼ਰੀ, ਸੋਰਠਿ, ਧਨਾਸਰੀ, ਜੈਤਸਰੀ, ਸੂਹੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਗੋਂਡ, ਰਾਮਕਲੀ, ਮਾਰੂ, ਕੇਦਾਰਾ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ ਤੇ ਮਲਾਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ

ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ੫੯੯ ਹਿਜਰੀ ਮੁਤਖਾਕ ੧੧੨੩ ਈ: ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪਾਸ ਕੌਠੀਆਵਾਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ ਜਲਾਲ-ਉੱਲ-ਦੀਨ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬੀਬੀ ਮਰਿਯਮ ਜਾਂ ਕੁਰੇਬ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਮਾਤਾ ਹਜ਼ਰਤ ਅਲੀ ਜੀ ਦੇ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਅਸਰ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਲਈ ਰਖਦੀ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਅੱਗੋਂ ਆਖਦੇ ਕਿ “ਅੰਮਾਂ ਜਾਨ! ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਉਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੀ ਲੱਭਦਾ ਹੈ?” ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਤਰ ਦੇਂਦੀ “ਸ਼ਕਰ” ਤੇ ਉੱਤਰ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਸ਼ਕਰ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਤਲੀ ‘ਤੇ ਰੱਖ ਦੇਂਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ‘ਸ਼ਕਰਗੰਜ’ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਦੀ ਮੇਹਨਤ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਗੀਫ ਪੰਜ ਛੇ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੰਠ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਹੀ ਚਰਚਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਦ ਆਪ ਮੱਕੀ ਸ਼ਗੀਫ ਹੱਜ ਲਈ ਗਏ, ਤਦ ਹਜ਼ਰਤ ਗਿਆਸ ਅਬਦੂਲ ਕਾਦਰ ਜਲਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਇਆ। ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਉਹ ਲੋਹੇ ਦਾ ਸੰਦੂਕ ਬਤੌਰ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੱਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਝੰਡੇ, ਇਕ ਲਕੜੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ, ਕੇਸਰੀ ਪਗੜੀ, ਦੁਪੱਟਾ ਆਦਿਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਮਦੀਨੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਜਾਂ ਪੀਰ ਕੁਤਬਦੀਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਆਏ, ਕਾਜ਼ੀ ਲੋਕ ਆਪ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਪ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਅਜੋਧਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਾਕਪਟਨ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆ ਰਹੇ।

ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਆਪਾ ਸਵਾਰਨ ਲਈ ਬਾਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾ ਦਾ ਤਪ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਤਪ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ‘ਤੇ ਹੀ ਕੀਤੇ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਦਰਮਤਾਂ ਦਿਆਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੇ ਗੁਜ਼ਰਾਨ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੀ ਵਾਰੀ ਕਾਠ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪੇਟ ‘ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਸਮਾਂ ਕਟਿਆ ਤੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰੀ ਪੁੱਠੇ ਲਟਕ ਕੇ।

ਆਪ ਨੇ ਚਾਰ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਹੋਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਾਦੀ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਰਦ-ਦੀਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਹਜ਼ਬਰਾ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬੜਾ ਸਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਪਿਤਾ ਵਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ

ਅਨੁਸਾਰ ਗਗੀਬਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮਰਚ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਚਾਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਆਪ ੧੨੬੯ ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਪਾਕਪਟਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਆਪ ਚਾਰ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ— ਬੜਾ ਖਾਣਾ, ਬੜਾ ਸੌਣਾ, ਬੜਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਭੀ ਬੜਾ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣਾ। ਬਾਬਾ ਛਗੀਦ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਦਫ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਜ਼ਿਆਰਤ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ ਤੇ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉੱਚਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਰਾਜ-ਦਰਬਾਰ ਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਭੀ ਆਪ ਦੀ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੜੇ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਸੱਜਣ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਭੀ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਛਗੀਦ ਤੇ 'ਸ਼ਕਰਗੰਜ' ਹੀ ਰੱਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਛਗੀਦ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਲੋਕ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ, ਉਹ ਮੈਕਾਲਿਫ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖੋਜ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਾਹਮ ਜੀ ਹਨ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਫਰੀਦਿ ਸਾਨੀ' ਅਖਵਾਂਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਾਹਮ ਜੀ ਪ੍ਰਵਾਜਾ ਸੋਖ ਮਹਿਸੂਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਆਪ ਬੜੀ ਕਰਨੀ ਵਾਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੀ। ਆਪ ੪੨ ਸਾਲ ਤਕ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਰਹੇ ਤੇ ੧੫੫੨ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ੪ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ੧੩੦ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਰਾਗ ਆਸਾ ਤੇ ਤਿਲੰਗ ਵਿਚ ਹਨ ਤੇ ਸਲੋਕ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

ਭੀਖਨ ਜੀ

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਖ ਭੀਖਨ ਜੀ ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਪਕੋਣੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਖਨਊ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਮੇਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਗੀਫ ਸਾਰਾ ਕੰਠ ਸੀ। ਆਪ ਸੂਫ਼ੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ੧੫੨੩-੨੪ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ।

ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ

ਸੂਰਦਾਸ ਜੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸਨ। ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ੧੫੨੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਇਤਨੇ ਮੂਖਸੂਰਤ ਸਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਮਦਨ ਮੌਹਨ ਪੈ ਗਿਆ। ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਆਪ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੌਕ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਦਿਲ-ਖਿੱਚਵੀਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

੧. ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹੀਮ ਸੀ ਤੇ ਛਗੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਜੋ ਸੌਚੀ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਛਗੀਦ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਗੱਦੀ ਨਾਲ ਅਮਾਨਤ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਕਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਨਦਿਆਲਾ (ਅਵਧ) ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਆਪ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਆਮਦਨ, ਜੋ ੧੩ ਲੱਖ ਦੇ ਲਗਪਗ ਸੀ, ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾ ਦਿੰਦੇ। ਜਦ ਮਜ਼ਾਨੇ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ, ਤਦ ਬੈਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰੁਪਏ ਦੀ ਥਾਂ ਠੀਕਰੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਆਪ ਨੌਸ ਗਏ, ਤੇ ਬੈਲੀਆਂ 'ਤੇ ਲਿਖ ਗਏ ਕਿ ਰੁਪਿਆ ਛਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਖਵਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਦੇ ਆਖੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖ ਫੱਲੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਫਿਰ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਉਮਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਛਕੀਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸ਼ਬਦ (ਤੇ ਇਕ ਤੁਕ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬਸੰਤ ਵਿਚ ਹੈ।

ਭੱਟ

ਭੱਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ੧੭ ਹਨ—੧. ਕਲਜ, ੨. ਕਲਸਹਾਰ, ੩. ਟਲਜ, ੪. ਜਾਲਪ, ੫. ਜਲਜ, ੬. ਕੀਰਤ, ੭. ਸਲਜ, ੮. ਭਲਜ, ੯. ਨਲਜ, ੧੦. ਭਿਖਾ, ੧੧. ਜਲ, ੧੨. ਦਾਸ, ੧੩. ਗਯੰਦ, ੧੪. ਸੇਵਕ, ੧੫. ਮਥਰਾ, ੧੬. ਬਲਜ, ੧੭. ਹਰਬੰਸ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਾਲਪ, ਜਲਜ ਤੇ ਜਲ (ਜਲਨ) ਇਕੋ ਭੱਟ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਾਮ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਸਹਾਰ ਅਤੇ ਕਲਜ ਭੀ ਇਕੋ ਦਾ ਹੀ ਨਾਂ ਹੈ।

ਦਾਸ ਨੇ ਬੜੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਮਿਲਣ, ਪਰ ਹਾਲਾਂ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹਾਂ, ਜੋ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ :

'ਜੀਵਨ ਚਰਿਤਰ ਸੰਤੋਖ' ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੱਟ ਉਹਨਾਂ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਮਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਦ੍ਰੀਸਰ ਨੇ ੧੦੧੨ ਈਸਵੀ ਦੇ ਲਗਪਗ ਕਨੌਜ ਤੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕਵੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਗੋਬਲ ਸੂਤਰ, ਮੁਕਤਾ ਵਿਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ੧੭ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਕਵੀ ਜੀ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੇਂਡੂ ਹਿੰਦੀ ਸ੍ਰੀ—ਇਸ ਮਾਨਦਾਨ ਦੇ ਇਕ ਉੱਘੇ ਕਵੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਭਟਿਲ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਇਕ ਲਿਖਤੀ ਕਾਪੀ ਜੋ ਸੰਮਤ ੧੬੬੯ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਚਾਰਨੀ ਜੈਨ ਸਭਾ ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਅਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਸਰ ਭੱਟਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਕਵਿਤਾ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੱਟ ਇਸ ਮਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਭੱਟ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ।

ਭਿਖਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਮਣੀ ਸਨ। ਇਹ ਇੰਨੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਲਜ, ਹਰਬੰਸ ਤੇ ਮਥਰਾ ਜੀ ਸਾਮਵੇਦ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪੰਡਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਮਵੇਦ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਭੱਟ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਵੇਦਾਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਏ : ਕਲਜ,

ਕਲਸਹਾਰ, ਜਲਨ ਅਤੇ ਨਲ—ਰਿਗਵੇਦ। ਟਲਜ, ਸਲਜ, ਜਲਜ ਅਤੇ ਭਲ—ਯਜੂਰ। ਕੀਰਤ, ਗੋਬਿੰਦ ਦਾਸ ਆਦਿ—ਅਥਰਵਨ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਲਾ ਸਮਾਂ ਕਾਸੀ (ਬਨਾਰਸ) ਵਿਚ ਹੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੱਟਿਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਤਸੰਗ ਦੇ ਥੋੜੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹੇ ਚੱਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਭੱਟ, ਭਿੱਖੇ ਸਮੇਤ ਸੱਚ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਿਕਲੇ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਆਗੂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਟ ਪੁੱਜੇ। ਇਥੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਸਤਸੰਗ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਟਕਦੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਵਰਗੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗੀਆਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਕਿਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਇਹ ਪਾਤਰ ਬਣੇ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ, ਗੁਰ-ਉਪਾਾ ਵਿਚ ਉਚਾਰੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਭਿੱਖੇ ਨੇ ਹੱਥ-ਜੋੜ ਕੇ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਕਿਹਾ :

ਗਹਿ ਸੰਤ ਹਉ ਟੋਲ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਭਿੰਠੇ ॥

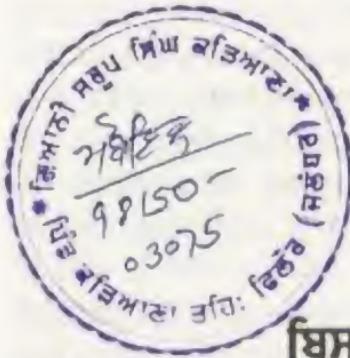
ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ ॥

ਬਰਸੁ ਏਕੁ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈ ਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਘਉ ॥

ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੇ ਖੁਸੀ ਨ ਆਪਉ ॥

ਹਰਿਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨ੍ਹ ਕੇ ਗੁਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ ॥

ਗੁਰੂ ਦਾਇ ਮਿਲਾਘਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ ॥੨॥੨੦॥

ਭਾਗ ਦੂਜਾ

ਬਿਸਨ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ) ਲੱਛਮੀ

ਕਵਲਾ, ਕਮਲਾਪਤਿ

ਹਿੰਦੂ ਬਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਮਹੋਸ (ਸ਼ਿਵਜੀ) ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੇਵਤੇ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਸਿਥਟੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਰਚਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਰੋੜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ੂਰ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ) ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਸ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ—ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਵਰਾਹ, ਮੱਛ, ਕੱਛ ਆਦਿਕ ੨੪ ਅਵਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗਰੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਭੂਜਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਵ੍ਵਾਂ ਬਾਹਵਾਂ ਦੇ ਚਵ੍ਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਵਿਚ ਗਦਾ, ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਚੱਕੜ, ਤੀਜੇ ਵਿਚ ਸੰਖ ਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿਚ ਕੰਵਲ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲੱਛਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸੀਲ-ਵੰਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਮ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ੧੪ ਰਤਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਭੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਲੱਛਮੀ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਔਸ਼ਾ, ਆਰਾਮ, ਸੁੱਖ ਤੇ ਔਸ਼ਵਰਜ ਦੀ ਦੇਵੀ ਹੈ। ਦੀਵਾਲੀ ਆਦਿਕ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਸੁਖ ਦੇਈ ਰਖੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਕਉਲਾ ਤੇ ਕਵਲਾ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਕਵਲਾ-ਪਤੀ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸੱਦਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਮਲ ਰੱਖਦੀ ਹੈ :

ਬਿਸਨ ਮਹੋਸ ਸਿਧ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰਾ ਕੈ ਦਰਿ ਸਰਗਨ ਪਰਉ ॥

(ਕਲਿਆਨ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੩੨੨)

ਕਮਲਾਪਤਿ ਕਵਲਾ ਨਹੀਂ ਜਾਨਾ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੭)

ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ (ਕਮਲ ਪੁੱਤ)

ਜਦ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਉਪਰ ਪਰਲੈ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜਲ ਹੀ ਜਲ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਸੇਖਨਾਗ ਦੀ ਸੇਜਾ ਤੇ ਸਣੇ ਲੱਛਮੀ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਪਰਗਟ ਹੋਏ। ਜਦ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਫੁੱਗੀ ਤਾਂ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਸ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਹੋਈ ਕਿ 'ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਇਸੇ ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਹੈ।' ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਯਕੀਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਕੰਵਲ ਦੀ ਥਾਹ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਹਕਾਰ ਵਿਚ ਲੱਤ ਕੱਢ ਮਾਰੀ। ਲੱਤ ਮਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਇਸ ਦੀ ਨਾਲੀ ਵਿਚ ਗੁੰਮ ਹੋ ਗਏ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ੧੯ ਜੁਗ ਇਸ ਨਾਲੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ ਪਰ ਤਹਿ ਦੀ ਥਾਹ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਪਰ ਵਾਪਸ ਹੋਣ ਵਿਚ ੧੯ ਜੁਗ ਲਗੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ੩੬ ਜੁਗ ਗੁਬਾਰ ਅਰਥਾਤ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਰਹਿਣਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਧੁੰਪੁਕਾਰ ਰਿਹਾ। ਕੰਵਲ ਤੋਂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਕਮਲ ਪੁੱਤ' ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਥਾਕੀ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਵੇਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੌਂ ਮੁਖਾਂ ਤੋਂ ਉਚਾਰੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਪ ਨੂੰ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਾਸੋਂ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਚੜ੍ਹਾਂ ਆਸਰਮਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਮੁੰਹ ਵਿਚੋਂ ਥਾਮਣ, ਥਾਹਵਾਂ 'ਚੋਂ ਖੱਤਰੀ, ਪੱਟਾਂ 'ਚੋਂ ਵੈਸ਼ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚੋਂ ਸੁਦਰ ਪਰਗਟ ਹੋਏ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਖੋਜਾਣ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਹਤਨ ਤੇ ਮੀਨਤਨ ਦੇਖੋ :

ਬ੍ਰਹਮੈ ਗਰਥੁ ਕੀਆ ਨਹੀਂ ਜਾਨਿਆ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਮਾਰਕੰਡੇ

ਨਰਸਿੰਘ ਪੁਰਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਰਕੰਡੇ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਮਿਕੰਡ ਨਾਮ ਰਿਖੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਰਥਲਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵਰ ਨਾਲ ਬੜੀ ਲੰਬੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬੜੇ ਤਪੱਸਵੀ ਤੇ ਤਿਆਗੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕੁਟੀਆ ਤਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਰਖਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਕੁਟੀਆ ਨਾ ਪਾਈ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਰਖਾ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੱਖ ਰੱਖ ਲਏ। ਇਹ ਕੱਖ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੇ ਕਰੇ ਤੇ ਪਾਰਥੀ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, "ਮਹਾਰਾਜ! ਕੁਟੀਆ ਪਾ ਲਵੇ?" ਤਦ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਿਸ ਜੀਵਨ ਪਿਛੇ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਮਹਾਂ ਪਰਲੈ ਦੇ ਕੌਤਕ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਆਪ ਪਾਸ ਆਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ

ਮੇਹੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਆਦਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੁਗੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਬੁਹਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਛਿੱਠਾ, ਜਿਥੇ ਅੱਠ ਮੁਖਾਂ ਵਾਲਾ ਬੁਹਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਢੂਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਬੁਹਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਜਾਣਿਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਉਥੇ ੧੬ ਮੁਖਾਂ ਵਾਲਾ ਬੁਹਾ ਦਿਸਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਭੀ ਹੰਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੦੦੦ ਮੁਖਾਂ ਵਾਲਾ ਬੁਹਾ ਛਿੱਠਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਸ ਅਸਚਰਜ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਭਿਮਾਨ ਟੁੱਟਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਮਾਰਕੰਡੇ ਜੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ :

ਮਾਰਕੰਡ ਤੇ ਕੋ ਅਧਿਕਾਈ ਜਿਨਿ ਤ੍ਰਿਣ ਧਰਿ ਮੁੰਡ ਬਲਾਏ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੬੮੨)

ਸੁਰਸੂਤੀ—ਸੁਰਸੂਤੀ ਦੇਵੀ

ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੁਹਾ ਦੀ ਲੜਕੀ, ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਬਾਣੀ ਦੀ ਦੇਵੀ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ :

ਚਿੱਟਾ ਰੰਗ, ਅੰਗ ਸਜੀਲੇ, ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਚੰਦ੍ਰਮਾ,
ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੀਟਾ, ਕੰਵਲ ਫੁਲ ਵਿਚ ਵਿਰਾਸਮਾਨ ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਹਾ ਇਸ ਦੀ ਮੂਲਬੁਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਤੇ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁਹਾ ਤੋਂ ਛੁਪਾਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਬੁਹਾ ਨੇ ਚਾਰ ਸਿਰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਏ ਤਾਕਿ ਇਹ ਸੁੰਦਰੀ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਛਿਪ ਕੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਜਦ ਸੁਰਸੂਤੀ ਉਪਰ ਅਕਾਸ਼ ਵੱਲ ਉੱਡ ਪਈ ਤਦ ਬੁਹਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੰਜਵਾਂ ਸਿਰ ਲਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਇਤਨੀ ਗਿਰਾਵਟ ਨੂੰ ਵੇਖ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ, ਉਸ ਨੇ ਬੁਹਾ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ। ਹੱਥ ਸਿਰ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਤ੍ਰਿਸੂਲ ਨਾਲ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਸਿਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਹੱਥ ਨਾਲ ਹੀ ਲੱਗਾ ਰਿਹਾ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਹ ਸਿਰ ਚੰਬੜ ਗਿਆ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਲਾਹੁਣ ਦੇ ਬਥੇਰੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਇਹ ਲੱਥੇ ਨਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਜਦ ਕਪਾਲ ਮੌਚਨ ਤੀਰਥ 'ਤੇ ਅੱਪੜੇ ਅਤੇ ਉਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਤਦ ਇਹ ਸਿਰ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਨਾਲੋਂ ਲੱਥਾ।

ਬੁਹਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਅੰਗ ਤੋਂ ਸਭੁਮਨ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਅੰਗ ਤੋਂ ਸਤਗੁਪਾ ਇਸਤਰੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ।

ਅਨਿਕ ਪਾਤਿਕ ਹਰਤਾ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਨਾਥੁ ਗੀ,
ਤੌਰਥਿ ਤੌਰਥਿ ਬੁਮਤਾ ਲਹੈ ਨ ਪਾਰੁ ਗੀ ॥
ਕਰਮ ਕਰਿ ਕਪਾਲੁ ਮਫ਼ੋਰਾਸਿ ਗੀ ॥

(ਧਨਾਸਗੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੬੦੫)

ਸਨਕਸਨੰਦਨ, ਸਨਕਾਦਿਕ, ਸਨਾਤਨ, ਸਨਤਕੁਮਾਰ

ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ। ਉਂਥ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਬੋਾਂਤ ਰਿਸ਼ੀ ਪੁੱਤਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਚਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਵਰ ਮੰਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਦੀਵ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਅਤੇ ਸਤਸੰਗ ਵਿਚ ਰਵ੍ਵੀਏ :

ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਨਕਾਦਿਕ ਸਨਕ ਸਨੰਦਨ ਸਨਾਤਨ
ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਤਿਨ੍ਹ ਕਉ ਮਹਲੁ ਦੁਲਭਾਵਉ ॥

(ਆਸਾ ਘੜ੍ਹ ਦ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੦੭)

ਮੀਨਤਨ (ਮੱਛ ਅਵਤਾਰ)

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਫਿਰ ਹੰਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਹਜ਼ਗੀਵ ਦੈਤ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ ਪਰ ਕਈ ਥਾਈਂ ਸੰਖਾਸੁਰ ਦੈਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਵੇਦ ਖੋ ਲਏ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਮੱਛ ਅਵਤਾਰ (ਮੀਨਤਨ) ਪਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੈਤ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ ਰੱਖੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਦ ਪੁਚਾ ਦਿਤੇ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਧੜ ਮੱਛੀ ਦਾ ਤੇ ਉਪਰਲਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੀ।

‘ਮੀਨਤਨ’ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਅਪੱਛਰਾਂ ਸਰਾਪ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮੱਛੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਮੱਛੀ ਰਾਜਾ ਸਤਖੜ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ। ਜਿਸ ਜਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖੇ, ਇਸ ਦਾ ਅਕਾਰ ਇਤਨਾ ਵਧ ਜਾਵੇ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਜਲ ਵਿਚ ਸਮਾ ਨਾ ਸਕੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੱਛੀ ਨੇ ਮੱਛ ਰੂਪ ਪਾਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਸੱਤਾਂ ਰਿਖੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਦੁਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਮੱਛ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਮੱਛੀ ਨੇ ਸੰਖਾਸੁਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਦ ਉਧਾਰੇ ਹਨ।

ਮੱਛ ਕਛੁ ਕੁਰਮੁ ਆਗਿਆ ਅਉਤਰਾਸੀ ॥

(ਮਾਰੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੨)

ਖਗ ਤਨ ਮੀਨ ਤਨ ਮ੍ਰਿਗ ਤਨ

ਬਰਾਰ ਤਨ ਸਾਧੁ ਸੰਗ ਉਧਾਰੇ ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੯੬)

ਕੱਛ ਅਵਤਾਰ ਕੂਰਮ

ਕੱਛ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ ਢੂਜਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਮੰਬਨ ਸਮੇਂ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਹਾੜ (ਮੇਰੂ ਪਰਬਤ) ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਗਿਸੀ ਨੇ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤੀ ਮਾਲਾ ਇੰਦਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ। ਇੰਦਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਥੀ ਨੇ ਇਹ ਮਾਲਾ ਗਲੇ ਵਿਚੋਂ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਮਲ ਸੂਟੀ।

ਗਿਸੀ ਜੀ, ਇੰਦਰ ਦੇ ਇਸ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਸਭ ਮਾਲ ਧਨ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਰਾਪ ਦਾ ਸਿੱਟਾ, ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਇੰਦਰ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇੰਦਰ ਨੇ ਬੁਹਮਾ ਪਾਸ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਬੁਹਮਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਅੱਗੇ ਜਾ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦੈਤ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਕੇ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਹਾੜ ਦੀ ਮਧਾਣੀ ਤੇ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਦੀਆਂ ਬਾਸਕਾਂ ਦਾ ਨੇਤਰਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਮੰਬਣ, ਤਦ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ੧੪ ਰਤਨ ਨਿਕਲਣਗੇ, ਤਦ ਮੁੜ ਰਾਜ-ਭਾਗ, ਧਨ ਤੇ ਦੌਲਤ ਬੇਅੰਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਇਹ ਸੂਣ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਕੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਉਣ ਲਈ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਗਰੜ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਪੁਜੇ ਤੇ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਸੁਮੰਦਰ ਕੰਢੇ ਤਕ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ।

ਜਦ ਮੰਦਰਾਚਲ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਤਦ ਇਹ ਢੁੱਬਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਕੱਛ ਅਵਤਾਰ ਪਾਰ ਪਰਬਤ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਰੱਖਿਆ।

ਜਦ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕਣ ਲਗੇ ਤਦ ਪਹਿਲਾਂ (੧) ਚੰਦਰਮਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਬੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ, (੨) ਫਿਰ ਜ਼ਹਿਰ ਕਾਲਕੂਟ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਠ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ, (੩) ਕਾਮਯੋਨ ਗਊ, (੪) ਐਰਾਵਤ ਹਾਥੀ, (੫) ਉਚਸ੍ਰਵਾ (ਸਫੈਦ) ਘੜਾ, (੬) ਕੋਸਤਰ ਮਣੀ, (੭) ਪਾਰਜਾਤ (ਬਿਛ), (੮) ਰੰਡਾ ਅਪੱਛਰਾਂ, (੯) ਲਖਮੀ, (੧੦) ਵਾਰੁਨ (ਕੰਨਿਆ), (੧੧) ਧਰਤੀ ਵੈਦ, (੧੨) ਸੰਖ, (੧੩) ਧਨਸਤੇ (੧੪) ਮਦਰਾ। ਇਹ ੧੪ ਰਤਨ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਇਉਂ ਮੁੜ ਇੰਦਰ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮਹੁੰ ਕਹੁ ਕੁਰਮੁ ਆਗਿਆ ਅਉਤਰਾਸੀ ॥

(ਮਾਤ੍ਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੬੨)

ਪਾਣੀ ਵਿਚਹੁ ਰਤਨ ਉਪਨੇ ਮੇਰੁ ਕੀਆ ਮਾਧਾਣੀ ॥

(ਮਾਤ੍ਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੫੦)

ਅੰਸਾ (ਹੰਸਾ) ਅਵਤਾਰ

ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਹ 'ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ' ਸਦਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ

ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਗੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਅੰਦਰ
ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਮ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਲਈ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ
ਕੀਤੀ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਇਸ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਨਾ ਮਿਟਾ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਬੜਾ
ਹੋਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਹੋਕਾਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਹੰਸਾ ਅਵਤਾਰ
ਲੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਹੋਕਾਰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ੯੯ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ। ਨੌਜਵੀਂ ਸ਼ਰ
(ਕਪ, ਹਰੀ, ਅੰਤਰੀਛ, ਪਰਬੁਧ, ਪਿਪਲਾਇ, ਹੋਤਰ, ਦੁਰਮਲ, ਜਸਮ, ਕਰਭਾਜਨ), ਜਿਨ੍ਹਾਂ
ਨੇ ਜਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਸਨ।

ਅਨਿਕ ਪੁਰਖ ਅੰਸਾ ਅਵਤਾਰ ॥

(ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੩੫)

ਅਰੁਣ ਤੇ ਗਰੜ

ਅਰੁਣ ਤੇ ਗਰੜ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਨ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਸ਼ਯਾ ਦੇ ਲੜਕੇ ਸਨ।
ਕਸ਼ਯਪ ਦੀਆਂ ਦੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਨਤਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾ ਕਦਰੂ।
ਕਦਰੂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਿਨਤਾ ਨੇ ਸਿਰਫ ਦੋ ਦੀ।
ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵਿਨਤਾ ਕਦਰੂ ਦੀ ਬਾਂਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਦਰੂ ਇਸ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ।
ਵਿਨਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਛੁਡਾਇਆ
ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੇ ਕਸ਼ਯਪ ਨੇ ਵਿਨਤਾ ਨੂੰ ਦੋ ਆਂਡੇ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਤੇ—ਜੇ ਇਕ
ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ,
ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੇਰੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣਗੇ, ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣਗੇ। ਪੰਜ ਸੌ ਬਰਸ
ਮਹਾਰੋਂ ਕਦਰੂ ਦੇ ਅੰਡਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸੱਪ ਨਿਕਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ੋਸ਼ਨਾਗ, ਕਾਲੀ ਨਾਗ
ਅਤੇ ਤਕਸ਼ ਕਾਰਨ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਨਤਾ ਨੇ ਨਿਯਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੇਸਬਰੀ
ਵਿਚ ਆ, ਇਕ ਆਂਡਾ ਤੋੜ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਰੁਣ ਪਿੰਗਲਾ ਜੰਮਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਪੈਰ
ਆਦਿਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਈਪਦ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਅਰੁਣ ਨੇ ਆਪਣੀ
ਮਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਪਿੰਗਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ
ਲਈ ਤੂੰ ਕਦਰੂ ਦੀ ਬਾਂਦੀ ਹੀ ਰਵੇਂਗੀ, ਪਰ ਵਿਨਤਾ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਸਮਾਜਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਅਰੁਣ
ਨੇ ਆਖਿਆ, ਚੰਗਾ ਮੇਰਾ ਦੂਜਾ ਭਰਾ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਵੇਗਾ।

ਇੰਨਾ ਆਖ ਇਹ ਉਡ ਕੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁਰਜ ਦਾ ਰਬਵਾਨ ਬਣ
ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ
ਅਰੁਣ ਨੇ ਇਕ ਨਿੱਕੇ ਜਿਰੇ ਪੰਛੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਤੋੜ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ
ਉਹ ਪਿੰਗਲਾ ਜੰਮਿਆ। ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ
ਇਉਂ ਦਿਤਾ :

ਬਿਸੂ ਕਾ ਦੀਪਕੁ ਸੁਆਮੀ ਤਾ ਚੇ ਰੇ ਸੁਆਰਥੀ

ਪੰਖੀ ਰਾਇ ਗਰੁੜ ਤਾ ਚੇ ਬਾਧਵਾ ॥

ਕਰਮ ਕਰਿ ਅਰੁਣ ਪਿੰਗਲਾ ਰੀ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਗਰੜ ਅਰੁਣ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਭਰਾ ਸੀ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬਰਸ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜਾ ਆਂਡਾ ਤੇੜਨ ਤੇ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਵਿਨਤਾ ਨੂੰ ਕਦਰੂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਤੇ ਕਦਰੂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੁੱਤਰ ਜੋ ਸੱਪ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਹਨ ਮੁੱਕਰਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਲਿਆ ਕਿ ਸੱਪ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਮੈਨੂੰ ਅਸਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਵੈਰ ਕਰਕੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਰੜ ਸੱਪ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗਰੜ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਬੰਦੀ ਕੱਟਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਇਹ ਸੁਰਗ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਲੈ ਆਇਆ, ਪਰ ਇੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖੋ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਗਰੜ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਗਰੜ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨੋਲੇ ਤੇ ਸੁਰਖ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਹੈ। ਦੁਸਹਿਰੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਕਰਨੇ ਚੰਗੇ ਭਾਗਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਭੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਗਰੜ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜਦੇ ਰਹੋ।

ਪਾਖੰਤਣ ਬਾਜ ਬਜਾਇਲਾ ॥

ਗਰੁੜ ਚੜ੍ਹ ਗੋਬਿੰਦ ਆਇਲਾ ॥

(ਭੈਰਵੀ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੬)

ਨਾਰਦ ਜੀ

ਨਾਰਦ ਜੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਮਸਤਕ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਚਤਰ ਤੇ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਕਈ ਮੰਤਰ ਰਚੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਰਿਸੀਆਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ, ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬੜੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੀਨ ਵਜਾਣਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਦਖ਼ਜ ਪਰਜਾਪਤ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਘੜੀ ਇਕ ਥਾਂ ਨਾ ਟਿਕ ਸਕੋਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਯਾਰਾਂ ਸੌ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਵਿਰਕਤ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ।

ਜਦ ਕਦੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਜਾਂ ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ-ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਅਭਗਤਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਆਪ ਦੁਵੱਲੀ ਚੌਪਰੀ ਬਣ ਬੈਠਦੇ, ਤੇ ਮੁੱਬ ਲੂਤੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ। ਇਹ ਸਮਝੇਤੇ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਗਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਲੜਾਈਆਂ ਤੇ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਭੀ ਮੋਹਰੇ ਹੁੰਦੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਜਗ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਭੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹਰ ਇਕ ਚੁਗਲ ਦੁਬਾਜਗ ਤੇ ਚਾਲਾਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ 'ਨਾਰਦ' ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਦ ਇਥੋਂ ਤਕ ਉਲ੍ਲੇਖ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ ਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀਅਤ ਦਿਆਂ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਭੀ ਪਦ ਨਾਰਦ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ੈਤਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਭੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਾਰਦ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਨਾਰਦ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਚੌਪਰ ਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਲਾਹਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਤੇ ਢੰਗ ਕਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੇ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਭੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਰਦ ਪੰਜ ਰਾਤਰ ਰਚਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਗਤੀ ਦੇ ਢੰਗ ਦਰਜ ਹਨ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦਸ਼ਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ੧੯ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭੀ ਇਕ ਪੁਰਾਣ ਨਾਰਦ ਪੁਰਾਣ ਹੈ, ਜੋ ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਰਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਇਆ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਭੀ ਦਸ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚ ਕੇ ਭੀ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾ ਆਈ ਤਾਂ ਨਾਰਦ ਜੀ ਦੇ ਕਬਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚਿਆ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ।

ਨਾਰਦ ਜੀ ਧੂ ਭਗਤ ਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਭੀ ਗੁਰੂ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਹਨ।

ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਆਖਿਆ, ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਦੁਵੱਲੀ ਸਰਾਪ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਇਉਂ ਪਿਤਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਣੇ।

ਅੰਤ ਨ ਪਾਵਤ ਦੇਵ ਸ੍ਰੂਬੈ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰ ਮਹਾ ਸਿਵ ਜੋਗ ਕਰੀ॥

(ਸੁ: ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਸਿਵ ਜੀ (ਮਹੇਸੂ, ਸ਼ੰਕਰ, ਰੁਦਰ, ਮਹਾਂਦੇਵ, ਉਮਾਪਤ)

ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੂਰਦ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਉਂਥ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਧਰਮ ਰਾਜ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਲੈ-ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਮਸਤਕ ਤੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਪਣੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਨਤ ਕੁਮਾਰ ਆਦਿਕ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ, ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਜਾਗੀ ਸਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰੁਦਰ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਮੋਗੁਣੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਧੀਕ ਮਿਲੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮਾਪਨੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਬਲਦ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੱਥ ਵਿਚ ਛੋਟੂ ਵਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ, ਸੱਪ, ਨੂੰਹੋਂ ਆਦਿਕ ਹਨ। ਹੱਡਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਮਾਈ ਰਹੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਭੀ ਗੰਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਚੰਦਰਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਕੈਲਾਸ ਪਰਬਤ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤਿੱਬਤ ਵਿਚ ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਝੀਲ ਦੇ ਇਕ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੰਕਰ, ਮਹੇਸੂ, ਰੁਦਰ, ਮਹਾਂਦੇਉ,

ਊਮਾਪਤ ਆਦਿਕ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੰਕਰ ਕ੍ਰੋਬਿ ਤੇਤੀਸ ਧਿਆਇਓ..... ॥

(ਬੈਗਾੜੀ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੨੧੯)

ਪਾਰਬਤੀ, ਮੌਦੀ ਜਾਂ ਦੁਰਗਾ

ਇਹ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ (ਊਮਾ) ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤ ਦੇ ਘਰ ਜੰਮੀ ਸੀ ਤੇ ਦੱਖਜ ਪ੍ਰਜਾਪਤਿ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ। ਇਹ ਸਦਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਸਾਖੀ ਵਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ :

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਿਵਜੀ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਗਏ, ਪਾਰਬਤੀ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੈਲ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਦਾ ਗਣੇਸ਼ ਬਣਾ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਬੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਾ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਿਵਜੀ ਆ ਗਏ। ਗਣੇਸ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦੇਵੇ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੋ ਦੇਰ ਤਕ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਆਖਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੇ ਗਣੇਸ਼ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਦੂਰ ਸੁਟ ਦਿਤਾ ਜਿਥੋਂ ਮੁੜ ਮਿਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਜਦ ਸ਼ਿਵਜੀ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਪਾਰਬਤੀ ਨੇ ਬੜਾ ਰੁਦਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾ ਲੜਕਾ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।” ਪਾਰਬਤੀ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਿਵ ਸਿਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਗਏ, ਪਰ ਸਿਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਡ ਕੇ, ਇਸ ਪੁਤਲੇ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗਣੇਸ਼ ਦਾ ਸਿਰ ਹਾਥੀ ਦਾ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਣੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹਿੰਦੂ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੀ ਨਗਰੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਣੇਸ਼ ਜੀ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰੇਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਣ, ਤਾਕਿ ਮੋਖਸ ਪਾਪਤ ਕਰਨ। ਕਈ ਆਦਮੀ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਕਲਵੱਤਰ ਨਾਲ ਚਿਰਵਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਇਉਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ਿਵਜੀ ਬੜੇ ਤਿਆਗੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੁਰਗਾ ਪਾਰਬਤੀ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕਣ ਸਮੇਂ ਜ਼ਹਿਰ ਆਪ ਨੇ ਲੈ ਲਈ; ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਠ ਨੀਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਂਡੇ ਰੁਮਰਾ ਮਹਾਦੇਉ, ਪਉਲੇ ਬਲਦ ਚੜ੍ਹਿਆ ਆਵਤੁ ਦੇਖਿਆ ਥਾ ॥

ਮੌਦੀ ਕੇ ਘਰਿ ਖਾਣਾ ਪਾਕਾ, ਵਾ ਕਾ ਲੜਕਾ ਮਾਰਿਆ ਥਾ ॥

(ਗੋੜ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੭੫)

ਬਰਦ ਚਦੇ ਡਉਰੂ ਦਮਕਾਵੈ ॥

(ਗੋੜ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵਤ ਦੇਵ ਸ੍ਰੈ, ਮੁਨਿ ਇੰਦੂ ਮਹਾ ਸਿਵ ਜੰਗ ਕਰੀ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਬ੍ਰਾਹਮਨ (ਵਰਾਹ)

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਗੀ ਹਿਰਨਯਕਸ਼ ਦੈਤ ਨੇ ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਜਿੱਤ ਲਏ ਅਤੇ ਪਰਤੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਮੁੰਦਰ ਹੋਠਾਂ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਛੁਪਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜ ਧਰਤੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖੜੇ ਕਰ ਲਏ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹ (ਸੂਰ) ਅਵਤਾਰ ਪਾਰਿਆ ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਦੈਤ ਛੁਪਿਆ ਸੀ, ਉਥੇ ਪੁਜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁੰਡ ਦੀ ਇਕੋ ਹੁੱਡ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ। ਦੈਤ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਧਰਤੀ ਮੁੜ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਸਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆ ਰਖੀ ਤੇ ਇਉਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਕੀਤੀ। ਜਿੱਥੇ ਬ੍ਰਾਹ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹ ਛੱਤਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਤੀਰਥ ਹੈ।

ਖਗ ਤਨ ਮੀਨ ਤਨ ਮ੍ਰਿਗ ਤਨ,
ਬਰਾਹ ਤਨ ਸਾਧੂ ਸੰਗ ਉਧਾਰੇ ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਧਰਣੀਧਰ ਈਸ ਨਰਸਿੰਘ ਨਰਾਇਣ ॥
ਦਾੜਾ ਅਗ੍ਰੇ ਪ੍ਰਿਥਮਿ ਧਰਾਇਣ ॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੯੨)

ਅੰਗਰੈ

ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੱਤਾਂ ਰਿਸੀਆਂ, ਪੁਲੇ ਪਲਸਤ ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੈ ਜੀ ਇਕ ਸਨ। ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਕਈ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਕਰਤਾ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੁਰਸਤੀ 'ਤੇ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਦ ਨਾਰਦ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, ਇਸ ਅਧਰਮ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਵਰਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਨਾਉਂ 'ਸਤਾ' ਸੀ।

ਦੂਰਬਾ ਪਰੂਰਉ ਅੰਗਰੈ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥

(ਸੁ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਕਪਿਲਾਦਿ ਜਾਂ ਕਪਿਲ

ਕਪਿਲ ਜੀ ਕਰਦਮ ਰਿਖੀ ਤੇ ਦੇਵਹੂਤੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਭਾਗਵਤ ਵਿਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰਤਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਂਖ ਯੋਗ ਗਿਆਨ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਰਚਿਆ। ਸਾਂਖ ਸ਼ਾਸਤਰ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਦਾ ਤੇ ਰੂਹ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਇਹ ਕਦੀ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਜਗਤ ਨਿਤਜ਼ ਹੈ। ਪ੍ਰਣਾਮ ਰੂਪ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸਦਾ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਕੱਲੇ ਦੇਵੇਂ ਨਿਸਫਲ ਹਨ। ਕਪਲ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਕਪਲਵਸਤੂ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦਾ ਭੀ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਕਪਿਲ ਗਿਸ਼ੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਗੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਰਾਜਾ ਸਗਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸਾਮਰਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਨ ਜਾ ਟਿਕਿਆ ਤੇ ਸਗਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਗਰ ਦੇ ਸੌਂਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁੱਤਰ ਭਸਮ ਹੋ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਸਮ ਹੋ ਚੁਕਿਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਲਈ ਹੀ ਭਗੀਰਥ ਤਪੇ ਨੇ ਗੰਗਾ ਲੈ ਆਂਦੀ। (ਦੇਖੋ ਭਗੀਰਥ)

ਗਾਵਹਿ ਕਪਿਲਾਦਿ ਆਏ ਜੋਗੋਸੁਰ,

ਅਪਰੰਪਰ ਅਵਤਾਰ ਵਰੋ ॥

(ਮ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਸ਼ੇਖਨਾਗ (ਸਹਸਫਨੀ), ਬਾਸਕ

ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਕੁਸ਼ਲ ਮੁਨੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਦਰੋਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ੧੦੦੦ ਸਿਰ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਵਾਨ ਉੱਤੇ ਛਾਇਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ—ਉਦਾ ਰੰਗ, ਗਲ ਵਿਚ ਚਿੱਟੀ ਮਾਲਾ, ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹਲ ਤੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਚ ਚੱਟੁ। ਸ਼ੇਖਨਾਗ ਜਾਂ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣਕ ਖਿਆਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪਰਤੀ ਨੂੰ ਚੁਕੀ ਖੜੇ ਹਨ। ਇਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਨਿਤ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਇਕ ਸੇਜਾ ਉਪਰ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬਿਧਾਜਦੇ ਹਨ। ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਨੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਭਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸਤਸੰਗ ਦੀ ਬਰਕਤ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਸੱਚ ਹੋਣ ਦਾ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਬੜੇ ਭਾਰੀ ਕਵੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਤਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਤੀ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਸਤਕ ਉੱਤੇ ਸਰਹੋਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਹਾਂ ਸੁੰਦਰ ਨਾਗ ਕੰਨਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਜੀ ਕਾਮ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਸਹਸ ਫਨੀ ਜਪਿਓ ਸੇਖ ਨਾਗੈ,

ਗਰਿ ਜਪਤਿਆ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵੈਗੋ ॥

(ਕਾਨੜਾ ਮ: ੪ ਘਰ ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੦੯)

ਗਾਇਤਰੀ, ਲੋਧਾ

ਗਾਇਤਰੀ ਸੰਬੰਧੀ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਖਿਆਲ ਹਿੰਦੂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਜ ਹਨ :

(੧) ਗਾਇਤਰੀ ਅਤੇ ਸਾਵਿਤਰੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਸਨ। ਗਾਇਤਰੀ ਨੇ ਸਾਵਿਤਰੀ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨੀ ਪਾ ਲਈ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸਰਾਪ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਗਉ ਬਣ ਗਈ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਹਿੰਦੂ ਗਉ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਚਰਦੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸੱਟ ਲਾਣੀ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਸਮਝਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਗਊਂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਗਾਇਤਰੀ ਇਕ ਵਾਰੀ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਚਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਲੋਧੇ ਨੇ (ਇਹ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੰਮ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ਿਮੀਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੱਟ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਇਸ ਨੂੰ ਸੌਟਾ ਚੁੱਕ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਟੰਗ 'ਤੇ ਡਾਢੀ ਸੱਟ ਲੱਗੀ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਲੰਗੜਾਂਦੀ ਲੰਗੜਾਂਦੀ ਉਥੋਂ ਚਲੀ ਗਈ। ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਗੋੜ ਵਿਚ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਤਰੀ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਗਾਇਤਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ—ਇਕ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮ੍ਰਿਗ ਦਾ ਸਿੰਗ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਕਮਲ ਹੈ, ਲਾਲ ਵਸਤਰ, ਗਲ ਵਿਚ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ, ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਕੁੰਡਲ ਅਤੇ ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਮੁਕਟ ਹੈ।

ਪਾਂਡੇ ਤੁਮਰੀ ਗਾਇਤ੍ਰੀ ਲੋਧੇ ਕਾ ਖੇਤੁ ਖਾਤੀ ਥੀ ॥

ਲੈ ਕਰਿ ਠੇਗਾ ਟਗਰੀ ਤੇਰੀ, ਲਾਂਗਤ ਲਾਂਗਤ ਜਾਤੀ ਥੀ ॥

(ਗੋੜ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੧੭੪-੧੭੫)

(2) ਗਾਇਤਰੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਮਹਾਂ ਮੰਤਰ ਵੀ ਹੈ। ਜਦ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤਰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਪਾਸ ਗਏ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜ ਰਿਖੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪੁਕਾਰਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤਰ ਨੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ੧੦੦੦ ਪੁੱਤਰ, ਜੋ ਤਪ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਮਾਰ ਦਿਤੇ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੇ ਗਾਇਤਰੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਸਤਿਆ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਕਈ ਵਾਰੀ ਹੋਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿਤਰ ਨੇ ਗਾਇਤਰੀ ਦੇ ਚਾਰ ਪਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪਦ ਭੰਗ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਕਿ ਇਸ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸੱਤਾ ਨਾ ਰਵੇ ਤੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਇਸ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਣ। ਇਹੀ ਗਾਇਤਰੀ ਦੀ ਟੰਗ ਤੋੜਨ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ।

ਮਧੂ ਕੈਟਵ, ਮਦ ਕੀਟ, ਮਧਕੀਟ

ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਵਿਚ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਵੇਂ ਦੈਤ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿਚ, ਜਦ ਜਲ ਹੀ ਜਲ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੋ ਅਜੇ ਨਾਭਕਮਲ ਵਿਚੋਂ ਜੰਮਿਆ ਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਭੱਜੇ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਖੇਦ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਕਈ ਜੁਗ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਇੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੋਮਲ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਲੜਦਾ ਵੇਖ ਉਸ ਦੀ ਦਲੇਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ, “ਹੋ ਬਾਲੇ। ਤੂੰ ਬੜਾ ਬਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੇਰੀ ਮਨ ਭਾਵਨੀ ਇੱਛਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਮੰਗ।” ਇਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਸੀਸ ਦਾਨ ਮੰਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, “ਸਤ ਬਚਨ ਪਰ ਅਸਾਡੇ ਸਿਰ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਕੱਟ, ਜਿਥੇ ਜਲ ਨਾ ਹੋਵੇ।” ਇਸ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ‘ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਡ ਲਏ।

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਉਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ੪੯ ਕੋਸ ਦੀ ਕੁਰਛੇਤਰ ਦੀ ਪਰਤੀ ਰਚੀ। ਇਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ‘ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਸ ਕੱਟ ਲਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ

ਮਿੱਡ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਜਲ 'ਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਾਕੀ ਧਰਤੀ ਬਣੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਧੁਕੈਵਟ ਦੈਤ ਨੇ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਾਸੋਂ ਵੇਦ ਖੋ ਲਏ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਹੈਂਗੋਵ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਮਾਰ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਵੇਦ ਵਾਪਸ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੂੰ ਆਣ ਦਿਤੇ।

ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਕੰਨ-ਮੈਲ ਤੋਂ ਮਧੁ ਅਤੇ ਕੈਟਵ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਸ਼ਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਭੀ ਇਸੇ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ :

ਏਕ ਸ੍ਰਵਣ ਤੇ ਮੈਲ ਨਿਕਾਰਾ,
ਤਾਂ ਤੇ ਮਧੁ ਕੀਟਭ ਤਨ ਧਾਰਾ।

(ਬਚਿੜ੍ਹ ਨਾਟਕ)

ਸਹਸ ਬਾਹੁ ਮਧੁਕੌਠ ਮਹਿਧਾਸਾ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਗੋਤਮ, ਅਹਿੱਲਿਆ, ਚੰਦਰਮਾ, ਇੰਦਰ, ਸੁਰਪਤ

ਗੋਤਮ ਤਪਾ

ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਪਾ ਤੇ ਰਿਖੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਹਿੱਲਿਆ ਮਾਤਲੋਕ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਇੰਦਰ ਅਹਿੱਲਿਆ ਉਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪਾਪ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪਤੀ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਸਿਲਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਈ।

ਇੰਦਰ (ਸੁਰਪਤਿ)

ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਸਿਵਜੀ, ਭਗਵਤੀ ਆਦਿਕ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਇੰਦਰ ਬਾਕੀ ਕੁਲ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸੁਰਪਤਿ' ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਫ੍ਹਾਂ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ੨੨ ਵਾਰ ਗੁਜਰ ਜਾਣ 'ਤੇ ਇਕ ਇੰਦਰ ਦੀ ਉਮਰ ਪ੍ਰਤਿ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਅਸਮਾਨੀ ਦੂਨੀਆ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਬੱਦਲ, ਪਵਣ ਆਦਿਕ ਅਸਮਾਨੀ ਆਫ਼ਤਾਂ ਤੇ ਨੇਹਮਤਾਂ ਇੰਦਰ ਦੇ ਹੀ ਸਪੁਰਦ ਹਨ, ਇਸ ਦਾ ਸ਼ਸਤਰ ਵਜਰ ਹੈ ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਐਰਾਵਤ ਹਾਬੀ ਹੈ।

ਇੰਦਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਥਾਵਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਰਿਖੀਆਂ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਅਪੱਛਗਾਂ ਦਾ ਵਾਲੀ ਤੇ ਮਾਲਕ ਭੀ ਇਹ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੌਕਿ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਯੱਗ ਜਾਂ ਤਪ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਖੁਸ਼ਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤਰਾ ਪੈਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਹ ਇਸ ਪ੍ਰਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸ ਪੁਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਭੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੈਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਿਰਫ਼

ਗੋਤਮ ਰਿਖੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਹਿੱਲਿਆ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਉਂ ਹੈ :

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਗੀ ਇੰਦਰ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਹਾਰਾਣੀ 'ਸੱਚੀ' ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅਪੱਛਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਮਾਤਲੇਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ? ਚੰਦਰਮਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਗੋਤਮ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਹਿੱਲਿਆ ਆਤਿ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।

ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਇੰਦਰ ਨੇ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਭੈੜੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢਿਆ ਤੇ ਅਹਿੱਲਿਆ ਨਾਲ ਪਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਇਉਂ ਵਿਉਤ ਬਣਾਈ।

ਇੰਦਰ ਨੇ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੁੰ ਇਕ ਤਾਂ ਕੁੱਕੜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਂਗ ਦੇਵੀਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਆਪਣੇ ਛਿਪਣ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿਚ ਭੀ ਉਸ ਰਾਤ ਅਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰ ਲਵੀਂ ਕਿ ਜਿਸ ਤੇ ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਚੰਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਗੋਤਮ ਰਿਖੀ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਚਲਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮੈਂ ਪਾਪ ਕਰਮ ਉਹਦੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਕਰ ਲਵਾਂ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਿਯਤ ਕਰਨਾ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ੀ ਸਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਕੁੱਕੜ ਦੀ ਬਾਂਗ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੰਦਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਹ ਪਾਪ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਪੋਕਤ ਵਿਉਤ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ। ਗੋਤਮ ਜੀ ਗੰਗਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹਿਤ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਗੰਗਾ ਵਿਚ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿਤੀ ਕਿ ਅਜ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸੌਣ ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਆਰਾਮ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਾ। ਗੋਤਮ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਮਝ ਕੇ ਨਿਤ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਗੰਗਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੇ ਘਰ ਚੋਰ ਲੱਗਾ ਪਿਆ ਹੈ।

ਚੰਦਰਮਾ

ਗੋਤਮ, ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਣ ਘਰ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ, ਜੋ ਆਤੇ ਰਿਖੀ ਤੇ ਅਨਸੂਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਕੁੱਕੜ ਰੂਪ ਧਾਰਿਆ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਆਪਣਾ ਗਿੱਲਾ ਪਰਨਾ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਮਾਰਿਆ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਕਲੰਕ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਚੰਦਰਮਾ ਤੇ ਪਿਆ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚੰਦਰਮਾ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਦਾ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੇ ਮੱਬੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਗੰਗਾ ਵਿਚ, ਜੋ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਉਪੋਕਤ ਕੀਤੇ ਕੁਕਰਮ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਾਲਾਂ ਤਾਈਂ ਕਲੰਕ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ। ਕਈ ਇਸ ਕਲੰਕ ਦਾ ਕਾਰਨ ਚੰਦਰਮਾ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮਪਤ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸੀ, ਕੱਢ ਲੈ ਜਾਣਾ ਭੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਭੀ ਉਸਦਾ ਰਸੋਈਆ ਸੂਰਜ ਨਾਲ

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਰਮਾ ਦਾ ਚੰਦਰਾਇਣ ਵਰਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਤ ਦੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਵਧਣ ਘਟਣ ਤੇ ਬੁਰਕੀ ਬੁਰਕੀ ਰੋਟੀ ਵਧਾਂਦੇ ਘਟਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੀ ਭੁਰਾਕ ਦੇ ਬਗਾਬਰ ੧੫ ਹਿੱਸੇ ਕਰ, ਭੁਰਾਕ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਘਟਾ ਕੇ ਤੇ ਫਿਰ ਵਧਾ ਕੇ ਵਰਤ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੜਾ ਮਹਾਤਮ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਚੰਦਰਮਾ ਨੇ ਦਖਜ ਪ੍ਰਯਾਪਤਿ ਦੀਆਂ ੨੭ ਲੜਕੀਆਂ ਵਿਆਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਭੈੜਾ ਸੁਭਾਅ ਹੋਣ ਤੇ ਦਖਜ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਖਈ ਰੋਗ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਔਲਾਦ ਨਾ ਹੋਈ। ਚੰਦਰਮਾ ਨੇ ਬੜਾ ਤਪ ਕਰ ਕੇ ਦਖਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ, “ਹੱਛਾ, ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਤੇਰੀ ਕਲਾ ਵਧੇਰੀ ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਘਟੇਰੀ।” ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਕਲਾ ਘਟਦੀ ਤੇ ਵਧਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੰਕਰਾ ਮਸਤਕਿ ਬਸਤਾ ਸੁਰਸਰੀ ਇਸਨਾਨ ਰੇ ॥

ਕੁਲ ਜਨ ਮਧੇ ਮਿਲ੍ਹੇ ਸਾਰਗ ਪਾਨ ਰੇ ॥

ਕਰਮ ਕਰਿ ਕਲੰਕੁ ਮਫ਼ੌਟਸਿ ਗੀ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਚਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੯੦੫)

ਇੰਦਰ, ਰਿਸੀ ਦੇ ਆਏ ਤੇ ਭੱਜ ਉੱਠਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਸੀ ਨੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਇਕ ‘ਭਗ’ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਇਆ ਹੈਂ, ਸੋ ਤੂੰ ‘ਸਹਸ (ਭਗ) ਗਾਮੀ’ ਹੋਵੇਂਗਾ, ਅਰਥਾਤ ਤੇਰੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭਗ ਹੋਣਗੇ। ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ।

ਇੰਦਰ ਇਸ ਕਲੇਸ਼ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਹੋ ਪੰਪਾਸਰ ਤਲਾਅ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਇਉਂ ਇੰਦਰ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੋ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਹਜ਼ਾਰ ਭਗ ਦੀ ਥਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਨੇਤਰ ਕਰ ਦਿਤੇ।

ਗੈਤਮੁ ਤਪਾ ਅਗਲਿਆ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤਿਸੁ ਦੇਖਿ ਇੰਦ੍ਰ ਲੁਡਾਇਆ ॥

ਸਹਸ ਸਰੀਰ ਚਿਹਨ ਭਗ ਹੁਏ ਤਾ ਮਨਿ ਪਛੈਤਾਇਆ ॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩-੮੮)

ਸਹਸਰ ਦਾਨ ਦੇ ਇੰਦੂ ਰੋਆਇਆ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੪੩)

ਅਹਿੱਲਿਆ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ‘ਸਿਲਾ’ ਬਣੇਗੀ। ਪਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੇ-ਗੁਨਾਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵਰ ਭੀ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਚਰਨ ਲਾਣਗੇ ਅਤੇ ਇਉਂ ਤੇਰੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗਉਤਮ ਸਤੀ ਸਿਲਾ ਨਿਸਤਰੀ ॥

(ਗੋਬੰਧ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੭੪)

ਜਦ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੜੇ ਤਦ ਆਪਣੀ ਕੰਵਾਰੀ ਲੜਕੀ ਅੰਜਨੀ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਦੱਸ ਅੰਦਰ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੰਜਾਰਾ। ਇਸ ਪਦ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹਨ—ਬਿੱਲਾ ਜਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਯਾਰ। ਗੋਤਮ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਮੁੰਹ ਤੋਂ ਇਹ ਢੁਹਰੇ ਅਰਥ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ, ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਸ ਕੰਵਾਰੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਹੀ ਹਨੂੰਮਾਨ

ਦਾ ਜਨਮ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਅੰਜਨੀ ਨੇ ਪਵਨ ਦੇਵਤੇ ਦੀ ਅਰਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਣ ਦਾ ਫਲ ਹਨ੍ਮਾਨ ਹੋਇਆ।

ਸੂਰਜ, ਬਿਸਵਾਦੀਪਕ, ਧਰਮ ਰਾਜ, ਰਵਿਸੁਤ, ਸੁਤ ਭਾਨ, ਚਿਤਰ-ਗੁਪਤ

ਸੂਰਜ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਕਰੋੜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿਟੇ ਇਸ ਵਲ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਤਪ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਵਾਲਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਰਾਵਣ ਵਰਗੇ ਬਲੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਆਪਣੇ ਅਪੀਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵਿਸਵਾਦੀਪਕ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਭਰਾ 'ਕਰਨ' ਭੀ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਪੈਟ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, (ਦੇਖੋ ਕਰਨ)। ਸੂਰਜ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਭੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੂਰਜ ਨੇ ਸੰਗਯਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਿਚੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਘਰ ਰਵਿਸੁਤ (ਸੁਤਭਾਨ) ਧਰਮਰਾਜ ਜਾਂ ਜਮ-ਪੁਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਜਮ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਧਰਮ ਰਾਜਾ ਮੌਤ ਸੰਬੰਧੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ (ਮਲਕਤ ਮੌਤ) ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਸਭ ਨੂੰ ਮਰਨ ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵ ਇਸ ਦੀ ਰਣੀਅਤ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਨੇਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵੱਲ ਤੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵੱਲ ਟੋਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੜੀ ਸਖਤ ਤਾਜ਼ਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਢੂਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਪੁਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੰਯਮਨੀ, ਮਹਿਲ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲੀਚੀ, ਸਿੰਘਾਸਨ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਚਾਰਭੂ ਅਤੇ ਰਜਿਸਟਰ ਦਾ ਨਾਮ (ਜੋ ਚਿਤਰ-ਗੁਪਤ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੈ) ਅਗ੍ਰਸੰਪਾਨੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਕਈ ਦੂਤ ਹਨ, ਜੋ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਿਆਂ ਦੂਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਿਤਰ-ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਲਿਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਧਰਮਰਾਜ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਸਮੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿਤਰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਹ ਕੰਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਅਮਲ ਜਾਂ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਗੁਪਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਉਹ ਕੰਮ ਨੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਚਿਤਰਵਾਦੇ ਹਨ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਝਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਚਿਤਰ-ਗੁਪਤ ਦੇ ਦੂਤਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਕੋ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਮਰਾਜ ਦਾ ਮੁਨਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਕੋ ਹੀ ਦੂਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪਾਪ

ਪੁੰਨ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਕੋ ਦੂਤ ਹੀ ਧਰਮਗਾਜ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਚੰਦ੍ਰ ਸੂਰਜ ਦੀਵਕੇ ਕੰਉਤਭੁ ਕਾਲੁ,

ਬਪੁਜਾ ਕੋਟਵਾਲੁ ਸੁਕਰਾ ਸਿਰੀ ॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਪਾਪੁ ਪੁਨੁ ਜਾਂਚੈ ਡਾਗੀਆ,

ਦੁਆਰੈ ਚਿੜ੍ਹ ਗੁਪਤੁ ਲੇਖੀਆ ॥

ਧਰਮਗਾਜਿ ਪਰੁਲੀ ਪ੍ਰਤਿਹਾਜੁ ॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਰਾਹੂ, ਕੇਤੂ, ਸ਼ੁੱਕਰ

ਹਿੰਦੂ ਖਿਆਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਂ ਗੁਹਿ (ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਮੰਗਲ, ਬੁੱਧ, ਬ੍ਰਹਮਪਤਾ, ਸ਼ੁੱਕਰ, ਛਨਿਛਰ, ਰਾਹੂ, ਕੇਤੂ) ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵਤੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੇਤੂ ਸਿੰਹਿਕਾ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਵਿਪ੍ਰਿਚਿਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਹੂ ਤੇ ਕੇਤੂ ਡਾਕੂ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲਗਣ ਸਮੇਂ ਪੁਰਾਣਕ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਚੰਦ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਆ ਨੱਪਦੇ ਹਨ। ਚੰਦ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਛਡਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹਿੰਦੂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਨ ਆਦਿਕ ਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ, ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਉਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਚੰਦ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੰਹਿਕਾ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਵਿਪ੍ਰਿਚਿਤ ਦਾਨਵ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਹੇਠਲਾ ਧੜ ਮੱਛ ਦੀ ਪੁੱਛ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਸਮੁੰਦਰ ਰਿੜਕ ਕੇ ਰਤਨ ਕੱਢਣ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਗਿਆ। ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਨੇ ਪਛਾਣ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਦਸਿਆ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਤੇ ਦੋ ਬਾਹਾਂ ਵੱਡ ਦਿਤੀਆਂ, ਪਰ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀ ਅਮਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਸਰੀਰ ਬਣ ਗਏ ਅਰਥਾਤ ਰਾਹੂ ਤੇ ਕੇਤੂ। ਪੁਰਾਣਾ ਵੈਰ ਚੇਤੇ ਕਰ ਇਹ ਸੂਰਜ ਤੇ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗ੍ਰਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਦੂਖ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਾਹਮਣ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।

ਸ਼ੁੱਕਰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਕਰਕੇ ਪੂਜਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬ੍ਰਿਗੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਬਲਿ ਰਾਜਾ ਦਾ ਪੁਰੋਹਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਭੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੰਡ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗ੍ਰਹਿ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਾਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਬੋਨੇ ਬਾਹਮਣ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਬਲ ਪਾਸੋਂ ਦਾਨ ਮੰਗਣ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਬਲ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਮਨੁਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਨਾ ਟਲਿਆ ਤਦ ਸ਼ੁੱਕਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬੜਾ ਹੀ ਛੋਟਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸ ਗੰਗਾਜਲੀ ਵਿਚ—ਜਿਸ

ਨਾਲ ਬਲ ਰਾਜਾ ਦਾਨ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ—ਵੜ ਗਿਆ ਤੇ ਗੰਗਾਜਲੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਬਾਵਨ ਨੇ ਕੁਸ਼ਾ ਦੇ ਤੀਲੇ ਨਾਲ, ਜੋ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੀ, ਗੰਗਾਜਲੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲਿਆ, ਕੁਸ਼ਾ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਕਰ ਦੀ ਇਕ ਅੱਖ ਫਟ ਗਈ, ਤੇ ਇਉਂ ਸ਼ੁੱਕਰ ਕਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੰਡੇ ਤੇ ਮਰਕੇ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਸ਼ੁੱਕਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਸ਼ੁੱਕਰ ਨੂੰ ਦੈਤ ਆਪਣਾ ਪਰੋਹਿਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਚੰਦੂ ਸੁਰਜੁ ਦੀਵੜੇ ਕੁਉਰਭੁ ਕਾਲੁ,

ਬਪੁਜ਼ਾ ਕੋਟਵਾਲੁ ਸੁਕਰਾ ਸਿਰੀ ॥

(ਮਲਾਰ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੧੨੯੨)

ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ, ਮਹਿਕੀਟ, ਮਹਿਖਾਸਾ (ਮਹਾਂਖਾਸਰ), ਰਕਤਬੀਜ

ਸੁੰਭ ਤੇ ਨਿਸੁੰਭ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਨ, ਇਹ ਬੜੇ ਜੋਧੇ ਦੈਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਖੁਸ਼ ਜਾਣ ਦਾ ਛਰ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ (ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ) ਪਾਸ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ। ਦੇਵੀ ਇੰਦਰ ਦੀ ਇਸ ਪੁਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਮੇਰ ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚਰਨ ਲਗ ਪਈ। ਇਕ ਦੈਤ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣ ਜਾ। ਦੇਵੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੋ। ਇਸ ਤੇ ਦੈਤਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦੇਵੀ ਨਾਲ ਜੁੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਨਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰਕਤਬੀਜ ਜਾਂ ਰਕਤਬੀਜ ਭੀ ਆਇਆ। ਇਹ ਸੁੰਭ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਲਹੁ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਸੁੰਦਾਂ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਡਿਗਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਰਕਤਬੀਜ ਹੋਰ ਪੈਂਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦੇਵੀ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਜੋਗਟੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਲਹੁ ਅਜਿਹੀ ਛੁਰਤੀ ਨਾਲ ਪੀਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਕਤਰਾ ਭੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿਗ ਨਾ ਸਕੇ। ਇਉਂ ਦੇਵੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਸੁੰਭ, ਨਿਸੁੰਭ ਸਣੇ ਨਾਸ ਕਰ ਕੇ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਅਭੈ ਕੀਤਾ।

ਰਕਤਬੀਜੁ ਕਾਲੁ ਨੇਮੁ ਬਿਦਾਰੇ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਦੁਰਗਾ ਕੋਟ ਜਾ ਕੈ ਮਰਦਨੁ ਕਰੈ ॥

(ਭੋਰਉ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੨)

ਮਹਿਖਾਸਾ ਜਾਂ ਮਹਿਖਾਸੁਰ ਭੀ ਇਕ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਦੈਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਝੇਟੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਦੈਤ ਸੀ, ਜੋ ਰੰਬ ਦੈਤ ਦੇ ਵੀਰਜ ਤੋਂ ਮੱਝ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਅਾ। ਇਹ ਸੁੰਭ ਤੇ ਨਿਸੁੰਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਭੀ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ, ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਭੈ-ਭੀਤ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇੰਦਰ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਤੇ ਦੇਵੀ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਭੈ ਕੀਤਾ।

ਸਹਸ ਬਾਹੁ ਮਹਿਕੀਟ ਮਹਿਖਾਸਾ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਭਾਗੀਰਥ ਤਪਾ

ਭਾਗੀਰਥ ਤਪਾ ਰਾਜਾ ਸਗਰ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਸਗਰ ਦੇ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਪੁੱਤਰ ਕਪਿਲ ਰਿਸੀ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਸਭ ਬੇ-ਗਤੇ ਮੇਏ ਸਨ। ਜਦ ਰਾਜਾ ਸਗਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਅੰਸੂਮਨ ਨੂੰ ਰਿਖੀ ਜੀ ਪਾਸ ਘੱਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਖਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗਤੀ ਕਰੋ। ਰਿਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਤਦ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦ ਤੂੰ ਜਾਂ ਤੇਰੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਲੈ ਆਵੇ।

ਰਿਸੀ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਸਗਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਔਲਾਦ ਇਸ ਜਤਨ ਵਿਚ ਲੱਗੀ ਰਹੀ। ਇਸੇ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਗੀਰਥ ਜੀ ਨੇ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦਾ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਗੰਗਾ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਤਪ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹੋ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

ਗੰਗਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਾਵਨ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਬਲ ਨੂੰ ਛਲਿਆ ਤਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਚਰਨ ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀ ਵਿਚ ਭੀ ਜਾ ਟਿਕਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਸ ਜਲ ਨਾਲ—ਜੋ ਨਾਰਾਇਣ ਦੇ ਅੱਖੂਰਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਪੋਤੇ। ਉਸ ਤੋਂ ਚਾਰ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿ ਟੁੰਗੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੰਗਾ ਇੱਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਗੀਰਥ ਤਪੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਲ ਨਾਲ ਭਾਰਤ ਖੰਡ ਵਿਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਭਾਗੀਰਥੀ ਭੀ ਹੈ।

ਜਦ ਗੰਗਾ ਨੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤਦ ਭਾਗੀਰਥ ਉੱਪਰ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੈਣ ਸਹਾਰੇਗਾ? ਭਾਗੀਰਥ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਿਵ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਧਾਰਨਗੇ। ਸੋ ਸ਼ਿਵਾਂ ਨੇ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਿਚ ਧਾਰ ਕੇ ਭਾਗੀਰਥ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਰਥ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾ 'ਤੇ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਤੇਰਾ ਰਥ ਜਾਵੇਗਾ, ਗੰਗਾ ਉਸੇ ਰਸਤੇ ਤੇਰੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਆਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਗੀਰਥ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰਥ ਉਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ, ਜਿਥੇ ਇਸ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮਰੇ ਸਨ। ਗੰਗਾ ਭੀ ਮਗਰ ਮਗਰ ਆਈ ਤੇ ਇਉਂ ਭਾਗੀਰਥ ਦੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ।

ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਗੀ ਰਾਜਾ ਪੜੂਰਵਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜੇਹਨੂੰ ਰਿਖੀ ਨੇ ਪੀ ਲੀਤਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬਿਨੈ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੰਘਾਂ ਚੀਰ ਕੇ ਕਢਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਜੇਹਨੂੰ ਦੀ ਪੀ ਜਾਂ ਜਾਹਰਨ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਾਹਰਨਵੀ ਤਪੇ ਭਾਗੀਰਥ ਆਣੀ,

ਕੇਦਾਰੁ ਥਾਪਿਓ ਮਹਸਾਈ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: 8, ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)

ਤੁਲਸੀ, ਸਾਲਗਰਾਮ

ਸਾਲਗਰਾਮ ਨਗਰ ਕੋਲੋਂ ਗੰਡੀ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਗੋਲ ਪੱਥਰ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਚੱਕ੍ਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦਰਜ ਹੈ:

ਸੰਖਚੂੜ (ਜਲੰਧਰ) ਇਕ ਬੜਾ ਜੋਪਾ ਦੈਤ ਅਤੇ ਰਾਖਸ਼ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦਾ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬੜੀ ਸਤਵੰਤੀ ਸੀ। ਸੋ, ਜਦ ਤਕ ਇਸ ਦਾ ਸਤ ਕੋਈ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰੇ, ਇਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸੰਖਚੂੜ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਾਲ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਸੀ ਤਦ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਸੰਖਚੂੜ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਇਸਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਸਤਿ ਭੰਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਅਤੇ ਬਹਾਨਾ ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਯੂਧ ਵਿਚੋਂ ਤੇਰੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲ ਆਵਾਂ। ਤੁਲਸੀ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਇਸ ਫਰੇਬ ਦੇ ਵੱਸ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਇਕ ਥਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਭਿਰਗੂ ਰਿਸੀ ਪਾਸੋਂ ਲੱਤ ਖਾਣ 'ਤੇ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਤੁਲਸੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਲਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਤਿ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਸਤਵੰਤੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਾਹ ਤੂੰ ਸਾਲਗਰਾਮ (ਪੱਥਰ) ਹੋ ਜਾ। ਸੋ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਾਲਗਰਾਮ ਬਣਿਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਲਗਰਾਮ ਹੋਵੋਗਾ ਤੇ ਤੂੰ ਭੀ ਇਸ ਸਗੀਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਦਾ ਲੱਛਮੀ ਵਾਂਗੂ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਰਹੋਗੀ। ਤੇਰੇ ਸਗੀਰ ਤੋਂ ਗੰਡਕਾ ਨਦੀ ਅਤੇ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸਰਾਪ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸਾਲਗਰਾਮ ਹੋਏ, ਜੋ ਗੰਡਕਾ ਨਦੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੁਲਸੀ ਬੂਟਾ ਬਣੀ। ਸੋ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਕਈ ਹਿੰਦੂ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਬੂਟਾ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਕਈ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਾਲਗਰਾਮ ਤੇ ਤੁਲਸੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭੀ ਹਿੰਦੂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਠਾਕਰਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਨ।

ਕਾਲਨੇਮੀ—ਕਾਲਨੇਮ

ਗਾਵਣ ਦਾ ਮਾਮਾ, ਜੋ ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਲਯਾ ਬੁਟੀ ਲੈ ਆਉਣੇ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਨੂੰਮਾਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ।

ਇਹ ਦੈਤ ਜੋ ਹਿਰਨਕਸ਼ਿਪ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਸੌ ਹੱਥ ਤੇ ਸੌ ਮੁਖ ਸਨ। ਇਸ ਨੇ ਸੁਰਗ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਦੇਵਤੇ ਉੱਥੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤੇ ਸਨ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਬਿਧਤਾ ਪਾਈ ਕਿ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਆਪ ਆ ਕੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਕਾਲਨੇਮੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤੁਸੂਲ ਨਾਲ ਨਾਰਾਇਣ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਨਾਰਾਇਣ ਨੇ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਚ ਸੁਟਿਆ। ਬਲ, ਮੁਰਛਤ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਜਿੱਤ ਗਏ। ਬਲ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰ ਜੀ ਨੇ ਸੁਜੀਵਨ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ।

ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਏਹੀ ਕਾਲਨੇਮੀ ਮੁੜ ਜਨਮ ਧਾਰ ਦਰਮਿਲਕ ਰਾਖਸ਼ ਬਣਿਆ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਪਵਨ ਰੋਖਾ, ਉਗਰਸੈਨ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨਾਲ ਬਨ ਵਿਚ ਉਗਰਸੈਨ

ਦਾ ਰੂਪ ਪਾਰ ਗੁਹਸਤ ਕਰ ਕੇ ਇਸਦਾ ਸਤ ਬੰਗ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਉਗਰਸੈਨ
ਦੇ ਘਰ ਕੇਸ ਜੰਮਿਆ।

ਜਰਾਸੈਧ ਕਾਲ ਜਮੁਨ ਸੰਘਰੇ ॥
ਰਕਤਧੀਚੁ ਕਾਲੁ ਨੇਮੁ ਬਿਦਾਰੇ ॥

(ਗਊੜੀ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਹਰੀ ਚੰਦ

ਰਾਜਾ ਹਰੀਸ਼ਚੰਦਰ ਰਾਜਾ ਤ੍ਰਿਸਤੂ (ਤ੍ਰਿਸ਼੍ਵੁ) ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ
ਪਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਨੀ ਤੇ ਸਤਵਾਦੀ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪਾਲਣ ਤੇ
ਧਰਮ ਉਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜੋ ਜੋ ਖੇਦ ਇਸ ਨੇ ਸਹਾਰੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ
ਆਪ ਹੀ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇ ਮੁਤਅੱਲਕ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਕਿ ਅਠਾਰਾਂ ਭਾਰ ਸੋਨਾ ਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਸਾਦ
ਛਕਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ—ਜੋ ਇਸਦਾ ਗੁਰੂ
ਸੀ—ਇਸ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਅਸਲੀ ਪਰੋਹਤ ਤੇ ਗੁਰੂ
ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਹਮਣ ਪਾਸੋਂ ਯੱਗ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ
ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਵਿਚ ਦੰਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ। ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਦਾਨੀ ਤੇ ਬਚਨਾਂ
ਦਾ ਸੂਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਇਸ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਰਾਜ ਤੇ ਧਨ, ਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ
ਲਿਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਰਾਜੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਤਦ ਇਸ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਾਸ
ਹਾਲੀਂ ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੱਚ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਾਨ ਪੂਰਾ ਕਰ।

ਰਾਜੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲਈ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਿਬਵੀ
ਦਾ ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਕਾਸੀ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਕੌਡਾਂ ਦੇ ਭਾਅ ਵਿਕਿਆ।
ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਅਚਾਰਜ ਨੇ ਮਹੀਦ ਕੇ ਮੁਰਦੇ ਸਾਡਨ ਤੇ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ
ਕਿ ਬਿਨਾ ਮਸ਼ਲ ਲਏ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੁਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਾਡਨਾ।

ਇਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ (ਵੈਸ਼ਣਾ) ਰਾਣੀ ਤਾਰਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇਕ ਬਾਹਮਣ
ਨੇ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਹੀਦ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਝਾੜ੍ਹੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਾਈ। ਦੇਵਨੇਤ
ਨਾਲ ਰਾਣੀ ਤਾਰਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸੱਪ ਨੇ ਡੱਸ ਲਿਆ ਤੇ ਇਹ ਮਰ ਗਿਆ।

ਰਾਣੀ ਇਸ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਸਾਣ ਬੂਮੀ ਵਿਚ ਪੁੱਜੀ।
ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਬੱਚੇ ਨੂੰ
ਬਿਨਾ ਮਸ਼ਲ ਸਾਡਨ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਰਾਣੀ ਭੀ ਇਹ ਜਾਣਦੀ
ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਪਾਸ ਬਿਨਾ ਆਪਣੀ ਧੋਤੀ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕਪੜਾ ਬਦਨ ਢੱਕਣ ਨੂੰ ਭੀ
ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਬਿਪਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਅੱਧੀ ਧੋਤੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ
ਟੋਟੇ ਮੁਰਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਢਕਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅੱਧੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਢੱਕੀ ਬੈਠੀ ਸੀ।
ਮਸ਼ਲ ਕਿਥੋਂ ਲਿਆਵੇ ਤੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇ ?

ਰਾਣੀ ਨੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਦੂਖੀ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਤੇ ਅਸਲੀ ਪਤਾ ਭੀ ਦਸਿਆ ਤੇ
ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਹਰੀ ਚੰਦ ਦਾਨੀ ਤੇ ਸਤਵਾਦੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੁਰਦਾ
ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਰਾਜ ਪਾਟ, ਧਨ ਦੈਲਤ ਤੇ ਆਪਾ ਦਾਨ ਵਿਚ ਲਾ ਚੁਕੇ ਹਾਂ, 'ਕਰ'

ਕਿਥੋਂ ਲੈ ਆਵਾਂ ? ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਮੇਰਾ ਸਗੋਰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਭੀ ਮੇਰੀ ਧੋਤੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਟੁਕੜਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਧਾ ਟੁਕੜਾ ਇਸ ਰਾਜ-ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਕਫ਼ਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਹਰ ਕਰੋ ਤੇ ਬਿਨਾ 'ਕਰ' ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰੋ।

ਇਹ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਚੀਰ ਸੁਟਣ ਵਾਲੇ ਬਚਣ ਸੁਣ ਰਾਜਾ ਕੰਬਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੱਥਰੂਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਵਗ ਤੁਰਿਆ ਪਰ ਸਤਵਾਦੀ ਰਾਜੇ ਨੇ ਬਿਨਾ 'ਕਰ' ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟੇ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਤੌੜ ਤਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਰੜੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖੇਦ ਦੂਰ ਕੀਤਾ।

ਤਿਨਿ ਹਗੀ ਚੰਦਿ ਪ੍ਰਿਥਮੀ ਪਤਿ ਰਾਜੈ,

ਕਾਗਦਿ ਕੌਮ ਨ ਪਾਈ ॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੧ ਦਖਟਾਂ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੪)

ਹਗੀ ਚੰਦੁ ਦਾਨੁ ਕਰੈ ਜਸੁ ਲੇਵੈ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇ ਅਥੈਵੈ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੮)

ਪ੍ਰਭ ਭਗਤ, ਧੇਮ

ਭਾਗਵਤ ਅਨੁਸਾਰ ਭਗਤ ਪ੍ਰ ਜੀ ਰਾਜਾ ਉਤਾਨਪਾਦ ਤੇ ਸੁਨੀਤਿ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਸ਼ਗੀਫ ਸਨ। ਇਸ ਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਘਟ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰ ਜੀ ਦੀ ਮਡੇਈ ਮਾਂ ਸੁੰਗਿਚਿ ਜਦ ਭੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਦੀ, ਸੜ ਭੁਜ ਜਾਂਦੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰ ਜੀ ਹੱਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਆਏ ਤੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਏ। ਮਡੇਈ ਮਾਂ ਨੇ ਛਿੜਕ ਦਿਤੀਤੇ ਬਾਂਹ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਝੋਲੀ ਵਿਚੋਂ ਉਠਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦਾ ਤੇਰਾ ਹੱਕ ਤਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕੁੱਖਾਂ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ।

ਪ੍ਰ ਜੀ ਆਪਣੀ ਇਹ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਮੂਬ ਰੋਏ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਸਬਰ ਤੇ ਸੁਕਰ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ, ਜੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸੋ ਹੋ ਬੇਟਾ, ਅਜਿਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਓਟ ਲਵੋ।

ਮਾਤਾ ਦਾ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਪ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰ ਜੰਗਲ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲਿਆ।

ਜਦ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇਹ ਮਥਰ ਮਿਲੀ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਗਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੜਾ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸੰਭਾਲੋ ਤੇ ਸੁਖੀ ਵਸੋ। ਪ੍ਰ ਜੀ ਨੇ ਮਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰ ਵੱਲ ਕਦਮ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਹਾਲਤ ਹੈਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਸੁਖ ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸਣ ਲਗ ਪਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੇ ਪ੍ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਹੋਰ ਭੀ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਦੇ ਇਸ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ, ਜੰਗਲ ਵਿਚ

ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਤਪ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਤਪ ਕਰਨ ਜਾਂਦੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸੱਤ ਰਿਖੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਮਧਵਨ ਇਸ ਕਦਰ ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਤੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਟੱਲਤਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਬਧਸ਼ੀ।

ਗਜ਼ਾ ਭੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨੂੰ ਸੁਣ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੇਰ ਕੇ ਸਾਰਾ ਗਜ-ਬਾਗ ਇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੂਲ ਦੀ ਖਿਮਾ ਮੰਗੀ, ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਉਤਮ ਦੇ ਸੁਰਿਚਿ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੁਬੈਰ ਹੱਥੋਂ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਤੇ ਕੁਬੈਰ ਨੌਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਨਾਰਦ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਧੂ ਜੀ ਉਤੇ ਇਤਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਇਸਨੂੰ ਸਭ ਤਾਰਿਅਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਤੇ ਅਟੱਲ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤਾਰੇ ਚੱਕਰ ਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਧੂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਤ ਰਿਖੀ—ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਬਿਗੂ, ਕੁਸ਼ਪ, ਅੰਗਾ, ਅਗਸਤ, ਅੜੀ ਅਤੇ ਪੁਲਰੈ ਇਸ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਅਟਲ ਭਇਓ ਧੂ ਜਾ ਕੈ ਸਿਮਰਨਿ

ਅਰੂ ਨਿਰਭੈ ਪਦੂ ਪਾਇਆ ॥

(ਸੋਗਠਿ ਮਹਲਾ ੬, ਪੰਨਾ ੬੩੨)

ਕੁਬੈਰ, ਕੁਮੇਰ, 'ਬਰਨ

ਕੁਮੇਰ ਧਨ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੜਾ ਤੇਜ਼ਸਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਬੈਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੈਰ ਅਤੇ ਅੱਠ ਦੰਦ ਸਨ, ਇਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਨਚੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤ੍ਰਿਟਵਿਦੂ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਇਲ ਵਿਲਾ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਵਿਸੂਦਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਵਣ ਦਾ ਮਤੋਰ ਭਾਈ ਹੈ।

ਜਦ ਕੁਸ਼ਪ ਰਿਖੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਰਨਾਕਸ਼ ਨੇ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤਦ ਇਸਨੇ ਬਰਨ ਤੇ ਕੁਮੇਰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਦੇਵਤੇ ਇਸ ਦੈਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅੱਗੇ ਨਿਉ ਗਏ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਮਾਲ ਧਨ ਭੇਟਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ।

ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਗੀ ਧੂ ਭਗਤ ਦਾ ਮਦ੍ਰੇਇਆ ਭਰਾ ਉਤਮ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬੇਡਦਾ ਕੁਬੈਰ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕੁਬੈਰ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਧੂ ਜੀ ਨੇ ਕੁਬੈਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਦੋਵੱਲੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਯੁੱਧ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਵਿੱਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਵੱਲੀਂ ਸੁਲਾ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀ।

ਜਦ ਰਾਜਾ ਪਿਬੁ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗਾ ਤਦ ਕੁਬੈਰ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ।

ਬਰਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਗੀ ਨੰਦ ਜੀ ਜਮਨਾ

੧. ਮਹਾਨ ਕੌਸ਼ ਵਿਚ ਬਰਨ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਤ ਹੀ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਸੰਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ। ਬਰਨ ਦੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਬਰਨ ਪਾਸ ਜਾ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਬਰਨ ਨੇ ਬਾਬਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਪਕੜ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਹ ਸੁਣ ਕੌਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਬਰਨ ਪਾਸ ਪੁੱਜੇ। ਬਰਨ ਨੇ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਸਰ ਦੀ ਖਿਮਾ ਮੰਗੀ।

ਕੁਮੇਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਸ਼ਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਸ ਨੇ ਚਮਨਾ ਰਿਖੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੁਕੰਨਿਆ ਨੂੰ—ਜੋ ਰਾਜ-ਪੁਤਰੀ ਸੀ—ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ। ਚਮਨਾ ਰਿਖੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਰਾਜ-ਪੁਤਰੀ ਆਪਣੇ ਸਤ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਤੇ ਕੁਬੰਧ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਸਭਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਕੁਮੇਰ ਧਨ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨੌਂ ਨਿਧੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੌਂ ਨਿਧੀਆਂ ਇਹ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ—੧. ਪਦਮ, ੨. ਮਹਾਂ ਪਦਮ, ੩. ਮਕਰ, ੪. ਕਛਪ, ੫. ਮਕੰਦ, ੬. ਕੁੰਦ, ੭. ਨੀਲ, ੮. ਸੰਖ, ੯. ਖਰਬ।

ਅਨਿਕ ਧਰਮ ਅਨਿਕ ਕੁਮੇਰ ॥

ਅਨਿਕ ਬਰਨ ਅਨਿਕ ਕਨਿਕ ਸੁਮੇਰ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੩੬)

ਨਰਸਿੰਘ ਅਵਤਾਰ, ਹਿਰਣਿਯਕਸਥ, ਹਰਣਾਖਸ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਸੰਡਾ, ਅਮਰਕਾ

ਹਿਰਣਿਯਕਸਥ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਪ ਰਿਖੀ ਦਾ ਦੱਤੀ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਹਰਨਕਸਥ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਮੰਦਰਾਚਲ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਬੜਾ ਕਰੜਾ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਹਰਨਾਖਸ ਦੀ ਥਾਂ ਹਰਨਕਸਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦਾ ਪਿਤਾ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਤੇ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲੋਕੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ 'ਜਲੇ ਹਰਨਾਖਸ ਥਲੇ ਹਰਨਾਖਸ' ਕਹਿਣ।

ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਕਾਯਾਪੂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਚੋਥਾ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਈਸ਼ਵਰ-ਭਗਤ ਸੀ। ਜਦ ਇਹ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਦ ਹਰਨਾਖਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਡੇ ਤੇ ਅਮਰਕੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਸੰਡੇ ਤੇ ਅਮਰਕੇ ਸ਼ੁਕਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇਤਰੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਹਟਾ, ਹਰਨਾਖਸ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾਵੇ।

ਜਦ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸੰਡੇ ਤੇ ਅਮਰਕੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪੁੱਜਾ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਹਰਨਾਖਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਉਲਟਾ ਉਸ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਭੀ ਹਰਨਾਖਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਹਟਾ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵੱਲ ਲਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ਸੰਡੇ ਤੇ ਅਮਰਕੇ ਆਪਣੇ ਜਤਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਜਪਦਾ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੇ ਸਾਡੇ ਬਾਕੀ ਚਾਟੜੇ ਭੀ ਵਿਗਾੜ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਕਲੋਸ਼ ਦੇਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਡੇਗਿਆ, ਕੇਠੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਭੁੱਖਾ ਰਖਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀਆਂ ਦੀ ਚਿਖ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਭੀ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੇ, ਪਰ ਇਸ ਸਿਦਕ ਦੇ ਪੂਰੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰੜ ਤੇ ਪੱਕਾ ਰਿਹਾ।

ਜਦ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਠ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦਾ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਤਪਤ ਲੋਹ ਦਾ ਬੰਮੁ ਖੜਕ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਇਸ ਇਮਤਿਹਾਨ ਤੋਂ ਘਬਰਾਇਆ, ਪਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਨੇਤ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਇਕ ਕੀੜੀ ਇਸ ਤਪਤ ਬੰਮੁ 'ਤੇ ਚਲਦੀ ਛਿੱਠੀ, ਇਸ ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਮੁੜ ਆਪਣਾ ਨਿਸਚਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕੀਤਾ ਤੇ ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਇਸ ਤਪਤ ਬੰਮੁ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਤਪਤ ਬੰਮੁ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਰਨਾਖਸ਼ ਖੜਕ ਪੂਹ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਚੁਣ ਨੂੰ ਪਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬੰਮੁ ਪਾੜ ਕੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਨਰਸਿੰਘ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰ, ਆਪਣੇ ਨਹੁੰਹਾਂ ਨਾਲ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਪਾੜ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਪੈਜ ਰੱਖੀ। ਨਰਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਚੌਥਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਚਲਾ ਪੜ ਆਦਮੀ ਦਾ ਤੇ ਉੱਪਰਲਾ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਸੀ।

ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੇ ਤਪ ਕਰ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਸਤਰ ਨਾਲ ਵੀ ਨਾ ਮਰਾਂ, ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਵਿਚ ਨਾ ਮਰਾਂ, ਕਿਸੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਨਾ ਮਰਾਂ, ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਨਾ ਮਰਾਂ, ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸੋਂ ਜਾਂ ਦੇਵਤਾ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਮਰਾਂ ਆਦਿ ਕ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਨਰਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਹੁੰਹਾਂ ਨਾਲ ਜਦ ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਤੇ ਬਾਹਰ ਸੀ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਦਲੀਜ ਉਪਰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਸਨ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੇ।

ਨਰਸਿੰਘ ਦਾ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਦੇਵਤੇ ਬੜੇ ਘਬਰਾਏ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਲਛਮੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰੇ, ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਭੀ ਹੋਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੇ ਆ ਕੇ ਚਰਨ ਫੜ ਲਏ। ਇਸ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਟਾ ਲਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਮਾਣ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਸਭਨਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਭੀ ਮੁਕਤੀ ਬਖਸ਼ੀ।

ਤੌਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ

ਭੈਰੂਤੀ ਰਾਗ ਮ: ੩ ਘਰ ੨ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਕੁ ਤੁਕਾਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚੋਂ
ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ :

ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਪੜਣ ਪਠਾਇਆ ॥
ਲੈ ਪਾਟੀ ਪਾਧੇ ਕੈ ਆਇਆ ॥.....
ਸੰਡੈ ਮਰਕੈ ਕੀਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ॥.....
ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਕੋਠੇ ਵਿਚਿ ਰਾਖਿਆ ਬਾਰਿ ਦੀਆ ਤਾਲਾ ॥.....
ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਸਿਉ ਗੁਰਜ ਉਠਾਈ ॥.....
ਬੰਮ੍ ਉਪਾੜਿ ਹਰਿ ਆਪੁ ਦਿਖਾਇਆ ॥.....
ਦੇਵ ਕੁਲੀ ਲਖਿਆ ਕਉ ਕਰਹਿ ਜੈਕਾਰੁ ॥
ਮਾਤਾ ਨਰਸਿੰਘ ਕਾ ਰੂਪੁ ਨਿਵਾਰੁ ॥
ਲਖਿਆ ਭਉ ਕਰੈ ਨਾ ਸਾਕੈ ਜਾਇ ॥
ਪ੍ਰਹਲਾਦੁ ਜਨੁ ਚਰਣੀ ਲਾਗਾ ਆਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੧੪੮)

ਬਲ ਰਾਜਾ ਤੇ ਬਾਵਨ (ਵਾਮਨ) ਅਵਤਾਰ

ਬਲ ਰਾਜਾ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਸੀ। ਕੀਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ
ਕਿ ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦਾ ਪੇਤਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਤਪ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ
ਕਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੇ ੧੦੧ ਯੱਗ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ, ਤਾਕਿ ਇੰਦਰ ਪਦਵੀ
ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾ, ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਹੇਠੀ ਦਿਖਾਵੇ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ
ਸਿੱਧੀ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ੧੦੧ ਯੱਗ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇੰਦਰ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਨ ਹਿੱਲਣ
ਲੱਗਾ ਤੇ ਜਦ ਅਖੀਰਲਾ ਯੱਗ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਤਦ ਇੰਦਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ
ਰੋ ਪਿਆ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ।

ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਇੰਦਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਬੋਨੇ ਬਾਹਮਣ ਦਾ ਰੂਪ (ਵਾਮਨ ਰੂਪ) ਧਾਰ
ਲਿਆ ਤੇ ਬਲ ਦੇ ਦਵਾਰੇ ਤੇ ਆਇਆ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਪੰਦਰੂਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਿਆ
ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਟੀਆ ਵਾਸਤੇ ਢਾਈ ਕਰਉਂ ਪਰਤੀ ਦਾ ਦਾਨ ਮੰਗਿਆ।

ਬਲ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸ਼ੁਕਰ ਨੇ ਇਸ ਭੇਖ ਉਪਰ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬਲ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਤੋਂ
ਬਥੇਰਾ ਗੋਕਿਆ, ਪਰ ਬਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਨੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ
ਦੀ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ ਤੇ ਦਾਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਸ ਬਾਹਮਣ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ)
ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਪਰਤੀ ਚਾਹੋ, ਕੁਟੀਆ ਵਾਸਤੇ ਲੈ ਲਵੋ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਆਖਿਆ
ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਢਾਈ ਕਰਮ ਪਰਤੀ ਹੀ ਲਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਪਰਤੀ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ
ਨਾਲ ਮਾਪ ਲਵਾਂਗਾ। ਜਦ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬਾਵਨ ਰੂਪ (ਵਿਸ਼ਨੂੰ) ਨੇ ਇਸ ਇਕਰਾਰ 'ਤੇ ਪੱਕਾ
ਕਰ ਲਿਆ, ਤਦ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਕਦਮ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਮਾਤਲੋਕ ਤੇ ਇਕ ਨਾਲ
ਅਕਾਸ਼ ਮਿਣ ਲਿਆ। ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਕਦਮ ਵਾਸਤੇ ਬਲ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਬਲ ਨੇ ਕਿਹਾ
ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਗੋਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ
ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਾਤਾਲ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੂੰ

ਇਥੋਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲ ।

ਬਲ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਪੈਰ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਹੁਣ ਆਪ ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਆਪ ਨੂੰ ਭੀ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਖਾਂਗਾ ।

ਚੂੰਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਤਪ ਤੇ ਦਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਬਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਪਹਿਗ ਦੇਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੰਨੇ ਮੁਖੀ ਦੇਵਤੇ (ਸ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵ) ਚਾਰ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਰੜਾਂਗੇ ।

ਬਲ ਰਾਜਾ ਮਾਇਆ ਅਹੰਕਾਰੀ ॥

ਜਗਨ ਕਰੈ ਬਹੁ ਭਾਰ ਅਫਾਰੀ ॥

ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਪੁਛੈ ਜਾਇ ਪਇਆਰੀ ॥

(ਗੁਰੂੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਕਰਉ ਅਦਾਈ ਪਰਤੀ ਮਾਂਗੀ ਬਾਵਨ ਰੂਪਿ ਬਹਾਨੈ ॥

ਕਿਉ ਪਇਆਲ ਜਾਇ ਕਿਉ ਛਲੀਐ ਜੇ ਬਲ ਰੂਪੁ ਪਛਾਨੈ ॥

(ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੪)

ਪਰੂਰਚਿ (ਪ੍ਰਾਸਰ), ਬਿਆਸ (ਮੀਨ ਸੁਤ)

ਪਰੂਰਵਾ ਤੇ 'ਬੁਧ ਜੀ ਇਲਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਚੰਦਰ ਵੰਸ਼ੀ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਬਿਆਸ ਜੀ ਪ੍ਰਾਸਰ ਰਿਸੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਛੋਦਰੀ (ਮਤਸਯੋਦਰੀ) ਜਾਂ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਸੀ। ਮਛੋਦਰੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਇਉਂ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—ਇਕ ਸਮੇਂ ਇਕ ਰਿਸੀ ਦਾ ਵੀਰਜ ਗਿਰਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਪੱਤੇ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਪੱਤਾ ਮੱਛੀ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਿਆ ਤੇ ਮੱਛੀ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਮੱਛੀ ਇਕ ਇਉਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ, ਇਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਚੀਰਨ ਤੇ ਲੜਕੀ ਨਿਕਲੀ, ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਇਉਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਮਛੋਦਰੀ ਨਾਮ ਰਖਿਆ।

ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ ਬਾਬਤ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਲੜਕੀ ਪ੍ਰਾਸਰ ਰਿਸੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਰਿਸੀ ਨੇ ਇਸ ਨਾਲ ਭੋਗ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜਾਹ ਤੁੰ ਹੁਣ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਹੋ ਜਾ, ਅਰਥਾਤ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਕੋਸ ਤੋਂ ਸੁਗੰਧੀ ਆਵੇਗੀ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ। ਪ੍ਰਾਸਰ ਰਿਸੀ ਦੇ ਮਛੋਦਰੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੂੰ 'ਮੀਨ ਸੁਤ' ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਮੱਛੀ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਿਆਸ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਇੱਕੀਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬਿਆਸ ਜੀ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਪ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਤਪ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਏ। ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਮਗਰੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਵਡੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਨਤਨੂੰ ਦਾ ਮੇਲ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

੧. ਇਹ ਬੁਧ ਜੀ ਉਹ ਬੁਧ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੁਧ ਮਤ ਚਲਾਇਆ, ਇਹ ਇਕ ਰਿਸੀ ਸਨ।

ਰਾਜਾ ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ। ਪਾਂਡਵ ਆਦਿ ਇਸ ਦੀ ਐਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਹੋਏ ਹਨ।

ਬਿਆਸ ਜੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਜਨਮੇਜਾ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਨਮੇਜਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵੇਦ ਮੰਤਰ ਜੋ ਅੱਡੋ-ਅੱਡ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਰਚੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਹੈ। ਸਨਾਤਨੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ੧੯ ਪੁਰਾਣੀ ਭੀ ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਨ, ਪਰ ਥੋੜੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਰਾਇ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭੀ ਆਪ ਹੀ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਬਿਆਸ ਨੇ ਨਯੋਗ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਪਿਤੁਰਾਸ਼ਟਰ, ਪਾਂਡੂ ਅਤੇ ਵਿਦੁਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਉੱਤਰ ਮੀਮਾਂਸਾ ਅਰਥਾਤ ਵੇਦਾਂਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਭੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰਚਿਤ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮਨੂੰ ਜੀ ਤੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਮੁੰਹ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਚਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾਤਮਾ ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਾਸਰ (ਪੁਰੂ਷) ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਪ੍ਰਾਸਰ ਸਿਮਿਤੀ ਮੰਜ਼ਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਸ਼ੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਪੁਸਤਕ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਹ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਅਸਲੀ ਕਰਤਾ ਬਿਆਸ ਜੀ ਹਨ।

ਦੂਰਥਾ ਪੁਰੂ਷ੀ ਅੰਗਰੈ, ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥

(ਸੁ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਮੁਨਿ ਬਾਸੁ ਜਿਨਿ ਬੇਦ ਬ੍ਰਾਵਰਣ ਬੀਚਾਰਿਆ ॥

(ਸੁ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਜਨਕ ਜੀ, ਸੁਕ (ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ, ਸੁਖਦੇਉ)

ਜਨਕ ਜੀ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜ-ਯੋਗੀ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਹ ਬਦੇਹ ਮੁਕਤ ਹੋਏ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਨਕ ਜੀ, ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ। ਆਪ ਨੇ ਸਵੰਧਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ। ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸਵੰਧਰ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਰਥਾਤ ਜ਼ਿਵਾਨ ਦਾ ਧਨੁਖ ਤੋੜ ਕੇ ਵਰਿਆ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਪਰ ਇਥੇ ਉਸੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਸੰਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹਵਾਲਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੂ ਤਾ ਜਨਿਕ ਰਾਜਾ ਅਛ੍ਰਿਤਾਰੁ,

ਸਬਦੁ ਸੰਸਾਰਿ ਸਾਰੁ ਰਹਹਿ ਜਗਵੁ ਜਲ ਪਦਮ ਬੀਚਾਰ ॥

(ਸੁ: ਮ: ੨, ਪੰਨਾ ੧੩੯੧)

ਸੁਕਦੇਵ, ਸੁਖਦੇਉ ਜਾਂ ਸੁਕ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਤਪੱਸਵੀ ਵਿਆਸ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਹਾਲੇ ਬਾਲਕ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ

ਬੇਅੰਤ ਸੀ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਭੀ ਬੜਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਦਾ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨੰਗੇਜ ਨਾ ਢੁੱਕਣਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਿਆਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪਰਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇਕ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਪੋੜ੍ਹਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਰੱਕਤ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਪ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਗਿਸ਼ੀ ਵਿਆਸ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਵਿਆਸ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸੁਕਦੇਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਇਹ ਸੌਚ ਕੇ ਕਿ ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਜਨਕ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਪੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਸੁਕ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਕ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜੇ। ਜਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ-ਮੁੱਚ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਭਿਲਾਖੀ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਦਿਨ ਸੱਤਾਂ ਡਿਓਡੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰਖਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਜੂਠੇ ਪੱਤਰ ਆਦਿਕ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਸੁਟੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਚੁਕੀ, ਤਦ ਜਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਗਿਸ਼ੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ। ਜਨਕ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੁਕ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ।

ਜਨਕ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ-ਯੋਗੀ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਚਰਨ ਘੁਟ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਰਖ ਸੌਗ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਨਕ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੌ ਮੁਨੀਆਂ—ਕਪ, ਹਰੀ, ਆਂਤਰੀਛ, ਪਰਬੁਧ, ਪਿਪਲਾਈ, ਹੋਤਰ, ਜਸਮ, ਦੁਰਮਲ ਤੇ ਕਰਭਾਜਨ ਪਾਸੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਝਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਿਆਸ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਕਥਾ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਹੀ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰੀਫਤ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤਾਕਿ ਸਿੰਝੀ ਰਿਖੀ ਦੇ ਸਰਾਪ ਦਾ ਅਸਰ ਰਾਜਾ ਦੀ ਆਤਮਾ ਤੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੇ ਰਾਜਾ ਮੌਖਸ਼ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਵੇ।

ਸੁਖ ਦੇਉ ਪਗੀਖੁੜ੍ਹ ਗੁਣ ਰਵੈ,

ਗੋਤਮ ਰਿਖਿ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥

(ਮ. ਮ. ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠਲੀ ਸਾਖੀ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ:

ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਸ ਹਵਨ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਣੀ ਲੱਕੜ ਘਸਾ ਕੇ ਅੱਗ ਕੱਢਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਤਨੇ ਵਿਚ ਘੁੜਾਚੀ ਅਪਸਰਾਂ ਆਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਿਖੀ ਦਾ ਵੀਰਯ ਅਰਣੀ ਵਿਚ ਡਿਗ ਪਿਆ। ਘੁੜਾਚੀ, ਰਿਖੀ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਰਾਪ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਤੇਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਉਥੋਂ ਉੱਡ ਗਈ, ਵਿਆਸ ਦੇ ਵੀਰਯ ਤੋਂ ਸੁਕ ਅਰਣੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਨਾਉਂ ਸੁਕ ਇਸ ਲਈ ਰਖਿਆ ਕਿ ਘੁੜਾਚੀ ਨੇ ਤੇਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਇੰਨੀ ਚਾਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਹੀ ਕਰਦੇ

ਗਹਿੰਦੇ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਆਸ ਜੀ ਬੜੀ ਹੀ ਉੱਚ ਸ਼ੈਟੀ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸਨ, ਪਰ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਉਪਰ ਮੌਹ ਕਰਕੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਜਗਿਆਸੂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਭਾਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸ਼ੰਕਾ ਨਿਵਾਰਨ ਲਈ ਵਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਨਕ ਦੇ ਪਾਸ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਘੱਲਿਆ।

ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ (ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ) ਤੇ ਅਗਸਤ

ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਿਖੀ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਵੀ ਪੁੱਤਰ ਮਨੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮਤ ਭਾਗਵਤ ਸਕੰਦ ਈ ਅਧਯਾਇ ਦੇ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਿੱਤਰ ਨਾਮੀ ਦੇਵਤੇ ਦਾ ਵੀਰਯ ਉਰਵਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਾਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੀਰਯ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਹਿੱਸਾ ਘੜੇ ਵਿਚ ਡਿੱਗਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ। ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਾਣ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦਾ ਗਚਿਤ ਹੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਜ-ਰਿਖੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਦੈਤਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ—ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਯੱਗ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ—ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਸਣੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਪਾਸ ਗਿਆ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੇ 'ਕਾਮਯੋਨ' ਗਉਂ ਦੀ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ ਚੰਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਇਸ ਤੇ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਧਕੋ ਜ਼ੋਗੀ ਕਾਮਯੋਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਤਦ ਕਾਮਯੋਨ ਨੇ ਸੈਨਾ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦਿਤੀ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ ਕਿ ਤਪ ਤੇ ਯੱਗਾਂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਰਾਜ ਰਿਖੀ ਦੀ ਥਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀ ਦੀ ਪਦਵੀ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਕਾਮਯੋਨ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਾਂਗਾ, ਸੋ ਇਸ ਨੇ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਤਪ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਿਆ, “ਜੋ ਇੱਛਾ ਹੈ ਸੋ ਮੰਗ।” ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀ ਬਣਨ ਤੇ ਅਖਵਾਉਣ ਦਾ ਵਰ ਮੰਗਿਆ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਵਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਾਤ ਲੋਕ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਵੱਸ ਹੈ, ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਜਾਓ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰੋ।

ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਪਾਸ ਆਇਆ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਭਿਮਾਨੀ ਵੇਖ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀ ਦੀ ਥਾਂ ਰਾਜ-ਰਿਖੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬੁਲਾਇਆ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਇਸ ਰੰਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ੧੦੦ ਪੁੱਤਰ ਮਾਰ ਦਿਤੇ, ਜੋ ਤਪ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਐਸ ਸਮੇਂ ਕਿਹੜਾ ਰਿਖੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਚੰਦਰਮਾ ਵਤ ਪਰਤਾਪ ਹੈ? ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, “ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ। ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਇਹ ਸੁਣ ਆਪਣੀ ਕਰਤੂਤ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਨਿਰਵੈਰਤਾ ਉੱਤੇ ਸਖਤ ਹੋਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਸਤਰ ਤਿਆਗ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਆਖਿਆ—‘ਆਓ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀ ਜੀ! ’ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਰਾਦ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਬਿਮਾਂ ਮੰਗੀ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਮਿੱਤਰ ਬ੍ਰਹਮ ਰਿਖੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਦਾ ਸੂਤਰ ‘ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ’ ਸੂਤਰ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਸਿਸਟਿ ਹਰਿ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਈ ॥

(ਵਡੋੰਸ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਸ. ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੫੯੧)

ਅਗਸਤ

ਇਹ ਇਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਿਖੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਰਿਗਵੇਦ ਦੇ ਕਈ ਮੰਤਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਬਤ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ 'ਕਾਲਕੇਯ' ਦੈਤਾਂ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਤਦ ਦੇਵਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਾਸ ਛਗਿਆਦੀ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਜੇ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਗਸਤ ਮੁਨੀ ਜੀ ਪਾਸ ਘੱਲਿਆ। ਮੁਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਚੂਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪੀ ਲਿਆ, ਦੈਤ ਜੋ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛਾਪੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, ਜਦ ਭਾਗੀਰਥ ਤਪਾ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਪਿਥਵੀ 'ਤੇ ਲੈ ਆਵੇਗਾ, ਤਦ ਸਮੁੰਦਰ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ।

ਕਈ ਥਾਂ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਿਖੀਆਂ ਨੇ ਯੱਗ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸੱਦਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਹੰਕਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾ ਆਇਆ, ਇਸ ਤੇ ਅਗਸਤ ਨੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਪੀ ਲਿਆ। ਜਦ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਜੀਵ ਤੜ੍ਹਫਲ ਲਗੇ, ਤਦ ਪਿਸਾਬ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੰਦਰ ਫਿਰ ਭਰ ਦਿਤਾ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਜਲ ਖਾਰਾ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚੋਂ ੧੪ ਰਤਨ ਕੱਢਣ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੱਢ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਸੀਅ ਧੇਨ ਲਾਡਿਮੀ ਕਲਪਤਰ

ਸਿਖਰਿ ਸੁਨਾਗਰ ਨਦੀ ਦੇ ਨਾਥੀ ॥

ਕਰਮ ਕਰਿ ਖਾਰੁ ਮਡੀਟਾਸਿ ਰੀ ॥੪॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਅਜੈ—ਅਜ

ਰਾਜਾ ਅਜ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਦਾਦਾ ਤੇ ਦਸਰਥ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਪਰਤਾਪੀ ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾਨ ਦੇਣ ਲਗਿਆਂ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਿੱਦ ਇਸ ਨੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਕ ਬਾਹਮਣ ਤਪਸਵੀ ਨੂੰ ਦਿਤੀ। ਉਸਨੇ ਉਹ ਰੱਖ ਛੱਡੀ,

ਜੋ ਵਧ ਵਧ ਕੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਢੇਰ ਬਣ ਗਈ ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ । ਉਥੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਇੰਦੁਮਤੀ ਦੇ ਸਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ । ਇਸਨੇ ਹਰਨ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਰੰਗ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਾਸ ਘੱਲ ਦਿਤੇ; ਸੁਨੇਹਾ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਦੇ ਖੂਨ ਰੰਗੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਇਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਤੀ ਹੋ ਗਈ । ਜਦ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਪਾਟ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਉਸੇ ਤਪੱਸਵੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਿੱਦ ਆਦਿਕ ਵਸਤੂ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ । ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਉਹ ਹੀ ਖਾਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰਖੀਆਂ । ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਇਹ ਬੜਾ ਰੋਇਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕਰਨ ਲੱਗਾ । ਕਈ ਥਾਂ ਇਹ ਸਾਖੀ ਇਉਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ, ਤਦ ਭੁੱਖ ਤੇ ਪਿਆਸ ਵੱਲੋਂ ਬੜਾ ਆਚੁਰ ਸੀ । ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਸ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੁਝ ਖਾਣ ਪੀਣ ਨੂੰ ਦਿਓ । ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਐਸ ਵੇਲੇ ਆਪ ਦੇ ਖਾਣ ਜੋਰਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ । ਰਾਜਾ ਦੇ ਹੱਠ ਕਰਨ ਤੇ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਦਿਓ ਤਾਂ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਲਿੱਦ ਦਾ ਢੇਰ ਰਾਜਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਦਾਨ ਨਾਲ ਫਲੀਕੂਤ ਹੋ ਕੇ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ । ਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਪਸਚਾਤਾਪ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲਿੱਦ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਅਜੈ ਸੁ ਰੈਵੈ ਭੀਖਿਆ ਖਾਏ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੩)

ਜਸਰਥ (ਦਸਰਥ), ਰਾਮਚੰਦ, ਸੀਤਾ, ਲਛਮਣ ਤੇ ਭਭੀਖਣ

ਰਾਮਚੰਦ ਜੀ ਰਘੂਬੰਸੀ (ਸੁਰਜ ਬੰਸੀ) ਮਾਨਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅਜੁਧਿਆ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ । ਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਲੜਕੇ ਹੋਏ—ਰਾਮ ਜੀ ਕੁਸ਼ਲਿਆ ਵਿਚੋਂ, ਲਛਮਣ ਤੇ ਸਤ੍ਤਘਣ ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਭਰਤ ਕਕੇਈ ਵਿਚੋਂ । ਰਾਮ ਜੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਵੀਹਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵੈਰਾਗ ਮਾਰਗ ਦਾ ਬੜਾ ਸੌਕ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਜੀ ਨੇ—ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਸਨ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਡਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ । ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕਾਢੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਈ । ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਭਿੱਤਰ ਜੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਲੇਛਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹਾਸਲ ਹੋਈ ਤੇ ਤਾਰਕਾ, ਸੁਵਾਹੁ; ਮਗੀਚ ਆਦਿਕ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕੀਤਾ ।

ਜਦ ਯੁਵਾ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਦ ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਧਨੁਖ ਤੋੜ ਕੇ ਮਿਥਲਾ ਪੁਰੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜਨਕ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਸੀਤਾ (ਜਾਨਕੀ) ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ । ਹਿੰਦੂ

ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮ ਜੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਜੀਵਨ ਸੀ, ਜੋ ਉੱਚਾ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਰਾਜਾ ਦਸਰਬ ਦਾ ਗਾਣੀ ਕਕੇਈ ਨਾਲ ਖਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਰਾਜਾ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸੀ, ਕਕੇਈ ਵੀ ਰੱਬ ਵਿਚ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਦ ਰਾਜਾ ਸ਼ਤਰੂਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਪੁਰਾ ਟੁਟ ਗਿਆ। ਕਕੇਈ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਪੁਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਿਆ ਤੇ ਇਉਂ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਰਾਜਾ ਇਸ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮ ਸੇਵਾ ਉੱਤੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਮੁਰਾਦ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਕਕੇਈ ਨੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਇਸ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਪਾਸੋਂ ਬਚਨ ਲਿਆ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਮੁਨਾਸ਼ ਸਮਝਾਂਗੀ, ਦੋ ਵਰ ਆਪ ਤੋਂ ਮੰਗ ਲਵਾਂਗੀ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ।

ਰਾਮ ਜੀ ਰਾਜਾ ਦੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ। ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ਤਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦਾ ਤਿਲਕ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਥੁਰ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਕੇਈ ਨੇ ਬੜਾ ਬਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਮੈਲੇ ਕੁਚੈਲੇ ਕਪਡੇ ਪਾ ਲਏ ਤੇ ਕੇਸ ਮਹਾਬ ਕਰ ਕੇ ਹਨੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚ ਜਾ ਲੰਮੀ ਪਈ ਤੇ ਤ੍ਰਿਆ-ਚਰਿਤ੍ਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕਈ ਰੰਗ ਵਿਖਾਏ।

ਜਦ ਰਾਜਾ ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਇਸਨੂੰ ਪਰਚਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਮੁਨਾਸ਼ ਸਮਾਂ ਜਾਣ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਣ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਦੋ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗੀਆਂ: ਇਕ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ੧੪ ਬਰਸ ਦਾ ਬਨਬਾਸ ਤੇ ਦੂਜਾ ਭਰਤ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ।

ਰਾਜਾ ਨੇ ਬੇ-ਬਸ ਹੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੀ ਦੁਖਦਾਈ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਬਨਬਾਸ ਦੀ ਮੰਗ ਨੇ ਰਾਜਾ, ਮੰਤਰੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਸੱਟ ਮਾਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਮ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਤੇ ਪਗੀ ਸੁਭਾਅ ਕਰਕੇ ਬੜੇ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਸਨ।

ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਕਲੋਜ ਵਿਚ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਸਲਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਾਲ ੧੪ ਸਾਲ ਦਾ ਬਨਬਾਸ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਬਨਬਾਸ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਸੀਤਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾਤਾ ਲਛਮਣ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਤੇ ਹਿਰਦੇ ਵੇਧਕ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੇਰਲ ਪ੍ਰਦੇਸ (ਦੰਡਕ ਬਨ) ਵਿਚ ਪੁੱਜੇ ਤਦ ਉਥੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁਟੀਆ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਕੱਟਣ ਲਗੇ। ਇਥੋਂ ਰਾਵਣ, ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸੂਪਨਖਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਜੋਗੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ।

ਰਾਮ ਜੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਬੜੇ ਵਿਆਕੁਲ ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਤੇ ਸੀਤਾ ਦੇ ਵਿਛੋਂਝੇ

ਵਿਚ ਬੜਾ ਰੁਦਨ ਕੀਤਾ। ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਦਾ ਮੇਲ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਜੀਰ ਹਨੂਮਾਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਰਾ ਬਾਲੀ ਨੂੰ, ਜੋ ਉਸਦਾ ਵੈਗੀ ਸੀ, ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਹੁਣ ਸੁਗ੍ਰੀਵ, ਨਲ ਤੇ ਨੀਲ ਆਦਿਕ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਦਾ ਵਜੀਰ ਹਨੂਮਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸੀਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਜਾ ਲੱਭਾ ਤੇ ਰਾਵਣ ਦਾ ਅਸ਼ੋਕ ਨਾਮੀ ਬਗੀਚਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਵਣ ਨੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪੁਟ ਸੁਟਿਆ। ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੱਸੀ ਤੇ ਇਸ ਸਤਵੰਤੀ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ।

ਰਾਵਣ ਦੇ ਕਈ ਸੂਰਮੇ ਹਨੂਮਾਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ ਆਏ, ਜੋ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਦਾ ਮਹਾਬਲੀ ਪੁੱਤਰ ਮੇਘਨਾਦ ਇਸ ਨਾਲ ਯੁਪ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਮੇਘਨਾਦ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਫਾਸ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰਾਵਣ ਪਾਸ ਲੈ ਗਿਆ।

ਰਾਵਣ ਨੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਦੱਸ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦਈਏ? ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੂਛ ਨੂੰ ਰੂਈ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਤੇ ਤੇਲ ਵਿਚ ਭਿਉਂ ਕੇ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਆਪੇ ਸੜ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਫਾਸੀ ਵਿਚੋਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਪੂਛ ਹਿਲਾ ਹਿਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾ ਫੁਕ ਦਿਤੀ ਤੇ ਅੱਗ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਆ ਬੁਝਾਈ।

ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਆ ਦੱਸੇ। ਰਾਮ ਜੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁਜੇ ਤੇ 'ਰਾਮੇਸ਼ਵਰ' ਦਾ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਪੱਥਰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛੁੱਥ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਉਪਰ 'ਰਾਮ ਨਾਮ' ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਨਲ ਤੇ ਨੀਲ ਨੇ ਬੜੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਇਹ ਪੱਥਰ ਰਖਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਹ ਪੱਥਰ ਸਮੁੰਦਰ ਉੱਤੇ ਤਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਉਂ ਇਸ ਪੁਲ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਲੰਕਾ ਪੁਜ, ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਯੁਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਰਾਵਣ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਜੋਪੇ ਕੁੰਭਕਰਣ, ਮੇਘਨਾਦ ਆਦਿਕ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰਾਵਣ ਨੇ ਐਸੀ ਬਰਛੀ ਚਲਾਈ ਕਿ ਲਛਮਣ ਇਸ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਛਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਬੇਸੁਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਕਾ ਭੀਲਣੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਕਰਕੇ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਭੀਲਣੀ ਦੇ ਬੇਰ ਖਾਧੇ ਸਨ, ਲਛਮਣ ਜੀ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ੰਕਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਭੀਲਣੀ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਕਲੇ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ੰਕਾ ਨੇ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਰਛੀ ਵਾਂਗ ਚੋਟ ਲਾਈ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਬਰਛੀ ਦੀ ਚੋਟ ਨਾਲ ਪੀੜਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਸੇ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਮੂੰਝਤਾ ਤੇ ਸੀਤਾ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਸੱਲ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੜਾ ਰੁਦਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਮਰਨ ਦੇ ਤੁਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਲੰਕਾ ਵਿਚੋਂ ਸੁਖੈਨ ਵੈਦ ਨੂੰ ਉਠਾ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਇਸ ਵੈਦ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ 'ਦਰੋਣਾਗਿਰ' ਨਾਮੀ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਇਕ 'ਬਿਸਲ'

ਨਾਮੀ ਸੰਜੀਵਨੀ ਬੂਟੀ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ ਬੂਟੀ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਖਮ ਤੇ ਲਾਈ ਜਾਵੇ ਤਦ ਲਛਮਣ ਜੀ ਬਚ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਢੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁੰਮਾਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਕ ਲੈ ਆਇਆ। ਵੈਦ ਨੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲਛਮਣ ਜੀ ਰਾਜੀ ਹੋ ਗਏ। ਲਛਮਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਨਕ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਉਰਮਲਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਲਛਮਣ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ੇਸ਼ਨਾਗ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਫਿਰ ਪ੍ਰਾਪ ਮਚ ਪਿਆ। ਰਾਵਣ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਤੀਰ ਚਲਾਏ, ਪਰ ਜੇ ਅੰਗ ਰਾਵਣ ਦਾ ਕਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੁੜ ਚੁੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜਦ ਤਾਈਂ ਇਹ ਭੇਦ ਨਾ ਖੁਲ੍ਹੇ ਤੇ ਰਾਵਣ ਮਾਰਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਲੰਕਾ ਦਾ ਸਰ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਉਣਾ ਕਠਨ ਸੀ।

ਭ੍ਰੀਖਨ

ਭ੍ਰੀਖਨ ਰਾਵਣ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ ਤੇ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਕੇ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਵੇ, ਪਰ ਰਾਵਣ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਭ੍ਰੀਖਨ ਰਾਮ ਜੀ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ, ਰਾਵਣ ਦੇ ਨਾ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਹ ਭੇਦ ਦਸਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚ ਇਕ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੱਟੋ ਹੋਏ ਅੰਗ ਫਿਰ ਹਰੋ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਜਦ ਤਕ ਉਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਡ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਨਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਰਾਵਣ ਮਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਪਾ, ਰਾਵਣ ਦੀ ਨਾਭੀ ਵਿਚ ਅਗਨ ਬਾਣ ਮਾਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸੁਕਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਦਾ ਸਿਰ ਕਟਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਲੰਕਾ ਜਿੱਤੀ ਗਈ। ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਫਤਹ ਹਾਸਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜ ਰਾਵਣ ਦੇ ਭਰਾ ਭ੍ਰੀਖਨ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬੰਦ-ਮਲਾਸੀ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ੧੪ ਬਰਸ ਦਾ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਭੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਰਾਮ ਜੀ ਵਾਪਸ ਅਜੁਧਿਆ ਵਿਚ ਬਨਬਾਸ ਪੂਰਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਟੇ ਸੀਤਾ ਤੇ ਲਛਮਣ ਆਏ। ਆਪ ਦੀ ਆਮਦ ਤੇ ਬੜੀ ਧੂਮ-ਧਾਮ ਨਾਲ ਆਪ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਇਸ ਅਗਸੇ ਵਿਚ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਜੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੁਜਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸੱਲ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਦਸਰਥ ਨੇ ਇਕ ਵਾਗੀ ਸਰਵਣ ਨੂੰ ਸਰਜੂ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਭਰਦੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਮਝ ਕੇ ਤੀਰ ਮਾਰਿਆ। ਇਸ ਤੀਰ ਨਾਲ ਸਰਵਣ ਮਰ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਖੁਦ ਆਪਣੀ ਇਹ ਭੁੱਲ ਸਰਵਣ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਦੱਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਤਰ-ਵਿਯੋਗ ਵਿਚ ਹੀ ਮਰਨ ਦਾ ਸ਼ਰਧ ਦਿਤਾ।

ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਭਰਤ ਜੀ, ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੜਾਵਾਂ ਤਖ਼ਤ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਮਤੀ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਆਉਣ ਤੇ ਭਰਤ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜ, ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਹੀ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਸੀਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਤ ਤੇ ਪਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਇਸ ਸਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਕਰਕੇ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨੇਕ ਤੇ ਪਤੀ-ਬੁਡਾ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਲਈ ਸੀਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਧੋਬੀ ਦੀ ਥੋੜੀ 'ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਜਦ ਕਿ ਉਹ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਲਮੀਕੀ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹੀ। ਉਥੇ ਹੀ ਲਵ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ ਦੋ ਬੜੇ ਜੋਥੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਵਡੇ ਹੋ ਕੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਅਸੁਮੇਧ ਯੱਗ ਦਾ ਘੋੜਾ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਯੁਧ ਕੀਤਾ। ਰਾਮ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਜਦ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਉਸ ਨੇ ਪਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਸਤ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਤ ਨਾਲ ਰਾਮ ਜੀ ਮੁੜ ਜੀ ਪੈਣ। ਸੋ, ਰਾਮ ਜੀ ਮੁੜ ਜੀ ਪਏ ਅਤੇ ਸੀਤਾ ਜੀ ਸਟੇ ਸਾਰੀ ਅਜੁਧਿਆ ਪੁਰੀ ਦੇ ਬੈਕੂਠ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਲਛਮਣ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਤੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਅੱਖ ਭਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੱਕਿਆ। ਸੀਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਜਦ ਸੀਤਾ ਦੇ ਕੁਝ ਜ਼ੇਵਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਤਦ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਸੀਤਾ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਜ਼ੇਵਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਸੁਪਨਖਾ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਲੂਕ ਰਾਵਣ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਮਹਾਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਅਦੁੱਤੀ ਜੀਵਨ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਲਾਘਾ ਯੋਗ ਹੈ।

ਰਾਮ ਗਇਓ ਰਾਵਣੁ ਗਇਓ ਜਾ ਕਉ ਬਹੁ ਪਰਵਾਰ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੮)

ਸੀਤਾ ਲੈ ਗਇਆ ਦਹਸਿਰੋ ਲਛਮਣੁ ਮੁਓ ਸਰਾਪਿ ॥.....

ਮਨ ਮਹਿ ਝੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ ਜੋਗੁ ॥

(ਸ: ਵ: ਤੇ ਵਣੀਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਰਘੁਬੰਸਿ ਤਿਲਕੁ ਸੁੰਦਰੁ ਦਸਰਥ

ਘਰਿ ਮੁਨਿ ਬੰਢਹਿ ਜਾ ਕੀ ਸਰਣੁ ॥

(ਸ: ਮ: ੮ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੧)

ਅਥਰੀਕ ਕਉ ਦੌਚਿ ਅਤੈ ਪਦੁ

ਰਾਜੁ ਭਤੀਖਨ ਅਧਿਕ ਕਰਿਓ ॥

(ਮਾਰੂ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਰਾਵਣ—ਦਾਹਿਸਰ—ਮ੍ਰਿਗਤਨ

ਰਾਵਣ ਲੰਕਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕੈਕਸੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਜੰਮਿਆ। ਇਹ ਬੜਾ ਹੀ ਪੰਡਤ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਦੇਵਤੇ ਵੱਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਰੋਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੰਦ ਤੇ ਸੂਰਜ ਇਸ ਦੀ ਰਸੋਈ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਬੈਸੰਤਰ ਇਸ ਦੇ ਬਸਤਰਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਵਣ ਝਾੜ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬਰਨ ਪਾਣੀ ਢੋਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਤਪ ਕਰ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਵਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਇਸ ਦੇ ਪਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਲੰਕਾ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੀ ਪਈ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਲੱਖ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਪੋਤਰਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਰਾਵਣ ਪਨ, ਦੌਲਤ, ਐਸ਼ਵਰਜ ਤੇ ਵੱਡ-ਪਰਵਾਰੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਰੀਆਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਾਜਸੀ ਹਸਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਦਨਾਮ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਹੋਂਕਾਗੀ ਰਾਵਣ ਦਾ ਅੰਤ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਮਕਾਰ ਭੀ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਗੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਇਸ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦਾ ਜੋ ਕਲੱਕ ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਹੈ, ਉਹ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ, ਸੀਤਾ ਤੇ ਲਛਮਣ ਸਮੇਤ ਕੇਰਲ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਨਬਾਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਕੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਰਾਵਣ ਦੀ ਭੈਣ ਸੂਪਨਥਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਮੋਹਤ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪੇਰਿਆ। ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਬਨ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਸਮੇਤ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਹੋਰ ਸ਼ਾਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਤੂੰ ਲਛਮਣ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਰ ਲੈ।

ਸੂਪਨਥਾ ਨੇ ਲਛਮਣ ਜੀ ਨੂੰ ਪੇਗਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਸੂਪਨਥਾ ਨੇ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਾ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਡਰਾਣ ਧਮਕਾਣ ਲਗੀ ਤੇ ਖੁਲ੍ਹਮ-ਖੁਲ੍ਹਾ ਕਹਿਣ ਲਗੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵਾਂਗੀ, ਫਿਰ ਰਾਮ ਜੀ ਆਪੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਇਸਦੀ ਇਸ ਮੰਦ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਛਮਣ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨੱਕ ਵੱਢ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਰਾਵਣ ਪਾਸ ਜਾ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਈ।

ਰਾਵਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਨਸੂਬੇ ਵਿਚ ਰਾਵਣ ਨੇ ਮੀਚ (ਮ੍ਰਿਗਤਨ) ਹਰਿਣੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਿੰਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਿਆ। ਵਿਉਂਤ ਇਹ ਠਹਿਰੀ ਕਿ ਰਾਵਣ ਮੀਚ ਸਣੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ-ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪੁਜੇ। ਮੀਚ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਮ੍ਰਿਗ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰੇ ਤੇ ਚੌਕੜੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਦੇ ਸਾਮੁਝਿਓਂ ਲੰਘੇ। ਜਦ ਸੀਤਾ, ਰਾਮ ਤੇ ਲਛਮਣ ਨੂੰ; ਇਸ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਆਖੇ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਸੀਤਾ ਦੇ ਕਰੇ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਲਈ ਨਿਕਲਣ, ਤਦ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਾਢੀ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਰਾਵਣ ਇਸ ਸਮੇਂ ਜੋਗੀ ਦਾ ਵੇਸ ਧਾਰ, ਡੌਰੂ ਵਸਾ, ਸੀਤਾ ਪਾਸ ਭਿੱਛਿਆ ਮੰਗਣ ਜਾਵੇ, ਜਦ ਸੀਤਾ 'ਰਾਮਕਾਰ' ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਧਰ, ਭਿੱਖਿਆ ਪਾਣ ਲਗੇ, ਤਦ ਰਾਵਣ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਵੇਖ ਫੜ ਲਵੇ ਤੇ ਰੱਬ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇ।

੧. ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਜਾਂ ਲਛਮਣ ਜੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਛੱਡ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ, ਤਦ ਕੁਟੀਆ ਦੀ ਹੱਦ-ਬੰਦੀ ਇਕ ਲਕੀਰ ਨਾਲ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਆਗਿਆ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਸੀਤਾ ਇਸ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਨਾ ਰਖੇ। ਇਸ ਲਕੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇਗਾ, ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਦਮ ਰਖਿਆ, ਤਦ ਉਸ ਤੇ ਭੀੜਾ ਆ ਬਣੇਗੀ। ਸੀਤਾ, ਰਾਵਣ ਦੇ ਜੋਗੀ ਦੇ ਭੇਸ ਤੇ ਭੀ ਇਸ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਵਣ ਨੇ ਇਸ ਭੇਸ ਵਿਚ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਭਿੱਛਿਆ ਲੈਣ 'ਤੇ ਹੱਠ ਕੀਤਾ, ਸੋ ਸੀਤਾ ਇਸ ਦੇ ਧੋਖੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਦਮ ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਬੈਠੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਵਸ ਆ ਗਈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਵਿਉਂਤ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਜਦ ਸੀਤਾ ਨੇ 'ਰਾਮਕਾਰ' ਤੋਂ ਕਦਮ ਬਾਹਰ ਰਖਿਆ, ਰਾਵਣ ਇਸ ਨੂੰ ਫੜ, ਰੱਖ ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਬਿਠਾ, ਰੌਂਦੀ ਕੁਰਲਾਂਦੀ ਨੂੰ ਲੰਕਾ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸੋਕ ਬਾਗ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾਵਣ ਨੇ ਇਸ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੇ ਬੜੇ ਸਾਧਨ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਸੀਤਾ ਦੇ ਸਤ ਅਗੇ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ।

ਅੰਤ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਲੰਕਾ ਪੁੱਜੇ। ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਯੁਧ ਕਰ ਕੇ ਰਾਵਣ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਲੀ ਜੋਧਿਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਮੂਰਖ ਤੇ ਪਾਪੀ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾਇਆ।

ਇਹ ਭੀ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮਾਇਣ ਆਦਿਕ ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਰਾਵਣ ਦੇ ਦਸ ਸਿਰ ਹੀ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਦਹਿਸਿਰ' ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮ੍ਰੀਚ ਜਾਂ ਮ੍ਰੀਛ, ਜਿਸ ਨੇ ਮ੍ਰਿਗ ਦਾ ਤਨ ਧਾਰ ਕੇ ਰਾਵਣ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ।

ਮ੍ਰਿਗਤਨ ਬਾਬਤ ਦੂਜਾ ਖਿਆਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੰਘੀ ਰਿਖੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜੋ ਮ੍ਰਿਗਨੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮ੍ਰਿਗਨੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਿੰਘ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਰਕੇ ਮ੍ਰਿਗਤਨ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਖਿਆਲ ਵੱਲ ਹੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ :

ਸੀਤਾ ਲੈ ਗਇਆ ਦਹਸਿਰੋ ਲਛਮਣੁ ਮੁਓ ਸਰਾਪਿ ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵਣੀਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਰਾਮ ਗਇਓ ਰਾਵਣੁ ਗਇਓ ਜਾ ਕਉ ਬਹੁ ਪਰਵਾਰ ॥

(ਸਲੋਕ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੧੪੨੯)

ਖਗ ਤਨ ਮੀਨ ਤਨ ਮ੍ਰਿਗ

ਤਨ ਬਰਾਹ ਤਨ ਸਾਧੁ ਸੰਗਿ ਉਧਾਰੇ ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੯)

ਖਗਤਨ

ਖਗਤਨ ਜਾਂ ਜਟਾਊ ਇਕ ਗਿੱਦ ਜਾਂ ਕਾਕੁ-ਭੁਸੰਡਿ ਸੀ। ਜਦ ਰਾਵਣ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਚੁਗ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਰਾਵਣ ਦੇ ਇਸ ਮੰਦ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲਾਅਨਤ ਮਲਾਮਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਰਾਵਣ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਪਰ ਰਾਵਣ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਮ ਜੀ ਆ ਮਿਲੇ, ਇਸ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸੀਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਰਾਵਣ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਦਸਿਆ ਤੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਉੱਧਾਰ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਉਂ ਇਸ ਨੇ ਮੁਕਤੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਖਗ ਤਨ ਮੀਨ ਤਨ ਮ੍ਰਿਗ ਤਨ

ਬਰਾਹ ਤਨ ਸਾਧੁ ਸੰਗਿ ਉਧਾਰੇ ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੨੬੯)

ਹਣਵੰਤਰ—ਹਨੂਮਾਨ

ਹਨੂਮਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਗੋਤਮ ਰਿਖੀ ਦੀ ਕਵਾਰੀ ਕੰਨਿਆ ਅੰਜਨੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਪਵਨ ਦੇਵਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬਾਂਦਰ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੜਾ ਬਲੀ, ਚੁਸਤ ਤੇ ਚਾਤਰ ਸੀ ਤੇ ਬਾਂਦਰਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਸੀ। ਬਾਲਮੀਕੀ ਕਾਂਡ ੪ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅੰਜਨੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਕਸ਼ਸਥਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੇਸਰੀ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਪਵਨ ਦੇਵਤਾ ਕਾਮਾਤਰ ਹੈ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਪਟ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਬਲੀ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮਿਆ, ਜੋ ਉਸੇ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਫਲ ਜਾਣ ਕੇ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁੱਦਿਆ। ਇੰਦਰ ਨੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਵਜੂ ਮਾਰ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹਨੂ (ਜਬਾੜਾ) ਵਿੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਨਾਉਂ ਹਨੂਮਾਨ ਹੋਇਆ।

ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਸੀਤਾ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਸਨ ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਾ ਸੁਗ੍ਰੀਵ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੱਸ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤਾਂ ਰਿਖੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਸ ਬਿਨਾ ਜਾਂਘੀਏ ਦੇ ਕੁਝ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਰਿਖੀਆਂ ਨੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਭੀ ਕਛੌਟੀ ਤੇ ਗੁਰਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹ੍ਯੇਗਾ।

ਜਦ ਲਛਮਣ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਛਤਾ ਤੇ ਹਨੂਮਾਨ 'ਬਿਸਲ' ਦੀ ਬੂਟੀ ਲਈ ਦਰੋਣਾਗਿਰ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਕ ਲੈ ਆਇਆ ਤੇ ਵੈਦ ਨੇ ਜਦ ਇਸ ਬੂਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਲਛਮਣ ਨੂੰ ਰਾਜੀ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤਦ ਹਨੂਮਾਨ ਰਾਮ ਜੀ ਪਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਰਾਮ ਜੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤੇੜ ਸਿਰਫ ਕੱਛ ਹੀ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਹਨੂਮਾਨ ਨੂੰ ਉਹ ਕੱਛ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੀ। ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕੱਛ ਆਪਣੇ ਤੇੜ ਰੱਖੀ ਤੇ ਗੁਰਜ ਹੱਥ ਵਿਚ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹਨੂਮਾਨ ਨੇ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਕੁਕਰਮ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਛ ਹੀ ਮਿਲੀ। ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨੂੰ ਭੀ ਦੇਵਤਾ ਕਰਕੇ ਪੂਜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਇਲਗਕਿਆਂ ਵਿਚ ਚਾਨਣੇ ਮੰਗਲਵਾਰ ਨੂੰ ਹਨੂਮਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਰਤ ਦੇ ਪੂਰਨ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲੱਭੂ ਆਦਿਕ ਵੰਡਦੇ ਹਨ।

ਮਨ ਮਹਿ ਝੂਰੈ ਰਾਮਚੰਦ੍ਰ ਸੀਤਾ ਲਛਮਣ ਜੋਗੁ ॥

ਹਣਵੰਤਰੁ ਆਰਾਧਿਆ ਆਈਆ ਕਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ॥

(ਸ: ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਦਾਣੀ ਲੇ ਲੈਕਾ ਗਹੁ ਉਪਾਨੀਲੇ ਰਾਵਣ ਬਣੁ

ਸਾਲਿ ਬਿਸਲਿ ਆਣਿ ਤੈਖੀਲੇ ਹਰੀ ॥

ਕਰਮ ਕਰਿ ਕਛਉਟੀ ਮਹੌਟਸਿ ਰੀ ॥੫॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਜ਼ਿਲੋਚਨ, ਪੰਨਾ ੬੯੫)

ਸਹੰਸਥਾਹੂ (ਸ਼ੁਹਸੂਬਾਹੂ), ਜਮਦਗਨ ਤੇ ਪਰਸਰਾਮ

ਇਕ ਸਹੰਸਥਾਹੂ (ਸੁਹਸਰ ਅਰਜਨ) ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਦੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਭੁਜਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਜਮਦਗਨ ਦਾ ਸਾਂਢੂ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਪਰਸਰਾਮ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ। ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਂਢੂ ਜਮਦਗਨ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪਰਸਰਾਮ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੁਵਲੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਜਮਦਗਨ ਰਿਖੀ ਸੀ। ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਜਮਦਗਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਰੋਣਕਾ ਦਾ ਨਿਊਂਦਾ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਰੋਣਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਸੀਤਾ, ਰਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਅਸਾਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਨਿਊਂਦਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭੈਣ ਵਲੋਂ ਨੀਵੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਭੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤੇ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਨਿਊਂਦਾ ਦਿਓ। ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਰੋਣਕਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਜਾਹ ਨਿਊਂਦਾ ਆਖ ਆ।” ਰੋਣਕਾ ਰੋਟੀ ਆਖ ਆਈ।

ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਕਪਿਲਾ ਨਾਮਕ ‘ਕਾਮਯੇਨ’ ਗਊ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਰਾਜੇ, ਰਾਣੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਭੇਜਨ ਛਕਾਇਆ। ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਮਦਗਨ ਤੇ ਰੋਣਕਾ ਦੀ ਇਸ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਭੇਦ ਕੱਢਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਹੱਠ ਕਰਨ 'ਤੇ ਰੋਣਕਾ ਨੇ ਭੇਦ ਦੱਸ ਦਿਤਾ। ਭੇਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਸੋਂ ‘ਕਾਮਯੇਨ’ ਗਊ ਮੰਗੀ।

ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਤਪ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਵੱਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਬਲ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰ ਲੈ। ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਨੇ ‘ਕਾਮਯੇਨ’ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸਫਲਤਾ ਨਾ ਹੋਈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਗੁਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਜਮਦਗਨ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੇ ਰਾਜਸੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਾਮਯੇਨ ਖੋ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਮਾਤਾ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਸਰਾਮ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਪਰਸਰਾਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿਧੀ ਲਈ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਤਪ ਕੀਤਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਇਹ ਵਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਸਮੂੰਹ ਛਤਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਾਂ। ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਸਰਾਮ ਉਪਰੋਕਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੱਲੇ ਹੀ ਸਹੰਸਰਥਾਹੂ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁੜ ਪੁਰਤੀ ਛਤਰੀ-ਹੀਣ ਕੀਤੀ।

ਫਿਰ ਪਰਸਰਾਮ, ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆ ਮਿਲਿਆ, ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਣ ਸਮੇਂ ਜਨਕ ਦੇ ਘਰ ਗਏ। ਕਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਜੀ ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਵਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ। ਕਈਆਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਸੁਧੰਬਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪਰਸਰਾਮ ਆ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਉੱਥੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੰਗ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਬਲਕਿ ਜਦ ਰਾਮ ਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਰਸਰਾਮ ਦੀ ਧਨਖ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਤਦ ਪਰਸਰਾਮ, ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਲੋਹਾ ਮੰਨ ਚਰਨੀ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਰਾਮ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ‘ਕੁਹਾੜਾ’ ਖੋ ਲਿਆ ਤੇ ਇਉਂ, ਇਹ ਬਾਹਮਣ ਸਦਾ ਲਈ ਸ਼ਸਤਰ-ਹੀਣ ਹੋ ਕੇ ਤਪ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰਸਰਾਮ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸੀ।

ਇਕ ਸਹਸਰਬਾਹੁ (ਹਜ਼ਾਰ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ) ਬਾਨਾਸੂਰ ਦੈਤ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਮਾਰਿਆ ਸੀ :

ਸਹਸਰਬਾਹੁ ਮਧੁ ਕੌਟ ਮਹਿਖਾਸਾ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਗਾਵੈ ਜਮਦਗਨਿ ਪਰਸਰਭੇਸੂਰ

ਕਰ ਕੁਠਾਰੁ ਰਘੁ ਤੇਜੁ ਹਰਿਓ ॥

(ਸੁ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੩੯੯)

ਪਰਸਰਾਮੁ ਰੋਵੈ ਘਰਿ ਆਇਆ ॥

(ਗਾਵਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੬੫੩)

ਕਿਸ਼ਨ

ਉਗਰਸੈਣ, ਕੰਸ, ਦੇਵਕੀ, ਨੰਦ, ਜਸੋਧਾਂ, ਕੁਵਲੀਆ ਪੀੜ, ਪੂਤਨਾ, ਚੰਦ੍ਰਾਵਲ, ਕੁਬਜਾ, ਕਾਲੀ ਨਾਗ, ਕੇਸੀ, ਚੰਡੂਰ

ਉਗਰਸੈਣ, ਰਾਜਾ ਆਹੁਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਕੰਸ ਦਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਨਾਨਾ ਦੇਵਕ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਉਗਰਸੈਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਤੀਜੀ ਪੁੱਤਰੀ ਕਰਕੇ ਪਾਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਦੇਵਕੀ ਉਗਰਸੈਣ ਦੀ ਵੱਡੀ ਪੁੱਤਰੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ। ਕੰਸ ਨੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਰਾਜ-ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਕੰਸ ਜਗਤਿੰਧ ਦਾ ਜਵਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਹੂਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਗਰਸੈਣ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਪ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ।

ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਜਾਦਵਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚੋਂ ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਚੰਦਰ ਬੰਸੀ ਭਾਨਦਾਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਉਗਰਸੈਣ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਕਰਕੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਮਗਰੋਂ ਜਦ ਵਾਸਦੇਵ ਜੀ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੰਸ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਰਥਵਾਹੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਸ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਕਾਸ਼ਬਾਣੀ ਹੋਈ ਕਿ ਤੇਰੀ ਇਸ ਭੈਣ ਦੀ ਕੁਖੋਂ ਜੋ ਅੱਠਵਾਂ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਤੇਰਾ ਨਾਸ ਕਰੇਗਾ। ਕੰਸ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਧੂਹ ਲਈ, ਪਰ ਵਾਸਦੇਵ ਦੀ ਮਿੰਤ ਸਮਾਜਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਹ ਛੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਵਕੀ ਤੇ ਵਾਸਦੇਵ ਕੰਸ ਦੇ ਕੈਦੀ ਰਹਿਣ ਤੇ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕੰਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ ਤੇ ਵਿਆਹ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਇਹ ਕੰਸ ਦੇ ਕੈਦੀ ਬਣ ਗਏ।

ਵਾਸਦੇਵ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਭੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਰੋਹਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਾਸਦੇਵ ਨੇ ਨੰਦ ਗਵਾਲ ਦੇ ਘਰ, ਗੋਕਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦੁਖ ਦੇ ਸਮੇਂ ਰੱਖੀ ਰਖਿਆ। ਵਾਸਦੇਵ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਪਰ ਦੇਵਕੀ ਸਭਤ ਪਹਿਰਿਆਂ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਗਈ।

ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਘਰ ਛੇ ਬੱਚੇ ਹੋਏ ਤੇ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਕੰਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਸਤਵਾਂ ਗਰਭ ਬਲਭੱਦਰ ਜੀ (ਬਲਰਾਮ) ਸਨ, ਜੋ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ

ਤਗੀਕੇ ਨਾਲ ਗੋਕਲ ਪੁਚਾਏ ਗਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਰੋਹਣੀ ਦੇ ਪੇਟੋਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਇਹ ਗਰਭ ਰੋਹਣੀ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ ਬਲਭੱਦਰ ਜੀ ਨੰਦ ਦੇ ਘਰ ਰੋਹਣੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਪਲੇ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇਵਕੀ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਗਰਭ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਰਭ ਦੇ ਪੂਰੇ ਦਿਨ ਜਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਤਦ ਇਕ ਦਿਨ ਦੇਵਕੀ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਈ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਨੰਦ ਜੀ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਭੀ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ। ਦੇਵਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਗਰਭਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਹੀ, ਕੰਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਕਤਲ ਹੋਣ ਦੀ ਹਿਰਦੇ-ਵੇਪਕ ਕਥਾ ਜਸੋਧਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ। ਜਸੋਧਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ 'ਤੇ ਇਸ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਬੜਾ ਫੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਤਕੀਂ ਜੇ ਬੱਚਾ ਤੁਸਾਡੇ ਜੰਮੇ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਘੱਲ ਦੇਣਾ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਤੁਸਾਨੂੰ ਘੱਲ ਦਿਆਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਬੋਸ਼ੱਕ ਕੰਸ ਮਾਰ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਆਪ ਦੇ ਇਸ ਅੱਠਵੇਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਲਵਾਂਗੀ।

ਦੇਵਕੀ ਜੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਸੋਧਾਂ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਸੋਧਾਂ ਨੇ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਜਵੀਜ਼ 'ਤੇ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵਾਸਦੇਵ ਦਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨਾਲ ਗੁੜ੍ਹਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਤੇ ਇਸੇ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਅੱਗੋਂ ਭੀ ਰੋਹਣੀ ਨੂੰ ਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਹੀ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੰਦ ਨੇ ਵਾਸਦੇਵ ਦੀ ਇਹ ਦੁੱਖਾਂ ਭਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਐਤਕੀਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਸੋਧਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਵਾਂਗਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇਵਕੀ ਦੇ, ਤੇ ਇਉਂ ਅੱਠਵੇਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਪਾਪੀ ਕੰਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਪੈਰ! ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇਵਕੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ ਗਰਭ ਸਨ ਤੇ ਜੰਮਦੇ ਹੀ ਵਾਸਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੰਦ ਤੇ ਜਸੋਧਾਂ ਪਾਸ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਸੋਧਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਜੰਮੀ ਧੀ ਨੂੰ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਆ ਪਾਇਆ।

ਧਨਿ ਧਨਿ ਤੂ ਮਾਤਾ ਦੇਵਕੀ ॥

ਜਿਹ ਗਿਹਿ ਰਮੈਆ ਕਵਲਪਤੀ ॥

(ਮਾਲੀ ਗਊੜਾ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੯੯)

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਗੈਬੀ ਤਾਕਤ ਨੇ ਵਾਸਦੇਵ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਮਨਾ ਨੇ ਭੀ ਰਾਹ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੰਦ ਤੇ ਜਸੋਧਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪਲਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਹ ਭੇਦ ਸਿਵਾਏ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਨਾ ਖੁਲ੍ਹਿਆ।

ਕੰਸ ਨੇ ਇਸ ਅੱਠਵੇਂ ਗਰਭ ਨੂੰ ਜੋ ਬੱਚੀ ਸੀ—ਜੰਮਦੇ ਸਾਰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਸ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਗਿਆ ਕਿ ਅੱਠਵਾਂ ਗਰਭ ਅਸਲ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਦਵਾਂ ਦੇ ਘਰ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਲੜਕੀ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿਚ ਦੇਵਕੀ ਦੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੱਕ ਵਿਚ ਕੰਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਸਾਲ ਜਿੰਨੋ ਭੀ ਬਾਲ ਜਾਦਵਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਜੰਮੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ, ਤਾਕਿ

ਇਸ ਅਠਵੇਂ ਗਰੜ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਭੈ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਭੀ ਕਰ ਦਿਤੀ ਗਈ ਤੇ ਕਈ ਮਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਛੇਲੀਆਂ ਇਸ ਪਾਪੀ ਨੇ ਖਾਸੀ ਕਰਵਾ ਦਿਤੀਆਂ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਬੜੇ ਮੁਬਸੂਰਤ ਸਨ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਅਠਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਆਮ ਰੰਗ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਿਆਂ ਨੈਟਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਬੜੀ ਹੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਭੀ ਬੜੀ ਮਸਤ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਰੀ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਗੋਕਲ ਤੇ ਮਥਰਾ ਵਾਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋਏ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਬੰਸਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਅੱਜ ਤਾਈ 'ਬੰਸਰੀ ਵਾਲਾ' ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਵਲ ਨੈਨ ਮਧੁਰ ਬੈਨ ਕੋਟਿ ਸੈਨ ਸੰਗ ਸੌਡ

ਕਹਤ ਮਾ ਜਸੋਦ ਜਿਸਹਿ ਦਹੀ ਭਾਤੁ ਖਾਹਿ ਜੀਊ ॥

(ਮ: ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੨)

ਗੋਕਲ ਤੋਂ ਆਪ, ਨੰਦ ਜੀ, ਜਸੋਧਾ ਜੀ ਤੇ ਬਲਭੱਦਰ ਜੀ ਸਮੇਤ ਮਥਰਾ ਆ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਗੋਪੀਆਂ ਤੇ ਗਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਗਊਆਂ ਚਾਰਦਿਆਂ, ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਂਦਿਆਂ, ਰਾਸਾਂ ਪਾਂਦਿਆਂ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਕਲੇਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋਇਆ।

ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਅੰਤ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ 'ਮਾਖਨ ਚੋਰ' ਆਦਿਕ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਹਰ ਸੂਰਤ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਰਾਗ, ਨਾਚ ਤੇ ਲਿਬਾਸ ਉਤੇ ਸਾਰੇ ਗਵਾਲੇ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਮੋਹਿਤ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਕਟ, ਮਾਲਾ, ਕੁੰਡਲਾਂ ਆਦਿਕ ਦੀ ਭੀ ਬੜੀ ਉਸਤਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਚੰਦਰਾਵਲ, ਰਾਧਕਾ, ਲਲਤਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਖਾਸ ਪ੍ਰੇਮ ਦਰਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚੰਦਰਾਵਲ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਖਾਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਸੀ।

ਜੁ ਮਹਿ ਜੋਰਿ ਛਲੀ ਚੰਦ੍ਰਾਵਲਿ

ਕਾਨ੍ ਕ੍ਰਿਸਨੁ ਜਾਦਮੁ ਭਇਆ॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੪੭੦)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕਤਲਾਮ ਕਰਕੇ ਕੰਸ ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਅਮਨ ਨਾਲ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਬਲਭੱਦਰ ਦੀ ਨਿਰਾਲੀ ਡੀਲ-ਡੈਲ ਤੇ ਨਿਰਾਲੇ ਚਿਹਨ-ਚਕਰਾਂ ਦੀ ਕਨਸੋਂ, ਇਸ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਪਈ। ਕੰਸ ਨੂੰ ਭੀ ਪੱਕਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਰਨ ਦੇ ਗੁਪਤ ਉਪਾਂ ਸੋਚਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਕਈ ਰਾਖਸ਼-ਅਘਾਸਰ, ਸਕਟਾਂਸਰ ਤਿਰਨਾਵਰਤ, ਪਰਲੰਬ ਆਦਿਕ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਘੱਲੇ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਕੰਸ ਨੇ ਬਲ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਪੂਤਨਾ ਨਾਮੀ ਇਕ ਬੜੀ ਫਰੇਬਣ ਤੇ ਫੱਫੱਟਣ ਦਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਮੁਕੱਰਰ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਪਟਣ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਲਾ ਕੇ ਜਸੋਧਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀ ਤੇ ਜਸੋਧਾਂ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣਾ ਦੂਧ ਪਿਲਾਣ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਲਿਆ। ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰੇ ਬਣਾਂ

ਨਾਲ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਇਆ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਤਨੇ ਜ਼ੌਰ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਕਿ ਇਹ ਬੋਹੇ ਹੋ ਕੇ ਛਿੱਗ ਪਈ ਤੇ ਮਰ ਗਈ। ਚੁੰਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ—ਜੋ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਮਹਾਂ ਕਪਟਣ ਮੇਖਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਗਰਿ ਗਰਿ ਕਰਤ ਪੁਭਨਾ ਤਰੀ॥

ਬਾਲ ਘਾਤਨੀ ਕਪਟਹਿ ਭਰੀ॥

(ਗੋੜ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੨੭੪)

ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਈ, ਤਦ ਕੰਸ ਦੇ ਭੈ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੇ ਨਵੀਂ ਚਾਲ ਖੇਡੀ। ਕੰਸ ਨੇ ਨੰਦ ਨੂੰ ਆਖ ਘੱਲਿਆ ਕਿ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜੋ ਅਮਕੀ ਥਾਂ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਹਨ, ਉਹ ਕਾਢੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਘਲੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੰਸ ਦਾ ਇਹ ਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਫੁੱਲ ਨੰਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਤੋੜਨ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਇਉਂ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਫੁੱਲ ਸਨ, ਉਥੇ ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਬੜਾ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸੱਪ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਬਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੱਥ ਨਾ ਲਵੇ, ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਜਲ ਜ਼ਹਿਰ ਵਾਲਾ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ।

ਕੰਸ ਦੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਨੰਦ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਭੈ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਫੁੱਲ ਤੋੜਣ ਲਈ ਗਏ ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਗੋੜ ਖੇਡਦੇ ਖੇਡਦੇ ਜਮਨਾ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ, ਤੇ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਚੁੱਡੀ ਮਾਰੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਨੂੰ ਜੋ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਾ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ। ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਨੇ ਫੁੰਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਜਲ ਉਬਲ ਪਿਆ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਜੁੱਸੇ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਦੇ ਫਨ੍ਹ 'ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨੱਥ ਲਿਆ ਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦਿਤੀ:

ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਕਾਲੀ ਕਉ ਦੀਆ॥

(ਗੋੜ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੨੭੪)

ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਚੁਗਾਤਿ ਹਥਿ ਕੀਨੀ

ਕਾਲੀ ਨਥਿ ਕਿਆ ਵਡਾ ਭਇਆ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੫੦)

ਇਉਂ ਕਾਲੀ ਨਾਗ ਨੱਥਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫੁੱਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਘੱਲ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਸੋ ਕੰਸ ਦਾ ਇਹ ਵਾਰ ਭੀ ਬਾਲੀ ਗਿਆ।

ਕੰਸ ਨੇ ਹੁਣ ਇਹ ਚਾਲ ਖੇਡੀ ਕਿ ਮਬਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਘੱਲ ਰਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਇਸ ਘੱਲ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਬਲਭੱਦਰ ਨੂੰ ਭੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਕਰਕੇ ਘੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕੰਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਂਘੇ ਪਹਿਲਵਾਨਾਂ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਕੋਸੀ ਤੇ ਚੰਡੂਰ ਨਾਲ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਦ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਹਾਥੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਜੇ ਬਚ ਨਿਕਲਣ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਤੀ ਵਿਚ ਮਾਰ ਦੇਣਾ, ਪਰ ਇਸ ਗੁਪਤ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਭੇਦ

ਭੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਗਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਬਲਭੱਦਰ, ਨੰਦ ਤੇ ਹੋਰ ਗਵਾਲਿਆਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਆਏ ਤੇ ਮਤਾ ਪਕਾ ਆਏ ਕਿ ਐਤਕੀ ਕੰਸ ਦਾ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਖਾੜਾ ਸਜਿਆ ਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬੀਰ ਭਰਾ ਕੰਸ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਕੁਵਲੀਆ ਪੀੜ ਨਾਮੀ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸਿੰਗਾਰ ਕੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ ਦਿਵਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਲ ਧਕੇਲ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਇਹ ਮਸਤ ਹਾਥੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤਦ ਬਲਭੱਦਰ ਜੀ ਨੇ ਨੇੜਾ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਉਂ ਇਸ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਕੀਤੀ। ਕਈ ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਹਾਥੀ ਨਾਲ ਕਾਢੀ ਚਿਰ ਜੰਗ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਪੂਛ ਤੋਂ ਪਕੜ ਕੇ ਪਛਾੜ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

ਕੁਵਲੀਆ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਿ ਮਰਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ.....

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੦੬)

ਹੁਣ ਕੇਸੀ ਤੇ ਚੰਡੂਰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਕੇਸੀ, ਕੰਸ ਦੇ ਜੋਪਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੈਤ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹਿਆ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁੱਜਾ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਇਸ ਦੇ ਮੁੰਹ ਵਿਚ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਚੌਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਚੰਡੂਰ ਜੋ ਕੰਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਹਿਲਵਾਨ ਸੀ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਆਇਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਲ-ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਜੋਪੇ ਬੇਪਤ ਹੋ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਬਸ ਹੁਣ ਕੀ ਸੀ, ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਸਿੱਧੇ ਕੰਸ ਵੱਲ ਵਧੇ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕੰਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਇਸ ਪਾਪੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਕੀਤਾ। ਕੰਸ ਦਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਭੀ ਬਲਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਕੁਵਲੀਆ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਿ ਮਰਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ

ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਰੂਪਿ ਪਚਾਹਾ ॥

ਆਪਿ ਅਖਾੜਾ ਪਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ

ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਆਪਿ ਚੌਜਾਹਾ ॥

ਕਰਿ ਬਾਲਕ ਰੂਪ ਉਪਾਇਦਾ ਪਿਆਰਾ

ਚੰਡੂਰੁ ਕੰਸੁ ਕੇਸੁ ਮਾਰਾਹਾ ॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੬੦੬)

ਕੇਸੀ ਕੰਸ ਮਥਨੁ ਜਿਨਿ ਕੀਆ ॥

(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੨੪)

ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜ ਆਪਣੇ ਨਾਨੇ ਉਗਰਸੈਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਭਗਤ ਤੇ ਉਪਕਾਰੀ ਸੱਜਣ ਸੀ। ਇਉਂ ਪਾਪੀ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ

ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਬੰਦ-ਖਲਾਸੀ ਕੀਤੀ ।

ਦਾਸੀ ਸੁਭ ਜਨੁ ਬਿਦਰੁ ਸੁਦਾਮਾ
ਊਗਮੈਨ ਕਉ ਰਾਜ ਦੀਏ ॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਕੁਬਜਾ ਇਹ ਕੁਬੜੀ ਤੇ ਕਰੂਪ ਸੀ ਤੇ ਕੰਸ ਦੀ ਗਾਂਪਣ ਸੀ । ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੀ ਵਲੋਂ ਛੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਮਹਿੰਦੀ ਤੇ ਤਿਲਕ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਚੰਦਨ, ਕੇਸਰ ਆਦਿਕ ਕੰਸ ਲਈ ਲੈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਿਲ ਪਏ । ਇਸ ਨੇ ਛੁੱਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ । ਮੱਥੇ ਤੇ ਚੰਦਨ ਲਾਇਆ ਤੇ ਮਹਿੰਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਲਾਈ ਤੇ ਅੰਗੁਠਾ ਚੁੰਮਿਆ । ਜਦ ਉਠੀ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੁਬ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਨਵੀਂ ਨਹੋਈ ਹੋ ਗਈ । ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕੁਬਜਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਤਿਲਕ ਲਾਉਣ ਲਗੀ, ਤਦ ਕੁਬੜੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸਦਾ ਹੱਥ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਤਕ ਨਾ ਪੁਜਿਆ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਕ ਪੈਰ ਇਸਦੇ ਪੈਰ ਤੇ ਰਖ ਇਸ ਦੀ ਠੋਡੀ ਨੂੰ ਉਤਾਂਹ ਕੀਤਾ, ਇਸਦਾ ਕੁਬ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਜਵਾਨ ਤੌਹੀਂ ਹੋ ਗਈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਸਖੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣੀ ਜਾਣ ਲਗੀ ਤੇ ਮੋਖ ਨੂੰ ਪਾਪਤ ਹੋਈ ।

ਤਾਰੀ ਲੇ ਗਨਿਕਾ ਬਿਨੁ ਰੂਪ ਕੁਬਜਾ

ਬਿਆਧਿ ਅਜਾਮਲੁ ਤਾਰੀਅਲੇ ॥

(ਗਉੜੀ ਚੇਤੀ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੇ ਥਾਂ-ਸਿਰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਜਰਾਸਿੰਧ, ਦੁਰਯੋਧਨ, ਪਾਂਡਵ-ਕੌਰਵ ਆਦਿਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ । ਇਥੇ ਇੰਨਾਂ ਹੀ ਦੱਸਣਾ ਕਾਫੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੋਲਾਂ ਕਲਾਂ ਸੰਪੂਰਨ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰੁਕਮਣੀ, ਸਤਭਾਮਾ ਆਦਿ ਅੱਠ ਪਟਰਾਣੀਆਂ ਸਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ੧੬੧੦੦ ਹੋਰ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਭੂਮਾਸਰ ਜਾਂ ਨਰਕਾਸਰ ਨਾਮੀ ਆਸਾਮ ਦੇ ਦੈਤ ਨੇ ੧੬੧੦੦ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੰਨਿਆਂ ਕੈਦ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੈਤ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ।

ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਤਭਾਮਾ ਦੇ ਆਖੇ ਇੰਦਰ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਕਲਪ ਬਿਰਛ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਵਿਚ ਝੂਬ ਕਲੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ।

ਗਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਉੱਗਲੀ ਉਤੇ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗਵਰਧਨ ਪਹਾੜ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਜਰਾਸਿੰਧ ਪਾਸੋਂ ਭਾਂਜ ਖਾ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਦਵਾਰਕਾ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਤੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਹ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜਾਦਵਾਂ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥਾਂ ਰਹੀ । ਜਦ ਸਾਰੇ ਜਾਦਵ ਪਰਭਾਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ (ਦੇਖੋ : ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਰਿਸ਼ੀ) ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜੇ । ਇਥੇ ਇਕ ਬਧਕ

(ਸਿਕਾਰੀ) ਨੇ ਹਿਰਨ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਿਆਂ ਤੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ। ਇਸੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ। ਬਧਕ ਜੇਦ ਪਾਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬੜਾ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮੋਖਸ਼ ਬਖਸ਼ੀ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਯਾਦ 'ਗੀਤਾ' ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਦੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੀਤਾ ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਮਲੀ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਣ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਮਜ਼ਾਨਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ 'ਜਨਮ ਅਸਟਮੀ' ਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਿਨ ਆਏ ਦੀ ਜਸੋਧਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਘੜੇ ਵਿਚ ਪਾ ਉਸ ਨੂੰ ਝੂਟੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਉਂ ਬੁੱਤ-ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੀਲਾ ਦੀਆਂ ਰਾਸਾਂ ਬੜੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਗੋਪੀਆਂ ਨਾਲ ਕਲੋਲ ਆਦਿ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਂਗ ਕੱਢੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ, ਗੰਗੇਵ ਪਤਾਮਾ, ਬਿਦਰ, ਵਿਦਰ, ਦਾਸੀ ਸੁਤ

ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ ਜੀ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਨਤਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਗੰਗੇਵ ਪਤਾਮਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਿਆ ਕਿ ਇਹ ਗੰਗਾ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਜਨਮੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇਦ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਨਤਨ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ (ਮਤਸਯੇਪਰੀ) 'ਤੇ ਮੇਹਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ ਤਦ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ। ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਦੂਜੀ ਇਹ ਕਿ ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ, ਜੋ ਰਾਜਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਾਦੀ ਨਾ ਕਰੇ, ਤਾਕਿ ਮੇਰੀ ਸੰਤਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਾ ਰਵੇ। ਤੀਜੀ ਇਹ ਕਿ ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ ਮੇਰੀ ਔਲਾਦ ਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਭਾਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਵੇ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਨਤਨ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਉਦਾਸ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜੇਦ ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਬੁੱਝੀ ਦੀ ਮਾਤਰ ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਬੜੇ ਉਥੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਮਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਗੰਗੇਵ ਪਤਾਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਜੰਗੀ ਹੁਨਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਸਿਖੇ ਸਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਦਾ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜੰਗ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦੁਰਜੋਧਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਰਜਨ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਦੁਖੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰਖ, ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ।

ਦੁਰਜੋਧਨ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਇਹ ਹੀ ਬਣੇ। ਅਰਜਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਇਕ ਤਾਂ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਹ ਆਪ ਭੀ ਹਰ ਜੰਗੀ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ

ਅਰਜਨ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਬੰਨ ਸਨ, ਪਰ ਜਦ ਤਕ ਇਹ ਨਾ ਛਿੱਗਣ, ਤਦ ਤਕ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਪੇਰਨਾ 'ਤੇ ਅਰਜਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਰਜਨ ਨੇ ਇਕ ਵਾਗੀ ਹੀਜੜੇ ਦਾ ਭੇਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਭੌਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ ਤਦ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸਮਝ ਇਸ ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਉਂ ਅਰਜਨ ਨੇ ਵਾਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤੀਰਾਂ ਦੀ ਸੋਜਾ ਵਿਛਵਾਈ ਤੇ ਇਸੇ ਸੋਜਾ 'ਤੇ ਪਈ ਦਿਨ ਬਿਰਾਜੇ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗੇ।

ਸੋਈ ਨਾਮੁ ਸਿਮਰਿ ਗੰਗੋਵ ਪਿਤਾਮਹ

ਚਰਣ ਚਿਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸਿਆ ॥

(ਜੁ. ਮ: ਜੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੩)

ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਰਾਜਾ ਸ਼ਾਨਤਨ ਦੇ ਘਰ ਚਿੜ੍ਹਾਂਗਦ ਤੇ ਵਚਿਤਰ ਬੀਰਜ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਬਿਨਾ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ।

ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ (ਸਤਗਾਵਤੀ) ਨੇ ਭੌਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੜਾ ਪੇਰਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵਚਿਤਰ ਬੀਰਜ ਤੇ ਚਿੜ੍ਹਾਂਗਦ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਅੰਬਕਾ ਤੇ ਅੰਬਾਲਕਾ ਨਾਲ ਵਿਧਵਾਂ- ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਣ ਤੇ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਜੋ ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣੇ, ਪਰ ਭੌਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ ਨੇ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ-ਚਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨਿਆ।

ਇਸ ਤੇ ਯੋਜਨ ਗੰਧਾਰੀ ਨੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੇ ਨਿਯੋਗ ਨਾਲ ਅੰਬਕਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤਿਰਾਸ਼ਟਰ, ਅੰਬਾਲਕਾ ਤੋਂ ਪੰਡੂ ਅਤੇ ਵਚਿਤਰ ਬੀਰਜ ਦੀ ਟਹਿਲਨ ਸੁਦੇਸ਼ਨਾ ਤੋਂ ਬਿਦਰ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਦਾਸੀ ਸੁਤ' ਭੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਿਦਰ ਜੀ ਅਤਿ ਬੁਧੀਮਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮਾ-ਭਗਤੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਸਨੌਰ ਸੀ। ਜਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਦੁਰਜੋਧਨ ਨੇ ਲਾਖ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਸਾਡਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਦ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਬਚਾਇਆ ਸੀ।

ਜਦ ਕੈਰਵਾਂ ਦੀ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਦੁਰਜੋਧਨ ਦੇ ਕਰੇ ਤੇ ਦੁਹਸਾਸਨ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਸਿਰਫ ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਅਯੋਗ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਘਿਰਣਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਂਡਵਾਂ ਵਲੋਂ ਸਫ਼ੀਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਰਜੋਧਨ ਪਾਸ ਗਏ ਸਨ, ਤਦ ਆਪ ਦੁਰਜੋਧਨ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨਾ ਬਣੇ ਤੇ ਬਿਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਹੀ ਠਹਿਰ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ। ਦੁਰਜੋਧਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਸਮਝਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੁਰਜੋਧਨ ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੂੰ 'ਦਾਸੀ ਸੁਤ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਜਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਾਨਦਾਨ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਜਦ ਯੁੱਧ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਦਰ ਜੀ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤਿਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਸਨ

ਕਿ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨਾਲ ਅਯੋਗ ਸਲੂਕ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤਦ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਲਿਬਾਸ ਘਰ ਆ ਕੇ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਛਕੀਂ ਲਿਬਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਾ ਲਿਆ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਇਸ ਮਾਣ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਬਿਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿ ਮਹਾਂਪੁਰਖ, ਧਨ-ਦੌਲਤ ਤੇ ਐਸ਼ਵਰਜ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਧਰਮੀ, ਨੇਕ ਤੇ ਭਗਤ ਪੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਆਦਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਿਦਰ ਜੀ ਪਾਸ ਉਤਰੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਦਾ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਸਾਹੀ ਜਿਆਫਤ ਤੋਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ। ਬਿਦਰ ਜੀ ਦੀ ਰਚਿਤ 'ਵਿਦਰ ਨੀਤੀ' ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਸਾਈੰਸ (ਰਾਜਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ) ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ਪਿੰਤੁਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਗੰਧਾਰੀ ਨੂੰ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਸਾਂਤੀ ਬਖਸ਼ੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰਭਾਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ।

ਪੁਛਹੁ ਬਿਦਰ ਦਾਸੀ ਸੁਤੈ
ਕਿਸਨੁ ਉਤਰਿਆ ਘਰਿ ਜਿਸੁ ਜਾਇ ॥

(ਸੁਹੀ ਮ. ੮, ਪੰਨਾ ੨੩੩)

**ਕੈਰਉ (ਕੈਰੋਂ, ਕੁਰੁ), ਪਾਂਡਵ, ਦੁਰਯੋਧਨ, ਅਰਜਨ, ਦ੍ਰੋਪਦੀ,
ਪੰਚਾਲੀ, ਦੁਹਸਾਸਨ**

ਕੁਰੁ (ਕੈਰੋਂ) ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੀ, ਇਹ ਚੰਦਰ ਵੰਸ਼ੀ ਰਾਜਾ ਸੰਵਰਣ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਣੀ ਤਪਤੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਨਾਮ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸ ਦਾ ਨਾਮ ਕੈਰੋਂ ਪੈ ਗਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਸਮੇਂ ਕਈ ਵਾਰੀ 'ਕੈਰੋਂ ਨੰਦਨ' ਕਰਕੇ ਮੁਖਾਤਬ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਅਣ-ਬਣ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਕੈਰੋਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਪਾਂਡਵ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਪੰਡੂ ਤੇ ਪਿੰਤੁਰਾਸ਼ਟਰ ਸਨ, ਇਹ ਦੌਰੇਂ ਸਕੇ ਭਰਾ ਸਨ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਗੰਧਾਰੀ ਦੇ ਉਦਰ ਤੋਂ ਪਿੰਤੁਰਾਸ਼ਟਰ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਪਾਂਡਵ ਪੰਡੋ ਰਾਜਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਪਿੰਤੁਰਾਸ਼ਟਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਨਾਮ ਕੈਰਵ ਤੇ ਪੰਡੂ ਰਾਜਾ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦਾ ਪਾਂਡਵ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪੰਡੂ ਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਇਕ ਦਾ ਨਾਮ ਕੁੰਤੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਦਾ ਮਾਦਗੀ। ਕੁੰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ, ਭੀਮ ਤੇ ਅਰਜਨ ਸਨ ਤੇ ਮਾਦਗੀ ਵਿਚੋਂ ਨਕੁਲ ਤੇ ਸਹਿਦੇਵ। ਕੁੰਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਢੁੱਗੀ ਸੀ।

ਰਾਜਾ ਪੰਡੂ ਜੀ ਆਪਣੀ ਇਸਤੀ ਮਾਦਗੀ ਸਮੇਤ ਹਿਮਾਲਿਆ ਵਿਚ ਤਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਗਏ ਤੇ ਕੁੰਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪਿੰਤੁਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਪਾਸ ਆ ਗਈ।

ਪਿੰਤੁਰਾਸ਼ਟਰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਡੂ ਰਾਜਾ ਤੇ ਤਪ ਕਰਨ ਚਲੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਰਾਜ ਇਹ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜਦ ਕੁੱਤੀ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਪਾਸ ਆ ਗਈ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਪਰ ਰਾਜ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਇਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਪੰਡੂ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਤੇ ਹੱਕ ਵਧੇਗਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕੋਸ਼ਣ ਰਹੀ ਕਿ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤੇ ਇਉਂ ਰਾਜ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਵੇ।

ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਇਸ ਈਰਖਾ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਲਈ ਰਾਜਧਾਨੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਫਾਸਲੇ ਤੇ ਲਾਖ ਦਾ ਮੰਡਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਉਥੇ ਰਹਣ, ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲਾਖ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਲਵਾਈ ਸੀ ਕਿ ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਉਥੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਸ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਗ ਲਵਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੜਵਾ ਦੇਵੇ। ਚੁਨਾਂਚਿ ਉਸ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਪਰ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਭੇਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਚ ਗਏ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਭੇਸ ਪਾਰ ਕੇ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਚਿਰ ਗੁਪਤ ਸਮਾਂ ਕਟਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਸੁਵੰਥਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪਰਗਟ ਹੋਏ।

ਦ੍ਰੋਪਦੀ (ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਪੰਚਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦ੍ਰੋਪਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਪੰਚਾਲੀ' ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ, ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਚਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਇਹ ਪੰਜਾਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ। ਜਦ ਇਹ ਯੁਵਾ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਹੋਈ, ਤਦ ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰਾਜਾ ਦ੍ਰੋਪਦ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਵੰਥਰ ਰਚਿਆ, ਤਾਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸੁਵੰਥਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਯੋਗ ਵਰ ਢੂਕ ਲਵੇ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੇ ਰਾਜੇ ਆਪਣਾ ਜੌਹਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਹਜ਼ਰ ਸਨ, ਪਾਂਡਵ ਭੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਤੀਰ-ਕਮਾਨ ਸਜਾਈ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸੁਵੰਥਰ ਵਿਚ ਲਕੜੀ ਦੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੱਛੀ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਚੱਕਰ ਬੜੀ ਤੌਜੀ ਨਾਲ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਅਕਸ ਹੇਠਾਂ ਤੇਲ ਦੇ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਕਮਾਨ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਆਦਮੀ ਇਸ ਚੱਕਰ ਖਾ ਰਹੀ ਮੱਛੀ ਦੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚੋਂ ਵੇਖ ਕੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰ ਮੰਨ ਲਵੇਗੀ।

ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੌਹਰ ਦੱਸੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਭੀ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਕਰਣ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਅਰਜਨ ਨੇ ਐਸੀ ਹਿਕਮਤ ਨਾਲ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਕਿ ਸੁਵੰਥਰ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਹਾਰ ਅਰਜਨ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਭੀ ਸੁਵੰਥਰ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸਨ।

ਜਦ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਤਦ ਛੱਤਰੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਕਿ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਪਤੀ ਬਣੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਪੰਡੂ ਰਾਜਾ ਦੇ

ਪੁੱਤਰ ਹਨ ਤੇ ਛੱਡਗੀ ਹੀ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿਚ ਹਨ। ਜਦ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣ 'ਤੇ ਅਰਜਨ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਕੁੰਤੀ ਪਾਸ ਪੁਜਾ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਅਸਾਡੇ ਪੰਜਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਹੱਥ ਆਵੇ ਉਸਦਾ ਉਹ ਹੀ ਨਿਰੋਲ ਮਾਲਕ ਰਵੇ ਜਾਂ ਪੰਜ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਪੰਜੇ। ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਬਣੀ।

ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨਾਲ ਜਦ ਵਿਆਹ ਹੋ ਗਿਆ ਤਦ ਦ੍ਰੋਪਦ ਰਾਜਾ ਦੀ ਮਦਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਪਾਸੋਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਨੇ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਤੇ ਅੱਧਾ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿਤਾ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਪਾਨੀ ਇੰਦਰ ਪ੍ਰਸਤ, ਜਿਥੇ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਹੈ, ਬਣਾਈ।

ਬਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਤੇ ਗੌਰ-ਆਬਾਦ ਇਲਾਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਬੜੀ ਤਰੱਕੀ ਕਰ ਲਈ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵੇਖ ਕੇ ਅਮਨ ਵਿਚ ਨਾ ਬੈਠ ਸਕਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਰਾਜ ਖੋਣ ਦਾ ਮਨਸੂਬਾ ਕੀਤਾ।

ਆਪਣੇ ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਤੇ ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਸਮੇਤ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਾਸ ਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਭੀ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਧਰਮੀ ਤੇ ਸੱਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਸਚਾਈ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਧਰਮ-ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਜੂਝੇ ਵਿਚ ਹਾਰ ਦਿਤੇ। ਪਹਿਲੀ ਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਪਾਟ ਤੇ ਰਾਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਜੋ-ਸਾਖਾਨ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਹਾਰ ਦਿਤਾ। ਦੂਜੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਭੀ ਹਾਰ ਦਿਤਾ। ਜੂਝੇ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹ ਭੀ ਸ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਫ਼ਰੀਕ ੧੨ ਬਰਸ ਬਨਬਾਸ ਭੋਗੇਗਾ ਤੇ ਤੇਵੇਂ ਸਾਲ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨੌਕਰੀ ਕਰੇਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਾ ਸਕੇ, ਜੇ ਪਛਾਣ ਹੋ ਗਈ ਤਦ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ੧੨ ਸਾਲ ਦਾ ਬਨਬਾਸ ਮਿਲੇਗਾ।

ਧਰਮ-ਪੁੱਤਰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਬੇਇਜ਼ਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਜੂਆ ਹਾਰਨ 'ਤੇ ਇਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਝੜ੍ਹੇ ਦੇਣ ਤੇ ਹੋਰ ਕਮੀਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਲਾਇਆ ਪਰ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਇਹ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਇਸ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਕਮੀਨੀ ਹਰਕਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਕਲੱਕ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦਰਬਾਰ ਲਵਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਭਰੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਘਸੀਟ ਕੇ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਇਹ ਨੀਚੇਤਾ ਦਾ ਕੰਮ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਭਰਾ ਦੁਹਸਾਸਨ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਅਸੁਭੇਧ ਯੱਗ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਵੀ

ਬਣਾਈ ਜਿਹੜੀ ਦਿਸਣ ਵਿਚ ਸੁਕੀ ਧਰਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਜਲ ਸੀ। ਜਦ ਦੁਰਯੋਧਨ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਮੇਤ ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਣ ਲਗਾ ਤਦ ਉਹ ਸੁਕੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਝਰੋਖੇ ਵਿਚੋਂ ਬੈਠੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਸਥਗੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੀ ਰਿਹੋ। ਇਸ ਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਬੜਾ ਲਜਿਆਵਾਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਾੜ ਵਿਚ ਰਿਹਾ ਕਿ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਦੀ ਬੋਧਤੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਪਟੀ ਹਿਰਦਾ ਠੰਢਾ ਕਰੇ। ਜਦ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆਈ, ਤਦ ਪਾਂਡਵ ਭੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਗ ਕੀਤਾ। ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਇਸ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਬੜੇ ਕਰੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਡਾਂਟਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਚੁੰਕਿ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਬੜੇ ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਮੌਜ਼ਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੂੰ ਸਭਾ ਵਿਚ ਨੰਗਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਸਤਰ ਉਤਾਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਦੁਹਸਾਸਨ ਨੇ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਉਤਾਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੀ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਡ ਸਖਤ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਨਿਸਚੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਦੀ ਲਜਿਆ ਰੱਖੀ। ਜਿੰਨੇ ਬਸਤਰ ਦੁਹਸਾਸਨ ਉਤਾਰਦਾ ਸੀ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਹੋਠੋਂ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਸਪਾਲ ਨੂੰ ਉਸ ਵਲੋਂ ਅੱਤ ਦਰਜੇ ਦੀ ਜਿਆਦਤੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਰ ਨਾਲ ਜ਼ਬਹ ਲਗ ਗਿਆ। ਜ਼ਬਹ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੇ ਝੱਟ ਪੱਟ ਆਪਣਾ ਦੁਪੱਟਾ ਪਾੜ ਕੇ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਬਦਲੇ ਅਨੋਕ ਬਸਤਰ ਮਿਲਣਗੇ। ਸੋ ਉਹ ਵਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੂਰਾ ਹੋਇਆ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਝਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਰਿਸੀ ਦੀ ਲੰਗੋਟੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ, ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਕੁੜ੍ਹ ਗਈ, ਤਦ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆ ਸਕਣ। ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਦਾ ਗੁੜਰ ਉਥੋਂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਰਿਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁਪੱਟਾ ਪਾੜ ਕੇ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਰਿਸੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹੋ, ਵਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਨੰਗੇਜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇਗਾ।

ਆਖਰ ਪ੍ਰਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਲਾਹਨਤ-ਮਲਾਨਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੂੰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ।

ਦ੍ਰੈਪਤੀ ਲਜਾ ਨਿਵਾਰਿ ਉਧਾਰਣ ॥

(ਮਾਰੂ ਸੱਲਹੇ ਮ: 4, ਪੰਨਾ ੧੦੯੨)

ਦੁਹਸਾਸਨ ਕੀ ਸਭਾ ਦ੍ਰੈਪਤੀ

ਅੰਬਰ ਲੇਤ ਉਬਾਰੀਅਲੇ ॥

(ਮਾਲੀ ਗਊਂਡ੍ਰਾ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੯੮੮)

ਪਾਂਡਵ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ੧੨ ਬਰਸ ਲਈ ਬਨਬਾਸ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ। ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਈ ਕੰਮੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ

ਪਏ ਤੇ ਨਾਈ ਤਕ ਅਖਵਾਏ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਗਟ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਤਾ :

ਰੋਵਹਿ ਪਾਂਡਵ ਭਏ ਮਜੂਰ ॥

ਜਿਨ ਕੈ ਸੁਆਜੀ ਰਹਤ ਹੜੂਰਿ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਬਨਬਾਸ ਖਤਮ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਦ੍ਰੋਪਦ ਰਾਜਾ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਦੁਰਯੋਧਨ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਵਾਪਸ ਮੰਗਿਆ ਤੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜੁਆ ਖੇਡਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ—ਜੋ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲੀ ਬੈਠਾ ਸੀ—ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਦ੍ਰੋਪਦ ਰਾਜਾ ਦੀ ਮਦਦ 'ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅੰਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੋਵੱਲੀਂ ਸਮਝੇਤਾ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਅਸਾਨੂੰ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਮਿਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਭੀ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ।

ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਮੰਗ 'ਤੇ ਬੜਾ ਜੋਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਪਿਤਰਾਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝਾਇਆ, ਪਰ ਦੁਰਯੋਧਨ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸੂਈ ਦੇ ਨੱਕੇ ਜਿੰਨੀ ਥਾਂ ਭੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਅਰਜਨ ਦੇ ਰਥਵਾਈ ਰਹੇ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਨਹੀਂ ਚਲਾਇਆ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹਾਇਕ ਬਹਾਦਰਾਂ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਸਣੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਇਸ ਹੰਕਾਰੀ ਦਾ ਅੰਤ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ੧੨ ਯੋਜਨਾਂ ਵਿਚ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਯੋਧੇ ਇਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਸਰੀਰ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਗਿੱਧਾਂ ਨੇ ਖਾਧਾ ਤੇ ਰਾਜ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਇਆ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਰਸ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਾਤਮਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਅਰਜਨ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸੀ ਤੇ ਉਥੇ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪਰਬੀਨ ਜੋਪਾ ਸੀ। ਅਰਜਨ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬਜੂਰਗਾਂ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕੰਨੀ ਕਤਰਾਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਕਾਇਮ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਉਹ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਗੀਤਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਜਦ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ, ਤਦ ਅਗਵਥਾਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਾਂਡਵ ਸਮਝ ਕੇ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਕਹੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਦਾ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਦੁਖ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਪਾਂਡਵ ਸਣੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਹਿਮਾਚਲ ਵਿਚ ਤਪ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੁਰਯੋਧਨ ਦਾ ਅੰਤ ਭੀ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕੈਰਉ ਕਰਤੇ, ਦੁਰਯੋਧਨ ਸੇ ਭਾਈ ॥

ਬਾਰਹ ਯੋਜਨ ਛੜ੍ਹ ਚਲੈ ਥਾ, ਦੇਗੀ ਗਿਰਝ ਨ ਖਾਈ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਕਰਣਿ (ਕਰਣ)

ਕਰਣ ਕੁੰਤੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਜਨਮ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਸੂਰਜ ਦਾ, ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਮੰਤਰ ਅਰਾਪਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਸੂਰਜ ਦੇਵਤਾ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਆ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕੁੰਤੀ ਨੂੰ ਗਰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁੰਤੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਉਂ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਬੇਇਜ਼ਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੂਰਜ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਆਉਣਾ ਬੇਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਗਰਭ ਟਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਤੇਰੀ ਬੇ-ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ, ਇਹ ਪੁੱਤਰ ਤੇਰੇ ਕੰਨ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਮੇਗਾ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਣ ਦਾ ਜਨਮ ਕੁੰਤੀ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੈਲ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਣ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਬਾਬਤ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਕਰਵਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਬੜੀ ਦੇਰ ਪਿਛੋਂ ਮਿਲਿਆ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵੰਧਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਕਰਣ ਨੇ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਸਖਤ ਬੁਰਾ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਚਿਤ ਵਿਚੋਂ ਦੁਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਕੰਢੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਭਦੀ ਰਹੀ।

ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਤੇ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵੈਗੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਦ੍ਰੋਪਦੀ ਦੀ ਦੁਰਯੋਧ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿਚ ਬੇਪਤੀ ਕਰਾਉਣ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ।

ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਇਹ ਅਰਜਨ ਦਾ ਹਮ-ਪੱਲਾ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਅਰਜਨ ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਿਜਕਦਾ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਨੇ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੜਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਰਣ ਦੁਰਯੋਧ ਦਾ ਪੱਖ ਛੱਡ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਕਰਣ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਮੰਨੀ।

ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦ ਭੀਸਮ ਪਿਤਾਮਾ ਤੇ ਦਰੋਣਾਚਾਰਜ ਵਰਗੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੇ ਯੋਧੇ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਤਦ ਦੁਰਯੋਧ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਕਰਣ ਹੀ ਬਣਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਲੜਨ ਸਮੇਂ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਦਾ ਬੜਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ, ਕਿਸ਼ਨ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਰਜਨ ਦਾ ਰਥ ਇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ, ਪਰ ਅਰਜਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਕੇ ਲੜਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਜਦ ਅਰਜਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਕਰਣ ਬਹੁਤ ਥੱਕ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਤੀਰ ਵਰਸਾਏ ਤੇ ਇਉਂ ਇਹ ਬਲੀ, ਯੋਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਨੀ ਰਣ-ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਤਹ ਕਰਦਲ ਕਰਨਿ ਮਹਾਬਲੀ

ਤਿਨ ਆਗਲੜੇ ਮੈ ਰਹਣੂ ਨ ਜਾਇ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੫੨)

ਬਾਲਮੀਕ

ਬਾਲਮੀਕ ਜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਚੰਡਾਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੁੰਤਿਆਂ ਦੇ ਬੜੇ ਵੈਗੀ ਸਨ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਨਦਾਨੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਹੀ ਲੱਗੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਲਮੀਕ ਚੰਡਾਲ ਕਰਕੇ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਦਰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ।

ਪਾਂਡਵਾਂ ਨੇ ਜਦ ਇਕ ਵਾਗੀ ਯੱਗ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਜਦ ਜਿਸ ਘੰਟੀ ਨੇ ਯੱਗ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਜਣਾ ਸੀ, ਨਾ ਵੱਜੀ, ਤਦ ਪ੍ਰਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪੁਛਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੋਈ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਭਗਤ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਕਿ ਬਾਲਮੀਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਡਾਲ ਸਮਝ ਕੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸ ਭੂਲ ਦੀ ਖਿਮਾ ਉਹ ਹੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਬਾਲਮੀਕੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਨਾ ਕੇ ਯੱਗ ਵਿਚ ਲੈ ਆਈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪ ਬਾਲਮੀਕੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪੋਤੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਤੇ ਦ੍ਰੈਪਦੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਯੱਗ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਘੰਟੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਜੀ ਤੇ ਇਉਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਪੈਜ ਰਖੀ।

ਬਾਲਮੀਕੁ ਸੁਪਚਾਰੇ ਤਰਿਓ ਬਧਿਕ ਤਰੇ ਬਿਚਾਰੇ ॥

(ਮਾਤ੍ਰ ਮ: ੫ ਘਰ ੨, ਪੰਨਾ ੯੯੯)

ਇਕ ਬਾਲਮੀਕ ਗਿਸ਼ੀ ਜੀ, ਜੋ ਰਾਮਾਇਣ ਦੇ ਕਰਤਾ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਸੀਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੱਟੇ ਸਨ, ਸੀਤਾ ਦੇ ਜੰਕੇ ਪੁੱਤਰ ਲਵ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ ਇਸ ਗਿਸ਼ੀ ਦੇ ਆਸਰਮ ਜਨਮੇ, ਗਿਸ਼ੀ ਨੇ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆ ਸਿਖਾਈ।

ਊਧਉ (ਊਧੋ)

ਜਾਦਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਥੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੇਵਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਦ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਮਥਰਾ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਦ ਤੋਂ ਆਪ ਮੁੜ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਗਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਬੜੀ ਚੋਟ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਏਨਾ ਚਿਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਲਈ ਬੜਾ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਗੋਪੀਆਂ ਤੇ ਗਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਮੋਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਗਿਆਨ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਉਥੋਂ ਨੂੰ ਹੀ ਘੱਲਿਆ। ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਾ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰਲੋਕ ਗਮਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਤੱਤ ਗਿਆਨ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਮਦ ਭਾਗਵਤ ਦੇ ੧੧ ਸਕੰਧ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਬਿਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਫਿਰ ਬਦਰੀ ਨਾਥ ਜਾ ਕੇ ਸਗੋਰ ਤਿਆਗ ਦਿਤਾ।

ਊਧਉ ਅਕੂਰੁ ਤਿਲੋਚਨੁ ਨਾਮਾ ਕਲਿ ਕਬੀਰ ਕਿਲਵਿਖ ਹਰਿਆ ॥

(ਸ੍ਰੀ ਮ: ਰੰਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੩)

ਅਕਰੂਰ (ਅਕੂਰ)

ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸਨ। ਇਹ ਦਿਆਲੂ ਸੁਭਾਉ ਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਦ ਕੰਸ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਬਲਭੱਦਰ ਨੂੰ ਮਥਰਾ ਭੁਲਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਮਲ-ਅਖਾੜੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਤਦ ਅਕਰੂਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਘਲਿਆ। ਅਕਰੂਰ ਨੇ ਕੰਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗੁਪਤ ਚਾਲ ਨੰਦ, ਜਸੋਂ ਤੇ ਹੋਰ ਗਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਤੀ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਕੇ ਆਉਣਾ। ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਗਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸ ਆਏ ਸਨ ਕਿ ਸਮਾਂ ਬਣਨ 'ਤੇ ਕੰਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਅਫਸਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਗੇ, ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕੰਸ ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਤਦ ਕਿਸੇ ਭੀ ਅਫਸਰ ਜਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੰਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੱਥ ਨਾ ਉਠਾਇਆ।

ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਰਥ ਚਲਾਉਣ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਹਿਰ ਸਨ। ਖਾਸ ਖਾਸ ਸਮੇਂ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਰਥ ਇਹ ਹੀ ਚਲਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗਾਜਸੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖਾਸ ਕੰਮ ਲਈ ਜਦ ਭੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਸਫ਼ਾਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ, ਤਦ ਇਹ ਸੇਵਾ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਲਈ। ਇਹ ਤਕਨੇ ਨੀਤੀ-ਵਕਤਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪੱਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭੀ, ਜਦ ਕਦੀ ਇਹ ਗਏ, ਬੜਾ ਮਾਣ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸਤਪਨਵਾ ਨੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ 'ਮਣੀ' ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਪਾਸ ਰਖੀ ਸੀ। ਅਕਰੂਰ ਜੀ 'ਮਣੀ' ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੂਝ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਕੀਤੇ ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਵਿਚ ਮਣੀ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਮਣੀ' ਜਦ ਅਕਰੂਰ ਪਾਸੋਂ ਚੋਗੀ ਹੋ ਗਈ ਤਦ ਇਹ ਕੰਮ ਅਸੁਖਾਮਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਅਕਰੂਰ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਤਦ ਅੰਤ ਨੂੰ ਅਕਰੂਰ ਜੀ ਨੇ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਖਹੂਈ ਕੀਤੀ।

ਉਧਉ ਅਕੂਰ ਤਿਲੋਚਨੁ ਨਾਮਾ ਕਲਿ ਕਬੀਰ ਕਿਲਵਿਖ ਹਰਿਆ॥

(ਸੁ: ਮ: ਤੀਜੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੦੩)

ਸੁਦਾਮਾ

ਸੁਦਾਮਾ ਇਕ ਕੰਗਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਸੀ ਜੋ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਜਮਾਤੀ ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਹਾਂ ਨੇ ਸੋਨਦੀਪਨ ਨਾਮੀ ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਸੋਂ ਇਕੱਠਿਆਂ ਵਿੱਦਿਆ ਪਾਈ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਐਸ਼ਵਰਜ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਦਿਨ ਦੂਟਾ ਤੇ ਰਾਤ ਚੌਗੁਣਾ ਵਧਦਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਵਿਚਾਰਾ 'ਬਿਧ ਸੁਦਾਮਾ' ਅਤਿ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਕ ਵਾਗੀ ਘਰ ਵਿਚ ਅਤਿ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੋਸ਼ੀਲਾ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਸੁਦਾਮਾ ਇਸ ਅਤਿ ਲਾਚਾਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਜਮਾਤੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਿੱਤਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਸ ਦਵਾਰਕਾ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੇ ਪੁੱਜ ਕੇ ਛਿਉਢੀ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਮਥਰ ਪੁੱਜੀ, ਤਦ ਆਪ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੋਂ ਉਤਰ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰੇਮੀ ਭਗਤ ਤੇ ਜਾਮਾਤੀ ਨੂੰ 'ਜੀ ਆਇਆ' ਆਪਣ ਨੂੰ ਡਿਊਢੀ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਕਈ ਦਿਨ ਰਖਿਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸੁਦਾਮੇ ਦੀ ਤੁੱਛ ਭੇਟਾ (ਚਾਵਲਾਂ) ਨੂੰ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਸਹਿਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਚਾਵਲ ਛਕੇ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਸ ਦੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਮਝ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਸੁਦਾਮੇ ਦੀ ਭੇਟਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਤਿਆਗੀ, ਗੈਰਤ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਤੇ ਸ਼ਗਮੀਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਭੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨੀ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਹੱਥ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਘਰ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਪਾਰ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਮਾਮੂਲੀ ਛੱਪਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੰਦਰ ਹਨ ਤੇ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਭੇਗ ਤੇ ਮੋਖ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ।

ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸੁਦਾਮਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਪਾਸ ਸੀ, ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ਕਰਮਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਓ, ਛੱਪਰੀ ਦੀ ਥਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੰਦਰ ਛੱਟ ਪੱਟ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿਓ ਤੇ ਬੇਅੰਤ ਮਾਇਆ ਉੱਥੇ ਛੱਡ ਆਓ। ਬੈਰ, ਕੁਝ ਭੀ ਹੋਵੇ, ਸੁਦਾਮੇ ਦਾ ਦੁਖ ਨਵਿਰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸ ਭਗਤ ਦੀ ਪੈਜ ਰਹੀ।

ਦਾਲਦੁ ਭੈਜਿ ਸੁਦਾਮੇ ਮਿਲਿਓ ਭਗਤੀ ਭਾਗਿ ਤਰੇ ॥

(ਮਾਰੂ ਮ: ੪ ਘਰ ੨, ਪੰਨਾ ੯੯੫)

ਜਰਾਸਿੰਧ

ਜਰਾਸਿੰਧ ਬਿਹਾਰ ਤੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਬਿਹਦਰਥ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਇਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਤਪ ਕਰ ਕੇ ਚੰਡਕੋਸ਼ਿਕ ਰਿਖੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ। ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਫਲ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਫਲ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਖੁਆ ਦੇਹ, ਤੇਰੇ ਘਰ ਇਕ ਬੜਾ ਯੋਧਾ ਤੇ ਥਲੀ ਬਾਲਕ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਰਾਜਾ ਨੇ ਫਲ ਲੈ ਆਂਦਾ ਤੇ ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ ਫਲ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖਵਾ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋਹਾਂ ਰਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਅੱਧਾ ਬਾਲਕ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਬਾਲਕ ਬਾਹਰ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸੁਟਾ ਦਿਤੇ। ਜਗ ਨਾਮੀ ਇਕ ਰਾਖਸ਼ਨੀ ਨੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਟੋਟੇ ਵੇਖੇ। ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕ ਕੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਜਦ ਜੋੜਿਆ ਤਾਂ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਬਾਲਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਬਾਲਕ ਮੁੜ ਰਾਜਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਆ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਜਰਾਸਿੰਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ।

ਇਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ ਸੀ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮਾਮੇ ਕੰਸ ਦਾ ਸਹੂਗਾ ਸੀ।

ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਤਾਂ ਤਦ ਇਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਡਾਢਾ ਵੈਗੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਕੰਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਥਰਾ ਉੱਤੇ ੧੨ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਨਾਕਾਮ

ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਇਸ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤੁਗ ਆ ਕੇ ਦੂਰ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦਵਾਰਕਾ ਨਗਰੀ ਨੂੰ ਆਬਾਦ ਕਰ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਏ।

ਜਗਾਸਿੰਧ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਕੰਡੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਤਨ ਸੀ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਜਗਾਸਿੰਧ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਯੁਧ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਮਾਸੀ ਦੇ ਵੇਹੜੇ ਦੀ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪ ਬੜਾ ਬਲੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਸ ਦੀ ਸੈਨਾ ਭੀ ਬੜੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ੯੬ ਮਾਨਦਾਨੀ ਰਾਜੇ ਆਪਣੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਬਤ ਇਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਨਨਮੇਧ ਯੱਗ ਕਰ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਹਵਨ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।

ਜਦ ਪਾਂਡਵ ਅਸੂਮੇਧ ਯੱਗ ਕਰਨ ਲਗੇ ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੂੰ ਪੇਂਗਿਆ ਕਿ ਯੱਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਾਸਿੰਧ ਦਾ ਮਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ, ਪਰ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਿਆ ਕਿਵੇਂ ਜਾਵੇ? ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਪਾਸੋਂ ਅਰਜਨ ਤੇ ਭੀਮ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮੰਗੇ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਪੇ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਯੁਧਿਸ਼ਟਰ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਇਸ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਹੁਣ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਅਰਜਨ ਤੇ ਭੀਮ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਗਾਸਿੰਧ ਦੇ ਦੇਸ ਵਲ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰ ਲਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਗਾਸਿੰਧ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਚੱਕਰ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਜਗਾਸਿੰਧ ਦਾ ਵੈਗੀ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੇ ਇਹ ਚੱਕਰ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਸੁਟਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਤਰੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਜਦ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤਦ ਇਹ ਅਸਲੀ ਰਸਤਾ ਛਡ ਪੁਠੇ ਰਸਤੇ ਕੋਟ ਉਪਰ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਗਾਸਿੰਧ ਪਾਸ ਜਾ ਪੁਜੇ।

ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਬੇਖ ਵਿਚ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਜਗਾਸਿੰਧ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਮੰਗਣ ਲਈ ਆਖਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਮੌਕਾ ਤਾੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਦਾਨ ਮੰਗਿਆ ਕਿ ਤੂੰ ਇਕੱਲਾ ਬਿਨਾ ਛੋਜ ਅਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰ।

ਹੁਣ ਜਗਾਸਿੰਧ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਭੇਖੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਲਾਕੀ ਨੂੰ ਭੀ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਹੱਸ ਕੇ ਆਖਣ ਲਗਾ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੇਰਾ ਭਗੋਲ ਹੈ, "ਅਰਜਨ ਨਿਪੁੰਸਕ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਲਾਈਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਭੀਮ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਂ ਭੀਮ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕਰਾਂਗਾ, ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਕਿ ਕੋਈ ਭੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਜੰਗ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਪਿਆ। ਇਹ ਜੰਗ ੨੬ ਦਿਨ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਭੀਮ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬੜਾ ਬਲੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਭੀਮ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾ ਕੇ ਦਾਤਨ ਪਾੜਾ ਤਦ ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਦੋ ਟੋਟੇ ਕਰ ਦੇਵੇਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨੂੰ 'ਜਗ' ਰਾਖਸ਼ਨੀ ਨੇ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

੧. ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੰਦਰ ਦੀ ਅਪੱਛਰਾਂ ਉਰਵਸੀ ਅਰਜਨ 'ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਈ। ਅਰਜਨ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਆਖੇ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਸ ਅਪੱਛਰਾਂ ਨੇ ਨਗਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਪੁੰਸਕ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਰਜਨ ਨੇ ਹੋਜੜੇ ਦਾ ਭੇਸ ਧਾਰਿਆ ਸੀ।

ਤੇ ਇਉਂ ਜਰਾਸਿੰਧ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਜਰਾਸਿੰਧ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਉਤੇ ਦੋ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲਾਏ। ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦਾ ਭੇਖ ਧਾਰ ਕੇ ਛਲਣ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਭੀਮ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਕੇ ਬਚਨ ਭੰਗ ਕਰਨ ਤੇ ਬਰਤ ਤੋਵਨ ਦਾ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਾਸ ਇਹ ਦਲੀਲ ਸੀ ਕਿ ਪਾਪੀ ਤੇ ਜਾਲਮ ਦੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਹਰ ਸਾਧਨ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਰਾਸਿੰਧ ਦੇ ਮਰਨ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਕੈਦੀ ਰਾਜੇ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਹਿਦੇਵ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਲਕ ਦੇ ਕੇ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯੁਧਿਸ਼ਟਿਰ ਦੇ ਅਪੀਨ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ।

ਜਰਾਸਿੰਧ ਕਾਲਜਮੁਨ ਸੰਘਰੇ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਕਾਲਜਮਨ, ਕਾਲਯਮਨ

ਕਾਲਯਮਨ ਗੋਪਾਲੀ ਅਪੱਛੁਰਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਗਾਰਗਾਜ ਮੁਨੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਫਾਰਸ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਇਹ ਜਰਾਸਿੰਧ ਦਾ ਬੜਾ ਮਿੱਤਰ ਸੀ।

ਜਦ ਜਰਾਸਿੰਧ ਨੇ ਕੰਸ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਹ ਭੀ ਆਪਣੀ ਸੈਨਾ ਸਮੇਤ ਜਰਾਸਿੰਧ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਇਆ। ਇਸ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭਾਜ ਦਿੱਤੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਇਸ ਤੋਂ ਭਾਜ ਖਾ ਇਕ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਇਸ ਪਹਾੜ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਮੁਚਕੰਦ ਰਾਜ ਰਿਖੀ ਸੁਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਦੈਤਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਪੁਸ਼ਨਤਾ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਰ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਂ ਲਵਾਂ ਤੇ ਜੋ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਆਧ-ਨੌਦੇ ਜਗਾਵੇ ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਮੈਂ ਭਸਮ ਕਰ ਦਿਆ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਇਸ ਰਾਜ ਰਿਖੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਛਿਠਾ, ਤਦ ਕਾਲਜਮਨ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਦੁਪੱਟਾ ਇਸ ਦੇ ਉਪਰ ਪਾ ਗਏ। ਕਾਲਜਮਨ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਥੇ ਪੁੱਜਾ ਤਾਂ ਮੁਚਕੰਦ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਮਝ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਲੱਤ ਮਾਰੀ, ਜਿਸ ਤੇ ਮੁਚਕੰਦ ਦੀ ਨੌਦ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ 'ਭਸਮ' ਆਖਿਆ। ਕਾਲਜਮਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਭਸਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਆਪਣੇ ਇਸ ਸ਼ਤਰੂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਭੀ ਬਚ ਗਏ।

ਜਰਾਸਿੰਧ ਕਾਲਜਮੁਨ ਸੰਘਰੇ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੪)

ਦੂਰਬਾ, ਦੂਰਬਾਸ਼ਾ ਰਿਸੀ, ਜਾਦਵ

ਦੂਰਬਾਸ਼ਾ ਜੀ ਅਤ੍ਰਿ ਰਿਖੀ ਤੇ ਅਨਸੂਯਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਦਤਾ-ਤ੍ਰੈ ਅਤੇ ਚੰਦਰਮਾ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਹਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੰਧ ਮਹਾਤਮਾ ਤੇ ਬੜੇ ਕਰੋਪੀ ਰਿਸੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਅੰਬਰੀਕ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਉਹ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੰਧ ਹੈ (ਦੇਖੋ : ਅੰਬੀਕ)।

ਦੂਰਬਾਸ਼ਾ ਜੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਰਿਸੀਆਂ ਦੀ ਮੰਡਲੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਕੱਟਣ ਲਈ ਦਵਾਰਕਾ ਆਏ ਅਤੇ ਪਰਭਾਸ ਖੇਤਰ ਤੇ ਰਿਸੀ-ਮੰਡਲੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਕੱਟਣ ਲਈ

ਠਹਿਰੇ। ਇਥੇ ਜਾਦਵ ਕੁਲ ਦੇ ਲੜਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਖੇਡ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁਝੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਂਥੇ ਦੇ ਪੇਟ ਉਤੇ, ਜੋ ਕਿਸ਼ਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਪੜੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਮੂਸਲ ਭੀ ਸੀ। ਸਾਂਥੇ ਦਾ ਭੇਖ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਸੋਂ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਦੱਸੋ ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਕੀ ਜਨਮੇਗਾ?

ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਸਥਗੀ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਏ, ਪਰ ਆਪ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਰੋਧੀ ਭੀ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਾਦਵਾਂ ਦੀ ਇਸ ਠੱਗੀ ਵਾਲੀ ਕਰਤੂਤ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਇਸਦੇ ਪੇਟ ਤੋਂ ਉਹ ਜਨਮੇਗਾ ਜੋ ਜਾਦਵਾਂ ਦੀ ਕੁਲ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰੇਗਾ।”

ਜਦ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਇਸ ਸਰਾਪ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੂਸਲ ਨੂੰ ਰਗੜ ਰਗੜ ਕੇ ਰੇਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਸਾ ਦਿਓ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਸੁਟ ਆਓ। ਜਾਦਵਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਜਾਦਵਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਰਥਾਤ ਪਰਭਾਸ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ। ਜਾਦਵ ਸ਼ਹਿਰ ਪੀ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਪਏ, ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਟੁਟ ਗਏ ਤਾਂ ਕਾਹੀ ਪੁਣ ਪੁਣ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਗੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰਾ ਪਰਵਾਰ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਕਾਹੀ ਉਸੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਮੂਸਲ ਦੀ ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਮੂਸਲ ਦਾ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਬਗੀਕ ਟੁਕੜਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਕ ਮੱਛੀ ਨੇ ਨਿਗਲ ਲਿਆ। ਮੱਛੀ ਬਧਕ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਉਹ ਟੁਕੜਾ ਮੱਛੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤੌਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੁਖੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜੜ ਲਿਆ। ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੂੰ ਬਧਕ ਦਾ ਉਹ ਹੀ ਤੌਰ ਲੱਗਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਠੱਗੀ ਕਰਨ ਦਾ ਡਲ ਸਾਰੇ ਜਾਦਵਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋਇਆ।

ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਸਿਉਂ ਕਰਤ ਠਗਉਰੀ ਜਾਦਵ ਏ ਫਲ ਪਾਏ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਮਾਂਧਾਤਾ, ਮਾਨਧਾਤਾ

ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪੁਰਾਣ ਅਤੇ ਭਾਗਵਤ ਵਿਚ ਮਾਨਧਾਤਾ ਦਾ ਜਨਮ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਪ੍ਰਵਨਾਸੂ ਨਾਮੀ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਬੜਾ ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਅੰਲਾਦ ਵਾਸਤੇ ਰਿਖੀਆਂ ਪਾਸ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੇ ਰਿਖੀਆਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਚ ਕਰ ਕੇ ਯੱਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਤ੍ਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਲ ਪਲਾਵਾਂਗੇ, ਤਾਕਿ ਉਸਨੂੰ ਗਰਭ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸੰਤਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ, ਰਾਜਾ ਉਹੀ ਮੰਤ੍ਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਲ ਪੀ ਗਿਆ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਅਰਧਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਿਖੀਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਮਹਾਰੋਂ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮੇਗਾ। ਸੋ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਇਆ। ੧੦ ਮਹੀਨੇ ਬਤੀਤ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਜਾ ਦਾ ਪੇਟ ਚੀਰ ਕੇ ਬਾਲਕ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਬਾਲਕ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਧਾਤ੍ਰ

ਜਾਂ ਮਾਨਧਾਤਾ ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਬੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਤੇ ਚਕੜਵਰਤੀ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮੁਚਕੰਦ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਾਲਯਮਨ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਇਸੇ ਮਾਨਧਾਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੇ ਹਿਮਾਚਲ ਪਹਾੜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਰਾਜਾ ਨੇ ਤਪ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਪਰਬਤ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਮਾਨਧਾਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਕੈਲਾਸ਼ ਪਰਬਤ ਦੇ ਅੰਨ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸ਼ੀਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਹ ਦੌਵੇਂ ਪਰਬਤ ਇਸ ਸ਼ੀਲ ਦੀ ਸੁਦਰਤਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੀ ਵਧਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਨਧਾਤਾ ਗੁਣ ਰਵੈ ਜੇਨ ਚਕੜਵੈ ਕਰਾਇਓ ॥ (ਸੁ: ਮ: ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਅੰਬੀਕ, ਅਮ੍ਰੀਕ

ਅੰਬੀਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਗਤ ਤੇ ਰਾਜਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਮਾਨਧਾਤਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਇਕਾਦਸੀ ਦਾ ਵਰਤ ਨੇਮ ਨਾਲ ਰਖਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਇਕਾਦਸੀ ਦਾ ਵਰਤ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦੁਆਦਸੀ ਲੱਗਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਨੇ ਆ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਖਾਣਾ ਲੈ ਆ।”

ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਹਾਰਾਜ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਓ, ਖਾਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।” ਇਸ ਤੇ ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਜੀ ਜਮਨਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਾਣ ਕੇ ਉਥੇ ਬਹੁਤ ਦੇਰੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਿਸੀ ਦੀ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਛਕ ਲਿਆ। ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਜੀ ਇਸ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਤੇ ਅੰਤਿ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਸਰਾਪ ਦੇਣ ਲਗੇ। ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਟਾ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਟਕੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਕ੍ਰਿਤਯਾ ਰਾਖਸ਼ਨੀ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੌੜੀ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਪਾਸ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਤੇ ਰਿਸੀ ਨੂੰ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇਣੋਂ ਟਲ ਜਾਵੇ, ਰਿਸੀ ਦੇ ਮਗਰ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਭੇਜਿਆ।

ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਦੁਰਬਾਸ਼ਾ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭੱਜਿਆ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਟਿਕਾਣਾ ਨਾ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਇਸ ਤੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਪੁੱਜਾ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਰਿਸੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਭਗਤ ਅੰਬੀਕ ਹੀ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਦੁਆਰੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗ।

ਰਿਸੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਬਚਨ ਸੁਣ ਭਗਤ ਅੰਬੀਕ ਜੀ ਪਾਸ ਪੁਜਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕ੍ਰੋਧ ਦੀ ਖਿਮਾ ਮੰਗੀ। ਭਗਤ ਨੇ ਬਖਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਪਾਸੋਂ ਰਿਖੀ ਦਾ ਖਹਿੜਾ ਛੁਡਵਾਇਆ ਤੇ ਇਉਂ ਇਸ ਭਗਤ ਦੀ ਪੈਜ ਰਹੀ :

ਅੰਬੀਕ ਜਪਦੇਵ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਨਾਮਾ ਅਵਰੁ ਕਬੀਰੁ ਭਣੁ ॥

• (ਸੁ: ਮ: ਚੰਦੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੫)

ਅਥਰੋਕ ਕਉ ਦੀਓ ਅਤੇ ਪਦੁ, ਰਾਜੁ ਭਭੀਖਨ ਆਧਿਕ ਕਾਰਿਓ ॥

(ਮਾਰੁ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੧੧੦੫)

ਪ੍ਰੀਖਤ, ਪ੍ਰੀਛਤ

ਪ੍ਰੀਖਤ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪੇਤਰਾ, ਅਭੀਮਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਜਨਮੇਜਾ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਭੀਮਾਨ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅਸੁਖਾਮਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨੇ ਜਾਣ ਤੇ ਮਣੀ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਦੇ ਰੰਜ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਾਸਤ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਸਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਚਲਾਇਆ ਤਦ ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਚੰਗਾਰਾ ਅਭੀਮਾਨ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ, ਉਤ੍ਰਾ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਗਰਭ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚ ਕੁਰਲਾਹਟ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਇਸ ਗਰਭ ਵਿਚ ਮੁਰਦੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਜਿੰਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪਾਂਡਵ ਇਸ ਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਹਿਮਾਲਾ ਵਿਚ ਤੱਪ ਕਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। ਇਹ ਬੜਾ ਨੀਤਿ-ਨਿਪੁੰਨ ਤੇ ਦਾਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਯੱਗ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਵਾਗੀ ਪ੍ਰੀਛਤ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਣ ਗਿਆ, ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਲਜੁਗ ਮਿਲਿਆ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੇ ਕਲਜੁਗ ਨੇ ਬਿਨੈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਤਾਂ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਕੋਈ ਥਾਂ ਦਿਓ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਜਾ, ਜਿਥੇ ਸੋਨਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਤੇਰਾ ਨਿਵਾਸ ਹੋਵੇਗਾ।” ਇਉਂ ਕਹਿਣ ਸਮੇਂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਨਾ ਆਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਕਲਗੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਹੈ। ਕਲਜੁਗ ਨੇ ਰਾਜਾ ਦੀ ਕਲਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਬਣਾ, ਇਸ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ’ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਵਿਆਕੂਲ ਹੋ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਤ੍ਰਿਖਾ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਇਆ, ਭਿੰਗੀ ਜਾਂ ਬਿਭਾਡਵ ਰਿਖੀ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਤੇ ਪੁੱਜਾ। ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਮੰਗਿਆ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੀ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਛਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ, ਇਕ ਮੁਰਦਾ ਸੱਪ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਬੋਚ੍ਚੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਰਿਸ਼ੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਿੰਘੀ ਰਿਖੀ ਆਇਆ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਸੱਪ ਪਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਕੁਕਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਤਵੇਂ ਦਿਨ ‘ਤਰਸਕ’ ਨਾਗ ਭਸ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।

ਜਦ ਰਿਸ਼ੀ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਖੁਲ੍ਹੀ ਤੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਅਤਿ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਰਿਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰੀਛਤ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੇ ਧਰਮੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।

ਰਿਸ਼ੀ ਨੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਇਸ ਸਰਾਪ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਆਇਆ ਸਮਝ ਸੁਕਦੇਵ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਦੀ ਕਬਾ ਸੁਣਨੀ ਅੰਦਰ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰ ਗੰਗਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣਵਾ ਲਏ। ਇਹ ਮੰਦਰ ਨਿਰੋਲ ਸੀਸੇ ਦੇ ਸਨ, ਤਾਕਿ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਸੱਪ ਤਰਦਾ ਦਿਸ ਪਵੇ, ਤੇ ਸ਼੍ਰੀਸ਼ਿਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਭੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਫੌਜੀ ਪਹਿਰੇ ਲਵਾ ਦਿਤੇ, ਤਾਕਿ ਨਾਗ

ਪਰਤੀ ਤੋਂ ਜਲ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਪ੍ਰੀਛਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪੁਰਾ ਜ਼ੇਰ ਲਾਇਆ, ਪਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਤਕਸ਼ਕ ਸੱਪ ਕੌੜੀ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਕ ਤਕ ਪੁਜਾ ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਡਸ ਕੇ ਮੰਚ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਉਂ ਇਸ ਪਰਮੀ ਰਾਜੇ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋਇਆ।

ਭਾਗਵਤ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰੀਛਤ ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਲਜੁਗ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਜਾਨ-ਬਖਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਰਮੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਪਾਸ ਡੇਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਕਰਨਾ।

ਸੁਖਦੇਉ ਪਰੀਖ੍ਰਤੁ ਗੁਣ ਰਵੈ, ਗੋਤਮ ਰਿਧਿ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥

(ਸੁ: ਮ: ਪਹਿਲੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੩੯੦)

ਜਨਮੇਜਾ

ਜਨਮੇਜਾ ਅਰਜਨ ਦਾ ਪੜ੍ਹੇਤਰਾ, ਅਭੀਮਾਨ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਛਤ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਸਿਆਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਯੱਗ ਕਰ ਕੇ ਸੱਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਇਸਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਪਾਂਡਵ ਤੇ ਕੈਰਵ ਬੜੇ ਬੁਧੀਮਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤੇ ਰਿਸਤੇਦਾਰ ਕਿਸ਼ਨ ਜੀ, ਭੋਸਮ ਪਤਾਅ ਤੇ ਦਰੋਣਾਚਾਰਜ ਵਰਗੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਜੂਆ ਖੇਡ ਕੇ ਤੇ ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਦਾ ਯੁੱਧ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁਲ ਤੇ ਦੇਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕੀਤਾ ?

ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨਿਰੀ ਸਿਆਣਪ ਹੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੀ ਐਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਭਾਣਾ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵਰਤ ਕੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਜਨਮੇਜੇ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਸੰਕਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਨੇਤ ਕੁਝ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ।

ਇਸ ਤੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਭਵਿਖਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਰਾਜਾ, ਤੇਰੇ ਉਪਰ ਭੀ ਕਰੜੀ ਬਿਪਤਾ ਆਉਣੀ ਹੈ, ਜੇ ਨਿਰੀ ਸਿਆਣਪ ਹੀ ਬਿਪਤਾ ਟਾਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੱਸ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਜੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਵਾਹ ਲਾ ਲੈ ਤੇ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਫਸਣ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲੈ।

ਰਾਜੇ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ—ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਅਮਕੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘੋੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੂੰ ਉਸ ਉਪਰ ਸਵਾਰ ਹੋ ਅਮਕੇ ਪਾਸ ਜਾਵੇਂਗਾ। ਉਥੇ ਤੂੰ ਘੋੜੀ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰੋਗਾ। ਜਦ ਤੂੰ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਂਗਾ ਤਦ ਉਸ ਘੋੜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਘੜੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਕੌਨ ਵਾਲਾ ਸੁੰਦਰ ਬੱਚਾ ਜਣੇਗੀ। ਜਦ ਉਹ ਬੱਚਾ ਜਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਦ ਮੰਝੀ ਤੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਅਸੂਮੇਧ ਯੱਗ ਕਰ ਤੇ ਇਸ ਘੜੇ ਨੂੰ ਛੱਡ। ਤੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੋਗਾ।

ਇਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਤੈਨੂੰ ਸਿਕਾਰ ਖੋਡਿਆਂ ਇੱਕ ਬੜੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਿਲੇਗੀ। ਤੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਤੇ ਮੌਹਿਤ ਹੋ, ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਵੇਂਗਾ। ਜਦ ਤੂੰ ਅਸੂਮੇਧ

ਯੱਗ ਕਰੇਂਗਾ, ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਯੱਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੜੇ ਕੀਮਤੀ ਤੇ ਪਤਲੇ ਬਸਤਰ ਪਾ ਕੇ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਭੋਜਣ ਬਵਾਣ ਆਵੇਗੀ। ਇਸ ਤੇ ੧੯ ਨੌਜਵਾਨ ਬਾਹਮਣ ਉਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤਲੇ ਬਸਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਹੱਸ ਪੈਣਗੇ। ਤੂੰ ਇਸ ਹਾਸੇ ਨੂੰ ਮਸਥਗੀ ਸਮਝ, ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੯ ਜਵਾਨ ਬਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਡੇ ਸੁਟੋਂਗਾ। ਇਸ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ੧੯ ਕੁਸ਼ਟ ਹੋਣਗੇ। ਸੋ ਜੇ ਸਿਆਣਪ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੋ ਜਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਅ ਦਾ ਉਪਾਅ ਕਰ ਲੈ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿਆਸ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਕਬਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਜਨਮੇਜੇ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਤਨ ਤੇ ਉਪਾਉ ਕੀਤੇ ਕਿ ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਅਮਕੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘੋੜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ, ਨਾ ਅਮਕੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਰੇ, ਨਾ ਯੱਗ ਕਰੇ, ਨਾ ਬਾਹਮਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਪਾ ਸਕੇ।

ਬਾਵਜੂਦ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜਤਨਾਂ ਦੇ ਜੇ ਬਿਆਸ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸਮਾਂ ਬਣਨ ਤੇ ਜਨਮੇਜਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਉਤੇ ਕਾਬੂ ਨਾ ਪਾ ਸਕਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਨਿਰੀ ਸਿਆਣਪ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਨੇਤ ਨੂੰ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕੀ।

੧੯ ਬਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਫਲ ਉਸ ਨੂੰ ੧੯ ਕੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬੜਾ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮਾਨ ਤੋਨਨ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਸ ਰੋਗ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤੇਰੇ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਦੀ ਕਬਾ ਸੁਣ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਹਨ। ਜਨਮੇਜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਸ਼ਟਾਂ ਤੋਂ ਅਰੋਗ ਹੋਣ ਲਈ ਉਪਰ ਦੱਸੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅਮਲ ਕੀਤਾ।

ਜਨਮੇਜੈ ਗੁਰ ਸਬਦੁ ਨ ਜਾਨਿਆ ॥

(ਗਊੜੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੫)

ਰਾਜਾ ਜਨਮੇਜਾ ਦੇ ਮਤੀ ਬਰਜਿ ਬਿਆਸ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ॥

ਤਿਨ੍ਹ ਕਰਿ ਜਗ ਅਠਾਰਹ ਘਾਏ ਕਿਰਤੁ ਨ ਚਲੈ ਚਲਾਇਆ ॥

(ਪ੍ਰਾਤੀ ਮ: ੧ ਦਖਣੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੪)

ਬੀਠਲ

ਭਗਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਈ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਬੀਠਲ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰੀ ਰੁਕਮਣੀ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨਾਲ ਰੁੱਸ ਕੇ ਦਵਾਰਕਾ ਤੋਂ ਚਲੀ ਆਈ। ਜਦ ਪੰਡਰ-ਪੁਰ ਪਾਸ, ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁਜੀ, ਤਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਭੀ ਇਸ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਇਥੇ ਆ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੁੰਡਰੀ ਨਾਮ ਸੰਨਿਆਸੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਤੁੱਟ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਰੁਕਮਣੀ ਦੀ ਭੀ ਬੜੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ-ਬਾਵਨਾ ਉਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਵਰ ਮੰਗ। ਇਸ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੇ ਨੇਕ ਸੰਤਾਨ ਮੰਗੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈ, ਮੈਂ ਆਪ ਤੇਰੇ ਘਰ ਜਨਮ ਲਵਾਂਗਾ। ਸੰਨਿਆਸੀ ਨੇ ਕਾਸ਼ੀ ਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਦੇ

ਘਰ ਬੀਠਲ ਨਾਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਲੋਕੀ 'ਬੀਠਲ' 'ਬੀਠਲ' ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜਪਣ ਲਗ ਪਏ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਬੜਾ ਵਹਿਆ, ਇਸ ਬੀਠਲ ਦੇ ਘਰ ਸੱਤ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗੱਦੀ ਗੋਕਲ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਛੀ ਮਾਫ਼ਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਭੀ ਬੀਠਲ ਹੀ ਸੱਦਦੇ ਸਨ।

ਮਿਲੁ ਮੇਰੇ ਥੀਨੂਲਾ ਲੈ ਬਾਹੜੀ ਵਲਾਇ ॥ (ਸਿਰੀਜਾ ਰਾਗ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ 3)

ਮੇਰੋ ਬਾਪੁ ਮਾਧਵੀ ਤੁ ਧਨ ਕੇਸੈਂ ਸਾਂਵਲੀਓਇ ਬੀਠਲਾਈ ॥

(ਮਾਲੀ ਗਊਡਾ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਜਾ ੧੧੮)

ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਤੇ ਧਿਸ਼ਟ-ਬੱਧੀ

ਇਕ ਸਮੇਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਸੁਧਰਮ ਰਾਜਾ ਉਤੇ ਕੰਡੂਹਲ ਰਾਜੇ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸੁਧਰਮ ਰਾਜਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗਣੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ, ਕੰਡੂਹਲ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਸੁਧਰਮ ਰਾਜਾ ਦੀ ਇਕ ਗੋਲੀ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਇਕਲੋਤੇ ਤੇ ਨਿਕੇ ਜਿਹੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਾਜ-ਕੰਵਰ ਸਮੇਤ ਇਕ ਰਿਸੀ ਪਾਸ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਗਈ।

ਇਸ ਰਾਜ-ਕੰਵਲ ਦੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਸੀ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਪਾਸ ਹੀ ਪਾਲਣਾ
ਹੋਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਸੰਗ ਦਾ ਸਦਕਾ, ਇਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਰੱਬੀ
ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਕੇਤੂਹਲ ਨੇ ਸੁਧਰਮ ਰਾਜੇ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਵਜੀਰ ਪ੍ਰਿਸਟ-ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ।

ਪ੍ਰਿਸਟ-ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਹੋਰ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਰਜਵਾੜਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਕੋਲੰਦ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਕੋਈ ੨੧-੨੨ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਸੰਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਗੀ ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਸੰਗਲ ਵਿਚ ਤਿਸੀ-ਨਿਵਾਸ ਤੇ ਜਾ ਗੱਗਾ।

ਰਿਸੀ ਪਾਸ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸ ਲੜਕੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੁਰਤ ਤੇ ਚਿਹਨ-ਚੱਕਰਾਂ ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਿਸੀ ਪਾਸੋਂ ਇਸ ਰਾਜ-ਕੰਵਰ ਨੂੰ ਮੰਗ ਲਿਆ ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਤਰ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਗਜਾ ਕੋਲੰਦ ਨੂੰ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਬਾਬਤ ਕੁਝ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦੇ ਹਰ ਕੰਮ ਤੇ ਹਰ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਰਾਜਾ ਗਦ-ਗਦ ਹੋ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਧਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਉਸ ਦੇ ਰਾਜ-ਬਾਗ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਧਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਧਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਅਰੰਭ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੇ ਧਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਰਾਜਾ ਕੋਲੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਕੋਲੰਦ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੂਪ ਹੀ ਧਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ

ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ। ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਤਾਂ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ ਪਰਿ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਇਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇਉਂ ਵਿਉਂ ਤ ਕੱਢੀ। ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਕੌਲੰਦ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਗੁਪਤ ਪੜਕਾ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਪਾਸ ਲੈ ਜਾਵੇ ਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਇਸਦਾ ਉੱਤਰ ਲੈ ਆਵੇ। ਕੌਲੰਦ ਨੇ ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਿਆ।

ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਇਸ ਗੁਪਤ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਲ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ 'ਵਿਸ਼' ਦੇ ਦੇਣੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦੇਣਾ। ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਇਉਂ ਇਸ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਣਾ ਚਾਹਿਆ।

ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਜਦ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਅਪੜਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਠਹਿਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਸੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਥਾਂ ਤੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ 'ਵਿਸ਼ਯਾ' ਆਪਣੀਆਂ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਬਾਗ ਵਿਚ ਆ ਨਿੱਕਲੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਭਰ-ਜੋਬਨ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਸਥਾਨਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਚੋਹਲ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰ ਬਲਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਦੀ ਚਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਸਮੇਤ ਉਸ ਸੁੰਦਰ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜੀ, ਜਿੱਥੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ, ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੀ ਇਸ ਉਤੇ ਮੌਹਿਤ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਚੁਪੀਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੱਤੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦੇ ਪਾਸ ਪੁੱਜੀ। ਇਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਰੁਮਾਲ ਪਿਆ। ਇਸ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਫਿਲੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਵੇਖਣ ਦਾ ਇਗਦਾ ਕਰ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਖਿਸਕਾ ਲਿਆ। ਜਦ ਗੰਢ ਖੋਲੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪੱਤਰਕਾ ਫਿਲੀ। ਜਦ ਪੱਤਰਕਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਕੰਬ ਉਠੀ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੌੰ ਵਾਂਗ ਇਕ ਝਰਨਾਹਟ ਛਿੜ ਪਈ। ਇਹ ਆਪਾ ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਜਦ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮੌਤ ਫਿਲੀ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਧੁੰਪੂਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਜਿਹੀ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਦੇ ਚਤੁਰ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਹੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ 'ਵਿਸ਼' ਦੇ ਅੱਖਰ ਨੂੰ 'ਵਿਸ਼ਯਾ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਤੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ 'ਵਿਸ਼ਯਾ' ਇਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਣੀ, ਚੁੱਕਿ 'ਵਿਸ਼ਯਾ' ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ 'ਤੇ ਬੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤਾਂ ਸੀ ਹੀ ਤੇ ਹੁਣ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਲਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਯਾ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੀ ਕੱਢੇਗਾ ਕਿ ਸੁਲਹ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਇਹ ਚਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਤੇ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਵਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਹ ਨਵੀਂ ਜੋੜੀ ਬੜੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ। ਇਸ ਅਰਸੇ ਵਿਚ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਤੇ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧ ਗਿਆ।

ਜਦ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਤੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਇਆ, ਤਦ ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਾਅ ਚੱਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਜਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਲਟਾ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਈ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ।

ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਾਹਮਣ ਲੋਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗੇ, ਇਸ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਬੜਾ ਭੈੜਾ ਸਲੂਕ ਕੀਤਾ।

ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਹੁਣ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਰਸਤਾ ਢੰਡਿਆ। ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਹ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਅਮਕੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਪੂਜਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਤੁਸੀਂ ਅਮਕੇ ਦਿਨ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਆਵੋ। ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਤ ਬਚਨ”। ਇਧਰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਚੰਡਾਲਾਂ ਨਾਲ ਗੋੜ ਗੁੰਦੀ ਕਿ ਜਦ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਅਮਕੇ ਦਿਨ ਅਮਕੇ ਰਸਤੇ ਵਲੋਂ ਗੁਜਰੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਜਦ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਵੀਰ! ਆਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਪੂਜਾ ਲਈ ਚੱਲਾਂਗੇ।” ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰਾਜਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਚੰਗਾ, ਰਸਤਾ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਫੜ ਲਵਾਂਗੇ।” ਇਹ ਸਲਾਹ ਪੱਕ ਗਈ। ਜਦ ਦੋਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਰਸਤਿਆਂ ਤੇ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਲਈ ਟੁਰੇ ਤਾਂ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹ ਰਸਤਾ ਫੜਿਆ, ਜਿਸ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਦੇ ਸਾਜ਼਼ੀ ਚੰਡਾਲ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜਦ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਲੰਘਣ ਲੱਗਾ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਸਮਝ ਮਾਰ ਦਿਤਾ। ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਤਾਂ ਪੂਜਾ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਦ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੰਦੀ ਕਰਤੂਤ ਦਾ ਦੰਡ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਲੱਗਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਲੂਤੀ ਲੱਗਦੀ ਤੇ ਤਬਾਹ ਹੁੰਦਾ ਵੇਖ, ਬੜਾ ਪਛਤਾਇਆ।

ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੀ ਬੜੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦੇਵੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਿਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਬੜਾ ਭਗਤ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਇਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਤਿਆਗ, ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ 'ਤੇ ਪਛਤਾਉਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਸਾਖੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਸ਼ਟ-ਬੁੱਧੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਸਵੀਕਾਰ

ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ ਤੇ ਮਦਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੰਤ੍ਰੀ ਬਾਪ ਲਿਆ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੰਤੂਹਲ ਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕਲੋਤੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਚੰਪਕ-ਮਾਲਨ ਦਾ ਸੁਵੰਬਰ ਰਚਿਆ। ਸੁਵੰਬਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਨੂੰ ਹੀ ਚੁਣਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸ ਰਾਜਾ ਕੰਤੂਹਲ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਭੀ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਹ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਨੇ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਸਾਖੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਉਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਗਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤੀ।

ਜਿਉ ਜਨ ਚੰਦ੍ਰਹਾਸੁ ਦੁਖਿਆ
ਪਿਸਟਬੁਧੀ ਅਪੁਨਾ ਘਰੁ ਲੁਕੀ ਜਾਰੇ ॥

(ਨਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੯੯੨)

ਭੈਰਉ, ਸੀਤਲਾ, ਖਰਬਾਹਨ, ਕਾਲੀ ਦੇਵੀ, ਮਹਾਮਾਈ, ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ

ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਤਕ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ। ਝੀਵਰ, ਛੀਬੇ ਤੋਂ ਨਾਈ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਹਨ।

ਭੈਰਉ, ਸ਼ਿਵਜੀ ਤੇ ਦੂਰਗਾ ਦੀ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭੂਤਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕ ਕਰਕੇ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਦੋਹਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕੁੱਤਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਇਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਛੁਗੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਬੜਾ ਭਿਆਨਕ ਦਸਿਆ ਹੈ।

ਸੀਤਲਾ (ਖਰਬਾਹਨ) ਪੁਰਾਣਕ ਹਿੰਦੂ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਚੇਚਕ ਠੰਢੀਆਂ, ਸੁਥਾ, ਮਾਤਾ ਆਦਿਕ ਸੀਮਾਰੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਦੇਵੀ ਰੱਖਿਅਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਅਜੇਹੀਆਂ ਸੀਮਾਰੀਆਂ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੇਵੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੰਗ, ਖੇਤੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾੜ੍ਹੂ, ਮੱਥੇ ਉਪਰ ਛੱਜ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਵਸੜ੍ਹ। ਜਦ ਚੇਚਕ ਬਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਬੁਰੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸੀਤਲਾ ਪੂਜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪੂਜਣ ਦਾ ਖਾਸ ਦਿਨ ਚੇਤ ਵਦੀ ਅੱਠ ਹੈ।

ਭੈਰਉ ਭੂਤ ਸੀਤਲਾ ਪਾਵੈ ॥

ਖਰਬਾਹਨ ਉਹੁ ਛਾਰੁ ਉਡਾਵੈ ॥

(ਗੌਂਡ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੯੨੪)

ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਤਾਕਤਵਾਰ ਦੇਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰ ਦੇਵਤੇ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਮੇਂ ਚਾਰ ਚੱਕਰ, ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਚਵ੍ਵਾਂ ਦੇਵਤਿਆਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੇਵਤੇ ਇਹ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ—ਗਣੇਸ਼, ਭੈਰਵ, ਜੋਗਨੀ ਤੇ ਕਸ਼ਤਰਾ ਮਾਲਾ।

ਲਟ ਛੁਟੀ ਵਰਤੈ ਬਿਕਰਾਲ ॥

(ਭੈਰਉ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੩)

ਮਹਾਮਾਈ (ਦੁਰਗਾ) ਤੇ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ਭੀ ਦੇਵੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੂ
ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸਨੂੰ ਅਸਟਰੂਜਾ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾ ਮਾਈ ਕੀ ਪੂਜਾ ਕਰੈ ॥.....

ਤੂ ਕਹੀਅਤ ਹੀ ਆਦਿ ਭਵਾਨੀ ॥

(ਗੋਬੰਧ ਨਾਮਦੇਊ, ਪੰਨਾ ੬੨੪)

ਗਜ਼, ਗਜਪਤ-ਕੁੰਚਰ

ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ 'ਹੂੰ ਹੂੰ' ਨਾਮੀ ਗੰਧਰਵ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ
ਜਦ ਤਲਾਓ ਵਿਚ ਦਵਲ ਰਿਖੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਈ ਰਹੇ ਸਨ ਤਦ ਇਸ ਨੇ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਟੰਗ ਘਸੀਟ ਕੇ ਮਖੌਲ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰੋਪ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ
ਕਿ ਤੂੰ ਗ੍ਰਾਹ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀ ਟੰਗ ਘਸੀਟੀ ਹੈ, ਜਾਹ ਤੈਨੂੰ ਗ੍ਰਾਹ ਘਸੀਟੇਗਾ। ਸੋ ਰਿਖੀ ਦੇ
ਸਰਾਪ ਨਾਲ ਇਹ ਹਾਥੀ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਰੁਟ ਦੇ ਤਲਾਓ ਵਿਚ ਤੰਦੂਏ ਨੇ
ਗ੍ਰਾਸ ਲਿਆ।

ਜਦ ਤੰਦੂਆ ਇਸਨੂੰ ਘਸੀਟ ਕੇ ਛੂੰਘੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਿਰਬਲ
ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਢੁੱਬਣ ਲਗਾ ਤਦ ਇਸ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕੀਤਾ
ਅਤੇ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸੁੰਦ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਪਰ ਵਲ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ
ਕਿ ਇਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ
ਇਸਦੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਬੜੇ ਪਸੰਨ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚੋਂ ਚੱਕਰ ਲੈ ਕੇ ਇਸ
ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨੂੰ ਆਏ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੰਦੂਏ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਇਹ ਭੀ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਵਿਚੋਂ ਬਚਾਉਣ
ਲਈ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਅਠਾਰਵਾਂ ਅਵਤਾਰ ਧਾਰਿਆ। ਜਿਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਕੌਤਕ
ਹੋਇਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਥਾਂ ਪਟਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ
ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹਰੀ-ਹਰ ਖੇਤਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਗਜ਼ ਕੇ ਤ੍ਰਾਸੂ ਮਿਟਿਓ ਜਿਹ ਸਿਮਰਤ....

(ਗਉੜੀ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੨੧੬)

ਜਬ ਹੀ ਸਰਨਿ ਗਹੀ ਕਿਰਪਾ ਨਿਧਿ, ਗਜ਼ ਗ੍ਰਾਹ ਤੇ ਛੂਟਾ ॥

(ਸੋਗਠਿ ਮ: ੯, ਪੰਨਾ ੬੩੨)

ਅਜਾਮਲ

ਅਜਾਮਲ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਬਾਹਮਣ ਸੀ। ਇਹ ਕਨੌਜ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ
ਸੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸੁੱਚੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਆਚਰਣ ਚੰਗਾ
ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੇਸਵਾ ਰਥੀ ਹੋਈ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਵਕਤ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿਚ ਮਸਤ
ਗਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਘਰ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ
ਮਹਾਤਮਾ ਸਾਂਧੂ ਆ ਨਿਕਲੇ। ਅਜਾਮਲ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ

ਦੇ ਉੱਧਾਰ ਦਾ ਢੰਗ ਸੋਚ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੇਰੀ ਇਸਦੀ ਗਰਭਵਤੀ ਹੈ, ਐਤਕੀ ਜੋ ਪੁੱਤਰ ਜਨਮੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਨਾਰਾਇਣ' ਰਖਣਾ ਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ 'ਨਾਰਾਇਣ' 'ਨਾਰਾਇਣ' ਕਰਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਅਜਾਮਲ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਹੀ ਰਖਿਆ। ਇਹ ਪਦ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਜਾਮਲ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਦ ਇਸਨੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਕ-ਰਸ ਅਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ 'ਨਾਰਾਇਣ' 'ਨਾਰਾਇਣ' ਕਰਕੇ ਪੁਕਾਰਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਲਿਵ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤ ਸਮੇਂ ਅਜਾਮਲ ਦਾ ਉੱਧਾਰ ਹੋਇਆ।

ਅਜਾਮਲ ਕਉ ਅੰਤਿ ਕਾਲ ਮਹਿ ਨਾਰਾਇਣ ਸੁਧਿ ਆਈ ॥

ਜਾਂ ਗਤਿ ਕਉ ਜੋਗੀਸੁਰ ਬਾਛਤ, ਸੋ ਗਤਿ ਛਿਨ ਮਹਿ ਪਾਈ ॥੩॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੯, ਪੰਨਾ ੮੦੨)

ਗਨਕਾ

ਗਨਕਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਵੇਸਵਾ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਸ ਨੂੰ ਚੰਦਰਮਣੀ ਜਾਂ ਚੰਦਰਵਤੀ ਗਨਕਾ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਸਮੇਂ ਬੜੀ ਸਖਤ ਹਨੌਰੀ ਤੇ ਬਾਰਸ ਆਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਕ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ ਨੇ ਬਾਰਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਇਸਦੇ ਮਕਾਨ ਹੇਠਾਂ ਓਟ ਲਈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਹਾਤਮਾ ਨਾਰਦ ਜੀ ਸਨ।

ਗਨਕਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਬਾਰਸ ਮਤਮ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਨਾਰਦ ਜੀ ਟੁਰਨ ਲਗੇ ਤਦ ਗਨਕਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਧਾਰ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਭਰੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਤੌਤਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਗਿਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ 'ਰਾਮ ਨਾਮ' ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਰ। ਗਨਕਾ ਤੋਤੇ ਨੂੰ 'ਰਾਮ ਨਾਮ' ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਆਪ ਭੀ ਭਗਤੀ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਪੜ੍ਹ ਗਈ। ਇਉਂ ਕੁਲ ਪਾਪਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲਗ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ।

ਸੁਆ ਪਕਾਵਤ ਗਨਿਕਾ ਤਗੀ ॥ ਸੋ ਹਰਿ ਨੈਨਹੁ ਕੀ ਪੂਤਰੀ ॥

(ਗੋਬੰਧ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੨੪)

ਪਿੰਗਲਾ

ਪਿੰਗਲਾ ਨਾਮੀ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਵੇਸਵਾ, ਜਨਕਪੁਰੀ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਕਾਮ ਚੇਸ਼ਟਾ ਤੇ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਆ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਗਾਰ ਕਰ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਦਲੀਜ 'ਤੇ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਹੋ ਆ ਬੈਠੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇਸ ਨੇ ਇਸੇ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਕਟਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ੀ ਪੁਰਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫੜੇ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਾ-ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਈ। ਸੰਪਿਆ ਵੇਲੇ ਇਹ ਮਕਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰ ਸੇਜਾ 'ਤੇ ਜਾ ਲੰਮੀ ਪਈ ਤੇ ਸੌਣ ਲਈ ਬੜਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ ਪਰ ਕਾਮ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੰਗ

ਆਈ ਨੂੰ ਨੌਦ ਨਾ ਆਈ। ਫਿਰ ਦਲ੍ਹੀਜ਼ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠੀ। ਅੱਪੋ ਰਾਤ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਪੁਰਸ਼ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਦ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਸੇਜਾ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਬਿਗਾਜਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਖੋਟੇ ਜੀਵਨ 'ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨੀ ਸੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਆਪਾ ਚੀਨਣ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇਰੀ ਕੰਘੀ ਮਾਰੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਦਸ਼ਾ ਮੇਰੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਈ, ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਇਲਾਹੀ ਭੇਦ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਪਈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਦੱਤਾਤ੍ਰੈਵ ਜੀ ਉਸ ਵੇਸਵਾ ਦਾ ਇਹ ਕੌਤਕ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਵੇਸਵਾ ਉਤੇ ਦੱਤਾਤ੍ਰੈਵ ਜੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਪਈ ਜਿਸ ਦਾ ਫਲ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆਨ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਪਾ ਵਿਚਾਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲਗ ਗਈ ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਸਵੱਲੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਸਦਕਾ ਤਰ ਗਈ।

ਅਜਾਮਲੁ ਪਿੰਗੁਲਾ ਲੁਭਡੁ ਕੁੰਚਰੁ ਗਏ ਹਰਿ ਕੈ ਪਾਸਿ ॥

(ਕੇਦਾਰਾ ਰਵਿਦਾਸ ਜਾਉਇ, ਪੰਨਾ ੧੧੨੪)

ਬੁੱਧ

ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ, ਸ਼ਾਕਿਆ ਮੁਨੀ ਗੌਤਮ, ਸ਼ਾਕਿਆ ਕੌਮ ਦੇ ਰਾਜਾ ਸ਼ਸ਼ੇਦਨ ਦੇ ਘਰ ਪਦੰਦ ਬੀ. ਸੀ.^੧ ਵਿਚ ਕਪਲ ਵਸਤੂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਇਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸੋਚ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖੀ, ਕੁਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਦੇਖ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਹਿਰਦੇ ਤੋਂ ਬੜੀ ਚੋਟ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕਈ ਸਾਖੀਆਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਕਲੋਤੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਜਦ ਜਵਾਨ ਹੋਏ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਯਸ਼ੋਪਰਾ (ਗੋਪਾ) ਨਾਲ ਹੋਈ। ਦਸ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਲੜਕਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜਿਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨਾਸ਼ਵੰਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਖ ਹੀ ਦੁਖ ਹੈ। ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਧਨ ਆਪ ਢੂਢਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸ਼ਾਤੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਮਿਲੀ। ਹਿੰਦੂ ਪਰਮ ਦੇ ਰਸਮੇ-ਰਿਵਾਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਉਤੇ ਹੋਰ ਭੀ ਮੰਦਾ ਅਸਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਪਾਟ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਸੁਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਮਾਤ ਤਿਆਗੀ ਹੋ ਘਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਲ ਆਪ ਨੇ ਪੰਡਤਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਪਾਸੋਂ ਦਰਸ਼ਨ-ਵਿੱਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਛੜੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਤਪਤ ਨੂੰ ਠੰਢ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ। ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਾ, ਜਿਥੇ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੁ ਬੁੱਧ ਗਯਾ ਹੈ, ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਹੇਠਾਂ ਵੱਡਾ ਸਾਲ ਤੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖੇਦ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਪ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਪਮਾ ਵਧਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕਈ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਪ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ

੧. ਬੀ. ਸੀ. ਅਰਥਾਤ ਹਜ਼ਰਤ ਯਸੂਹ ਮਸੀਹ ਦੀ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ।

ਨੇ ਬੜੇ ਕਸ਼ਟ ਦਿਤੇ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਕ ਵਾਗੀ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਰਾਜੀ ਹੋਏ, ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਮਝ ਕੇ ਕਿ ਸਗੋਰਕ ਕਸ਼ਟਾਂ ਤੇ ਤਪ ਨੇ ਵੀ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਵਰਤਾਈ, ਤਪ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ ਤੋਂ ਬਦਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਬੁੱਧ ਜੀ ਫਿਰ ਇਕੱਲੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਫੌਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਨੇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸੁੱਖ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਅਕਾਸ਼ ਬਾਣੀ ਸਮਝ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ 'ਨਿਰਵਾਨ' ਦੀ ਨੌਹ ਰਖ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤਾ।

'ਨਿਰਵਾਨ' ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ—ਲਗਾਤਾਰ ਨੇਕ ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੀ ਖਾਹਸ਼ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣਾ ਤੇ ਸੰਸਾਰਕ ਭੋਗਾਂ ਦੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ, ਤਾਕਿ ਜੀਵ-ਆਤਮਾ ਮੁੜ ਮੁੜ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਾਵੇ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਇਸ 'ਨਿਰਵਾਨ' ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ:

- (੧) ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਬ ਦੀ ਖਾਤਰ ਰਚਿਆ ਬੰਧਨ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ।
- (੨) ਮਨ, ਬਚ, ਕਰਮ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਉਂ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
- (੩) ਧਰਮ ਰਿਵਾਜ ਤੇ ਜੀਵ ਦੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਅੱਗੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਬੇਅਰਥ ਹੈ।
- (੪) ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਭਿਕਸ਼ੂ ਬਣ ਕੇ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ।

ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੇ ਨਾ ਰੱਬ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਰੂਹ ਦੇ ਮੁਤਅੱਲਕ ਆਪ ਨੇ ਕੋਈ ਭੀ ਠੀਕ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਹੀ ਇਖਤਿਆਰ ਹਾਸਲ ਸਨ, ਜੋ ਰੋਮਨ ਕੈਂਬੋਲਿਕ (ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਫਿਰਕਾ ਹੈ) ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਰੇਮ ਦੇ ਪੋਪ ਨੂੰ ਤੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਭੀ ਭਿਕਸ਼ੂ ਬਣ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬੜਾ ਨਿਹਾਂ ਰਖਿਆ ਗਿਆ।

ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਅਸਲਾਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਲੋਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣਨ ਲਗ ਪਏ। ਕਾਸ਼ੀ ਵਿਚ ਜਦ ਆਪ ਆਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਿਕਸ਼ੂ ਬਣੇ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਗਹਿਣ ਕੀਤਾ।

ਗਜ਼ੇ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਬਣੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿੰਦ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਤੇ ਲੰਕਾ, ਸਮਾਟਰਾ, ਜਾਵਾ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਧਰਮ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਬੋੜੇ ਅਰਸੇ ਮਗਰੋਂ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਇਸ ਧਰਮ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਹੋ ਗਏ।

ਬੁੱਧ ਜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ

ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸੁਧਾਰਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ੧੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ੪੯੬ ਬੀ. ਸੀ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਅੱਜ ਤਕ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿਚ ਆਪ ਬੜੇ ਉਚੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸਮੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁੜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਖਰਾਬੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਰਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਬਾਕੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੂ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭੀ ਪੂਜਾ, ਪਾਠ, ਜੰਤਰ, ਮੰਤਰ, ਘੰਟੇ ਤੇ ਘੜੀਆਲਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥

(ਜਪੁ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੨)

ਮਛੰਦ੍ਰ, ਗੋਰਖ, ਲੋਹਾਰੀਪਾ, ਚਰਪਟ

ਮਛੰਦ੍ਰ ਜੰਗੀਆਂ ਦੇ ਮਤ ਦਾ ਇਕ ਆਗੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੋਰਖ ਦਾ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਲੰਧਰੀ ਨਾਥ, ਕਨੀਫਾ ਆਦਿ ਹੋਰ ਭੀ ਇਸ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗੀ ਸਨ, ਜੋ ਇਸ ਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅੱਡੇ ਅੱਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗੋਪੀ ਚੰਦ, ਜਲੰਧਰੀ ਨਾਥ ਪਾਸ ਉਪਦੇਸ਼ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਮੰਤ੍ਰੀਆਂ ਨੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਸੇ ਵਲੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹਿਆ ਤੇ ਜਲੰਧਰੀ ਨਾਥ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪਾਪ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੇ ਭੰਡਾਰਾ ਰਚਿਆ, ਜਿਸ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੰਗੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਉਥੇ ਗੋਰਖ ਦੀ ਤੇ ਕਨੀਫਾ ਜਾਂ ਕਨੀਪੇ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਹੋਈ। ਕਨੀਫੇ ਨੇ ਗੋਰਖ ਨੂੰ ਮਛੰਦ੍ਰ ਨਾਥ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤੇ ਤਾਹਨਾ ਮਾਰਿਆ। ਗੋਰਖ ਨੇ ਇਸ ਤਮਕ ਤੇ ਮਛੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਵਲ ਕੂਚ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਛੰਦ੍ਰ ਨੇ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਫੁਕ ਦਿਤੀ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਦਮਨੀ ਸਮੇਤ ਰੰਗਰਲੀਆਂ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਛੰਦ੍ਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਜੰਗੀ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕੇ। ਗੋਰਖ ਭੇਸ ਵਟਾ ਕੇ ਮਛੰਦ੍ਰ ਦੀ ਰਾਜ-ਸਭਾ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ। ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੋਰਖ ਨੇ ਜੋੜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜੋੜੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਮਛੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਕਰਾਈ, ਰਾਗ ਰੰਗ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮਹਿਡਲਾਂ ਛੁਡਾਈਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਛੰਦ੍ਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾ ਕੇ ਗੋਰਖ ਮੁੜ ਭੰਡਾਰੇ ਵਿਚ ਆ ਪੁਜਾ ਤੇ ਜਲੰਧਰੀ ਨਾਥ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਿਆ।

ਭਾਵੇਂ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਆਪ ਜੰਗੀਆਂ ਦੇ ਭੇਖ ਦਾ ਆਗੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭੇਖ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਹੀ ਉੱਨਤੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹਸਤੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

੧. ਕਈਆਂ ਦਾ ਝਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੁਲੁ ਦਾ ਰਾਜਾ ਸੀ।

ਅਸਲੀ ਮਛੰਦ ਤੇ ਗੋਰਖ ਬਿਕਮਾਜੀਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਗਪਗ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਰਿਵਾਜ਼ ਇਹ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਭੀ ਆਪਣੇ ਵਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰਖਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਭੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭੇਖ ਦਾ ਇਕ ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਪੰਦਰੂਵੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਪੱਸਵੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਹੀ ਗੋਰਖਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ।

ਇਸ ਭੇਖ ਦੇ ੧੨ ਪੰਥ ਹਨ ਤੇ 'ਆਈ' ਪੰਥ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਸ਼ਟ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭੇਖ ਦੇ ਵੱਡੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਇਹ ਹਨ—ਕੰਨ ਪੜਵਾਉਣੇ, ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ, ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਭਸਮ ਮਲਣੀ, ਖੱਪਰ, ਡੱਡਾ ਤੇ ਝੋਲੀ ਰਖਣੀ। ਇਹ ਸ਼ਿਵ ਮਤ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਸਨ, ਨਿਉਲੀ ਕਰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ੯੪ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਆਸਨ ਕਰ ਕੇ ਤਪ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦਸਮ ਦਵਾਰ ਵਿਚ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਇਉਂ ਆਪਣੀ ਆਯੂ ਲੰਮੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਕੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਸਦੇ ਸਨ। ਗੋਰਖ ਨਾਥ ਦੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਕਈ ਵਾਰੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਜੋ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਰਖਰੀ, ਮਛੰਦ, ਲੋਹਾਰੀਪਾ, ਚਰਪਟ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਅੱਚਲ-ਬਟਾਲੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ।

ਜੋਗੀ ਸ਼ਿਵਰਾਤ੍ਰੀ ਦਾ ਦਿਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਸ਼ਿਵਜੀ ਆਪਣੀ ਗੋਦੜੀ ਛੰਡਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੱਪ, ਨੂੰਹੇ ਆਦਿ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ।

ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ ਜਤੀ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਉੱਚੇ ਪੁਰਸ਼ ਲਈ ਸਿਧ ਤੇ ਨਾਥ ਪਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੁਣੋ ਮਾਛੰਦਾ ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੮੭੭)

ਗੋਰਖ ਪੂੜ੍ਹ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੯)

ਚਰਪਟ ਬੋਲੈ ਅਉਧੂ ਨਾਨਕ ਦੇਹੁ ਸਚਾ ਬੀਚਾਰੇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਮ: ੧, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਪੰਨਾ ੯੩੮)

ਭਰਖਰੀ

ਇਹ ਬਿਕਮਾਜੀਤ ਦੇ ਵਡੇ ਭਰਾਤਾ ਸਨ ਤੇ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਗੰਪਰਭਸੈਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ। ਮੈਨਾਵਤੀ, ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੀ ਮਾਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਭੈਣ ਸੀ।

ਆਪ ਬੜੇ ਨਿਆਇਕਾਰੀ ਤੇ ਧਰਮਾਤਮਾ ਰਾਜਾ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸੋਮਸੀ ਨਾਮੀ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ੧੨ ਬਰਸ ਤਪ ਕਰਨ ਤੇ ਅਮਰ ਫਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਫਲ ਦਾ ਗੁਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਖਾ ਲਵੇ, ਉਹ ਸਦਾ ਅਮਰ ਤੇ ਜਵਾਨ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਤਪੱਸਵੀ ਬਾਹਮਣ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਕਿ ਰਾਜਾ ਬੜਾ ਧਰਮੀ ਹੈ, ਇਹ ਫਲ ਰਾਜਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਕਿ ਧਰਮੀ ਰਾਜਾ ਦੀ ਆਯੂ ਵਧਣ ਨਾਲ ਪਰਜਾ ਸੁਖੀ ਵਸੇ।

ਭਰਖਰੀ ਜੀ ਦਾ ਆਪਣੀ ਰਾਣੀ ਪਿੰਗਲਾ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤੇ ਰਾਣੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਫਲ ਰਾਣੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹਾਬੀਵਾਨ ਨਾਲ ਸੀ, ਇਸਨੇ ਇਹ ਫਲ ਆਪਣੇ ਇਸ ਯਾਹ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਾਬੀਵਾਨ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਕ ਵੇਸਵਾ ਨਾਲ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਵੇਸਵਾ ਨੂੰ ਇਹ ਫਲ ਜਾ ਦਿਤਾ।

ਵੇਸਵਾ ਨੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਅੱਗੇ ਹੀ ਗੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਫਲ ਖਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਉਮਰ ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਤਣੀ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਫਲ ਭਰਬਰੀ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਯੂ ਵਡੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਦੇਸ ਤੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਬੜਾ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਧਰਮੀ ਹਨ। ਬਸ, ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੇਸਵਾ ਨੇ ਅਮਰ ਫਲ ਭਰਬਰੀ ਜੀ ਦੀ ਭੇਟਾ ਆ ਕੀਤਾ।

ਜਦ ਭਰਬਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾ ਪਾਸੋਂ ਅਮਰ ਫਲ ਵਾਪਸ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਨਾ ਰਹੀ। ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲੀ ਭੇਦ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਕ ਹਿਰਦੇ ਉਤੇ ਸੰਸਾਰੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਮੋਹ ਵਲੋਂ ਸਖ਼ਤ ਚੋਟ ਲੱਗੀ। ਭਰਬਰੀ ਜੀ ਰਾਜ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜੋਗੀ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼, ਜਲੰਧਰੀ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਪਾਸੋਂ ਲਿਆ, ਆਪ ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਸਤੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵੈਰਾਗ ਸਤਕ, ਨੀਤੀ ਸਤਕ ਤੇ ਸਿੰਗਾਰ ਸਤਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ। ਜੋਗੀ ਉਮਰਾਂ ਵਧਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਈਆਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹੀ ਭਰਬਰੀ ਜੋਗੀ ਜੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਆਪ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆ ਕੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਬੌਲੇ ਭਰਬਰਿ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੌ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੩)

ਰੋਵਹਿ ਰਜੇ ਕੰਨ ਪੜਾਇ ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਗਹਿ ਭੋਖਿਆ ਜਾਇ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੌ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੪)

ਗੋਪੀ ਚੰਦ

ਇਹ ਰਾਜਾ ਪਦਮਸੈਨ ਧਾਰਾ ਪੁਰੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਮੈਨਾਵੰਤੀ ਭਰਬਰੀ ਜੀ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜਦ ੧੪ ਬਰਸ ਦਾ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਇਸਦਾ ਪਿਤਾ ਗੁਜ਼ਰ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਬੜਾ ਖੁਬਸੂਰਤ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਪਟਰਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ ਪਾਟਮਦੇਵੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਦ ਇਸਦੀ ਮਾਤਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਪਈ। ਇਸ ਤੇ ਮੈਨਾਵੰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰ ਚੇਤੇ ਆ ਗਈ ਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੰਸਾਰ ਪੂੰਦੇ ਦਾ ਪਹਾੜ ਦਿਸਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸਦੇ ਜੀਅ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੇ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਾਲ ਨੇ ਇਸ ਇਕਲੋਤੇ ਲਾਲ ਨੂੰ ਭੀ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਬੋਹ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਤੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਨੇ ਕੋਈ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ—ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਵਿਚ ਅਤਿ ਵੈਰਾਗ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਰੁਦਨ ਸਮੇਂ ਇਸਦੀਆਂ ਅਥਰੂ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਡਿਗ ਪਈਆਂ।

ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਜੀ ਜਦ ਮਾਤਾ ਪਾਸ ਪੁਜੇ ਤਦ ਬੜਾ ਧਰਵਾਸ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਮਾਤਾ ਨੇ ਉਲਟਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਨਾਸਵੰਤ ਹੋਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਪੇਰਿਆ ਕਿ ਰਾਜ-ਬਾਗ ਛੱਡ ਦਿਓ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਫਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੋਗੀ ਹੋ ਜਾਓ।

ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨਵਾਂ ਹੀ ਰਾਜ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ ਸੀ ਤੇ ਭਰੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੋ ਰਾਜ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਜੀਅ ਚੁਗਾਣ ਲਗਾ। ਮਾਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਕੇ ਵੀਰ ਭਰਬਰੀ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਚੁਕ ਸੁਣਾਇਆ। ਬਸ ਢੇਰ ਕੀ ਸੀ, ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਭੀ ਕਰੜੀ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਤੇ ਰਾਜ ਛੱਡ ਜਲੰਧਰੀ ਨਾਥ ਜੋਗੀ ਦੀ ਚਰਨੀ ਜਾ ਲਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜੋਗੀ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਥੌਲੇ ਗੋਪੀ ਚੰਦੂ ਸਤਿ ਸਰੂਪੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩, ਸ: ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੯੫੨)

ਸਉਣ ਰਿਸ਼ੀ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਹਿੰਦੀ ਨਾਮ ਸਾਇਣਾਚਾਰਯ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਹਾਬੀ ਜਾਂ ਪੂਰਨਮਾਸੀ ਨੂੰ ਪੁੰਨਿਆ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਇਣਾਚਾਰਯ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸਉਣ ਰਿਸ਼ੀ ਜੀ ਪੈ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਚੰਘਵੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੁਰਗ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਉੜਪੀਪੁਰ ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਾਇਣ ਜੀ ਦੁਬੈ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਭਾਰਦਵਾਜ ਗੋੜੀ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ੨੯ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਤਾ ਮਾਧਵਾਚਾਰਯ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਰਿਗਵੇਦ ਦਾ ਭਾਸ਼ ਭੀ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚਿਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਹਰ ਇਕ ਅਧਿਆਇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ‘ਇਤੀ ਸਾਇਣਾਚਾਰਯ ਰਚਿਤ ਆਦਿਕ’ ਲਿਖਿਆ ਹੈ।

ਡਾਕਟਰ ਮੁਲਰ (Dr. Muller) ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ੧੩੩੧ ਤੋਂ ੧੩੮੩ ਈਸਵੀ ਤਕ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਿਆਰਨ ਸੁਆਮੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਾਗ ਤਨੰਤਰ ਸੁਧਾ ਨਿਧੀ ਆਦਿਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਭੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਰਚਿਤ ਹਨ।

ਛਨਿਛਰਵਾਰਿ ਸਉਣ ਸਾਸਤ ਬੀਚਾਰੁ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੩, ਵਾਰ-ਸਤ, ਪੰਨਾ ੯੮੧)

ਬਾਬਾ ਆਦਮ

ਈਸਾਈ ਮਤ ਦੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਅੰਜੀਲ (Old Testament) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਸੰਬੰਧੀ ਇਉਂ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ (ਦੇਖੋ : ਪੁਗਾਣੀ ਅੰਜੀਲ ਪੰਨਾ ੫ ਤੋਂ ੧੦ ਤਕ):

ਰੱਬ ਨੇ ਅੰਪਕਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਤੀ ਤੇ ਆਸਮਾਨ ਬਣਾਇਆ, ਫਿਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪਰਤੀ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੰਗਾ-ਰੰਗ ਦੇ ਜੀਵ ਸਾਜੇ, ਪਰਤੀ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਉੱਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਖਤ ਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ

ਤੇ ਵਾਯੂ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉੱਡਣ ਲਈ ਪੰਛੀ ਸਾਜੇ। ਰੱਬ ਜਦ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਰਚਨਾ ਰਚ ਚੁਕਾ, ਤਦ ਉਸਨੂੰ ਬਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵ ਪੈਦਾ ਕਰਾਂ, ਜੋ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਸਿਕਦਾਰੀ ਕਰੇ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ, ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਦਾ ਇਕ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਬੁੱਤ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਇਸ ਬੁੱਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਫੂਕ ਪੁਚਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਾਜ ਕੇ ਰੱਬ ਨੇ ਬੜੀ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਰਖਿਆ।

ਫਿਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਜਿਨਸਾਂ ਜਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਜੋ ਜੋ ਨਾਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਨੇ ਰੱਖੇ, ਉਹ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਏ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖ, ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਭੀ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਹੋਰ ਸਾਥੀ ਨਾ ਵੇਖ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਨੇ ਗੋੜਾ ਲਾਇਆ।

ਰੱਬ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਵੇਖ ਤਰਸ ਆਇਆ। ਇਸ ਤੇ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਸਾਬਣ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਬਿਆਲ ਕੀਤਾ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਛੁੱਝੀ ਨੀਦਰ ਵਿਚ ਸੁਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸੁਤੇ ਪਏ ਦੀ ਇਕ ਪਸਲੀ ਕੱਢ ਉਸ ਦੀ ਥਾਂ ਮਾਸ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨਾਲ ਪੁਰ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਬੁੱਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਸਲੀ ਪਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਇਸ ਬੁੱਤ ਤੋਂ ਆਦਮੀ ਦੀ ਸਾਬਣ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ 'ਹੱਵਾ' ਰਖਿਆ।

ਜਦ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁਲ੍ਹੀ, ਤਦ ਆਪਣੀ ਸਾਬਣ ਨੂੰ ਪਾਸ ਵੇਖ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਤੀਮੀ ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੇ ਮਾਸ ਤੋਂ ਬਣੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਾਬਣ ਰਵੇਗੀ। ਮਰਦ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਛਡ ਕੇ ਭੀ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਬਣ ਬਣਾਈ ਰਖੇਗਾ।

ਫਿਰ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਅਦਨਾ ਦੇ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਰਖਿਆ। ਇਸ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਫਲਦਾਰ ਦਰਖਤ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦੀ ਸੂਝ 'ਗਿਆਨ' ਦਾ ਦਰਖਤ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ।

ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਗ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਦਰਖਤਾਂ ਦਾ ਫਲ ਖਾਣਾ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਫਲ ਨਾ ਖਾਣੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਹ ਜੋੜੀ ਇਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨੰਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸੋਂ ਨੰਗੇਜ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਫਿਰ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ (ਸੱਪ) ਨੇ ਹੱਵਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰ ਕੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦਾ ਫਲ ਖੁਵਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਹੱਵਾ ਨੇ ਉਹ ਫਲ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਨੂੰ ਭੀ ਖੁਵਾ ਦਿਤਾ। ਬਸ ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇਜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ। ਇਹ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਇਸ ਬਾਗ ਵਿਚ

1. ਇਹ ਅਰਥ ਦੇਸਾ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਬੰਦਰਗਾਹ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਵਲੋਂ ਹਿੰਦ ਵਲ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਏਥੇ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਹੁਣ ਆਇਆ ਤਦ ਇਸ ਜੋੜੀ ਨੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰਖਤਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਲਿਆ। ਰੱਬ ਨੇ ਜਦ ਅਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨੰਗੇ ਹਾਂ। ਰੱਬ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਇਕਬਾਲ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, “ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਦਰਖਤ ਦਾ ਫਲ ਖਾਧਾ ਹੈ ?” ਇਸ ਤੇ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, “ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੇ ਖੁਵਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸਾਥਣ ਬਣਾਈ ਹੈ।” ਇਸਤ੍ਰੀ ਪਾਸੋਂ ਜਦ ਪੁਛ ਹੋਈ ਤਦ ਉਸਨੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਗੱਲ ਸੁਟ ਦਿਤੀ।

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਗੁਸੇਹੇ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਤੁਸਾਂ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਨਾ ਮੰਨਣ ਦਾ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਪ ਸਾਰੀ ਇਨਸਾਨੀ ਨਸਲ ਵਿਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕਰੜੀ ਮਿਹਨਤ ਮੁਸ਼ਕਤ ਕਰ ਕੇ ਪੇਟ-ਪਾਲਣਾ ਕਰੋਗਾ। ਹੱਵਾ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਤੇ ਤੇਰੀ ਜਾਤ ਮਰਦ ਦੀ ਦਾਸੀ ਹੋ ਕੇ ਰਵੇਗੀ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਭਿੜਾਈ ਕਰਦੀ ਰਹੇਗੀ।

ਸ਼ੈਤਾਨ ਸੱਪ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਪੋਟ ਦੇ ਬਲ ਚਲਿਆ ਕਰੋਗਾ ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਕਰਨਗੇ।

ਇਸ ਕੌਤਕ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਰੱਬ ਨੇ ਇਸ ਜੋੜੀ ਨੂੰ ਅਦਨ ਦੇ ਬਾਗ (ਬਹਿਸ਼ਤ) ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕਢ ਦਿਤਾ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਦੀ ਉਮਰ ੯੩੦ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਔਲਾਦ ਹੋਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਰਨ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਨਸਲ ਵਧ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕਾਫ਼ੀ ਲੜਾਈਆਂ ਭਿੜਾਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਦੇ ਉੱਘੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੇਨ, ਅਬਲ, ਸੇਠ ਆਦਿਕ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਆਦਮ ਕਉ ਕਿਛੁ ਨਦਰਿ ਦਿਖਾਈ ॥

ਊਨਿ ਭੀ ਭਿਸਤ ਘਨੇਰੀ ਪਾਈ ॥

(ਬੈਠਉ ਕਥੌਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੬੧)

ਅਜਰਾਈਲ ਜਾਂ ਮਲਕਲ ਮਉਤ

ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਮੌਤ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨੀ ਜਿਸਮ ਵਿਚੋਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਡ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਭੀ ਇਸ ਦੇ ਸਪੂਰਦ ਹੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਧਰਮਗਾਜ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਦੇਖੋ : ਧਰਮਗਾਜ)।

ਅਜਰਾਈਲੁ ਫਰੇਸਤਾ ਤਿਲ ਪੀੜੇ ਘਾਣੀ ॥

(ਗਊਂਡੀ ਵਾਰ ਮ: ੪, ਸ: ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੩੧੫)

ਮਲਕਲ ਮਉਤ ਜਾਂ ਆਵਸੀ ਸਭ ਦਰਵਜ਼ੇ ਭੈਨਿ ॥

(ਸਲੋਕ ਸੋਖ ਫਰੀਦ, ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਭਾਗ ਤੀਜਾ

ਊਡੀਸਾ—ਊੜੀਸਾ—ਜਗਨ ਨਾਥ

ਊਡੀਸਾ (ਊੜੀਸਾ) ਦੇਸ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਲ ਬੰਗਾਲ ਸੂਬੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੇ ਮਦਰਾਸ ਸੂਬੇ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਊਡੀਸੇ ਤੋਂ ਭਾਵ ਭੀ ਜਗਨ ਨਾਥ ਜਾਂ ਪੁਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਜਗਨ ਨਾਥ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਇਥੇ ਦੇ ਮੰਦੀਰ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬਲਭੱਦਰ ਤੇ ਸੁਭੱਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਹਾੜ ਸੁਦੀ ਪੰਚਮੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਰਥ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਰਥ ਨੂੰ ੧੬, ਬਲਭੱਦਰ ਦੇ ਰਥ ਨੂੰ ੧੨ ਤੇ ਸੁਭੱਦਰਾਂ ਦੇ ਰਥ ਨੂੰ ੮ ਪਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਥਾਂ 'ਤੇ ੨੫ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੦੦ ਤਕ ਪੁਰਸ਼ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰਥਾਂ ਨਾਲ ਅੱਧ ਅੱਧ ਮੀਲ ਤਾਈਂ ਨਾਗੀਅਲ ਦੇ ਰੱਸੇ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਕਾਦਸੀ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਰਥਾਂ 'ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨੇ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਿਠਾ ਲਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਯਾਤਰੂ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਯਾਤਰੂ ਰਥਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਣ ਲਈ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬੋਬਵਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਣ ਕਰਕੇ ਰਥ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦੇ।

ਤ੍ਰੈਦਸੀ ਤੇ ਚੰਦਸ ਨੂੰ ਪਾਂਡੇ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਲਾਵਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਛੇਤੀ ਹੀ ਰਥ ਉਸ ਟਿਕਾਣੇ ਪੁਜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਨਕਪੁਰੀ ਕਰਕੇ ਸੱਦਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਦੀ ਰਸਮ ਅਦਾ ਕਰ ਮੁੜ ਜਗਨ ਨਾਥ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਾਂਡੀ ਦਾ ਰਿੱਝਣਾ ਭੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ ਜੋ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਬਣਾਏ ਚੁਲ੍ਹਿਆਂ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਲੇਵਰ ਚੜ੍ਹਨ ਸਮੇਂ ਪਾਂਡੇ ਅੱਗੇ ਕਈਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿਚ ਪਾਂਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਭੀ ਹੋਈਆਂ। ਇਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਜਲ ਖਾਰਾ ਤੇ ਤੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਉਲੀ ਦਾ ਜਲ ਠੰਢਾ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜਿੱਥੇ ਟਿਕੇ ਸਨ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਮ 'ਮੌਗਮੁਟ' ਹੈ।

ਸ਼ੇਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਵੱਲ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਹ ਟਿਕਾਣਾ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਕਹਾ ਊਡੀਸੇ ਮਜ਼ਨੁ ਕੀਆ ਕਿਆ ਮਸੀਤਿ ਸਿਰੁ ਨਾਣੈਂ॥

(ਬਿਭਾਸ ਪੜਾਤੌ ਬਥੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੪੯)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਰਾਮਦਾਸਪੁਰ)

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਬਾਦੀ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਤਾਂ ਢੂਜੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਪਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਂ ਹੈ ਤੇ ਸਿਖ ਸੁਧਾਰਕ ਲਹਿਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਅਕਾਲੀ ਦਲ, ਸਿਖ ਲੀਗ, ਚੀਫ਼ ਮਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਆਦਿਕ ਸਿਖ ਜਮਾਤਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਦਫ਼ਤਰ ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਹਨ। ਸਿਖ ਅਖਬਾਰ—ਗੁਰਮੁਖੀ ਤੇ ਉਰਦੂ (ਰੋਜ਼ਾਨਾ) ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਵਿੱਦਿਅਕ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਭੀ ਇਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਤੇ ਮਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿੱਦਿਅਕ ਆਸ਼ਰਮ ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ (ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ) ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਪੂਜਨੀਕ ਅਸਥਾਨ ਭੀ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਤੋਂ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਸਾਇਆ। ੧੬੩੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪਿੰਡ ਬੰਨਿਆ। ਇਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਮ ਗੁਰੂ ਕਾ ਚੱਕ ਤੇ ਰਾਮਦਾਸ ਪੁਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਤੇ ਵਪਾਰੀ ਵਸਾਏ।

੫ ਹਾਜ਼ ਸੰਮਤ ੧੬੪੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸਰੋਵਰ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੱਟੀ ਦੇ ਰਣੀਸ ਦੀ ਸਤਵੰਤੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਕੋਹੜੇ ਪਤੀ ਦੇ ਇਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ, ਰਾਜੀ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਸਾਖੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ੫, ਸੰਮਤ ੧੬੪੫ ਨੂੰ ਪੰਚਮ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖੀ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪੁਲ ਤੋਂ ਸਰੋਵਰ ਉਪਰੋਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਤਕ ਜਾਣ ਲਈ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਤਿਅੰਤ ਝੂਥਸੂਰਤ ਇਮਾਰਤ ਹੈ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅਜ਼ਬਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਉਪਰ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਚਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਨ। ਅੰਦਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਾਗੀ ਇਮਾਰਤ ਸੌਨੇ ਨਾਲ ਮੜ੍ਹੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੰਦਰ (Golden Temple) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਦੀਵਾਲੀ ਤੇ ਵਿਸਾਖੀ ਉਤੇ ਮਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਇਥੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ।

ਸੰਮਤ ੧੯੧੯ ਵਿਚ ਅਹਿਮਦਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਜਦ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹਨੇਰ-ਗਰਦੀ ਮਚਾਈ ਤਦ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਭੀ ਗਿਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਮਤ ੧੯੨੧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪੰਬ ਨੇ ਇਸਦੀ ਮੁੱਖਮਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੰਮਤ ੧੯੩੮ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ।

ਹੁਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ੧੨ ਜੂਨ ੧੯੨੩ ਈ: ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਛਤਰ ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਸੋਵਰ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਅਰੰਭ ਕਰ ਕੇ ਸਿਰੇ ਚਾੜੀ ਗਈ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅਦੱਤੀ ਸੀ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੁੰ-ਬੁੰਹੁ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਜੇ, ਮਹਾਰਾਜੇ, ਸਰਦਾਰ, ਵਿਦਵਾਨ, ਕਿਰਤੀ, ਮਾਈਆਂ, ਬੀਬੀਆਂ, ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ, ਹਰ ਸ਼੍ਰੋਣੀ ਤੇ ਹਰ ਖਿਆਲ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਭਾਗ ਸਮਝ, ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਮਗਰੋਂ, ਚੌਕੀ ਸਾਹਿਬ (ਸੰਗਤ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ) ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ ਦੇ ਉੱਦਮ ਨਾਲ ਅਰੰਭ ਹੋਈ ਸੀ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਅਸਥਾਨ ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰੂ ਕੇ ਮਹਿਲ, ਰਾਮਸਰ, ਸੰਤੋਖਸਰ, ਕੌਲਸਰ, ਬਿਬੇਕਸਰ ਆਦਿਕ।

ਸ਼ਹਿਰ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਵ ਹੈ।

ਰਾਮਰਾਜ ਰਾਮਦਾਸਪੁਰਿ ਕੀਨ੍ਹੇ ਗੁਰਦੇਵ ॥

(ਬਿਲਾਵਲੁ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੬੧੨)

ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੁ ਸਿਦਤੀ ਦਾ ਘਰੁ ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ: ੩, ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਸੁਮੇਰ—ਮੇਰ—ਕੁਮੇਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਰਣਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਕੁ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੁਮੇਰ ਹਿੰਦੁ ਪੌਰਾਣਕ ਅਖਜਯਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪਰਬਤ ਹੈ, ਜੋ ਖਿਆਲੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਥੇ ਜੰਬੂ ਦੀਪ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਹਿ ਇਸਦੇ ਉੰਦਾਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਮੰਨੇ ਹਨ। ਉੰਚਾਈ ਇਸ ਦੀ ੧੪੦੦੦ ਯੋਜਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ੧੬੦੦੦ ਯੋਜਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮੁਰੱਬਾ, ਅੰਡਾਕਾਰ ਤੇ ਗਾਜਰ ਵਰਗੀ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਚਾਰ ਮੂੰਹ ਹਨ, ਪੂਰਬ ਦਾ ਚਿੱਟਾ, ਦੱਖਣ ਦਾ ਪੀਲਾ, ਉੱਤਰ ਦਾ ਲਾਲ, ਪੱਛਮ ਦਾ ਕਾਲਾ। ਅਕਾਸ਼ੋਂ ਇਕ ਗੰਗਾ ਇਸ ਪਰ ਉਤਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਚਾਰ ਧਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਚਾਰ ਪਾਸੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਚਾਰ ਦਿਸ਼ਾ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾਪਲ ਚੁੰਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਸੋਨੇ ਤੇ ਰਤਨਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਤਪਸਵੀ ਲੋਕ ਤੇ ਅਕਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਗੰਧਰਵ ਅਤੇ ਸੁਰਗਾਂ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਖੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਮਧਾਣੀ ਬਣਾ ਕੇ ਖੀਰ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਰਿੜਕ ਕੇ ੧੪ ਰਤਨ ਕਢਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੱਢ ਅਵਤਾਰ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਜੁਗਾਡੀਏ ਦੀ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੁਦ-ਹਿਮਾਲਯ ਦਾ ਨਾਉਂ ਸੁਮੇਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਗੰਗਾ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਪੰਚ ਪਰਬਤ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਚੋਟੀਆਂ ਰੁਦ-ਹਿਮਾਲਯਾ, ਵਿਸ਼ਨਪੁਰੀ, ਬ੍ਰਹਮਪੁਰੀ, ਉਦਗਾਰੀ ਕੰਠ ਅਤੇ ਸੁਰਗਾਂਹੁਣ

ਹਨ। ਇਹ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਹਨ।

ਹਿੰਦੂਆਂ, ਅਰਬੀਆਂ ਤੇ ਪਾਰਸੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਵਰਗ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਆਰੀਆ ਪੁਰਸ਼ ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਰੂਸੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਜਾਂ ਫੁਸ਼ ਤੋਂ ਜਦ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਏ, ਤਦ ਇਸ ਪਰਬਤ ਦੇ ਟਿਕਾਣੇ ਤੋਂ ਇਕ ਮੌਰ ਨਾਮ ਦਾ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਬੁਰਜ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਪੁਰਾਤਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਕਲ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਚੜ੍ਹ ਸੁਮੇਰਿ ਢੂਢਿ ਜਬ ਆਵਾ॥

(ਗਊਡੀ ਪੁਰਖੀ ਸਾਵਨ ਅਖਗੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੩੪੧)

ਸੁਰਸਤੀ (ਸਰਸੁਤੀ) ਨਦੀ

ਵੇਦਾਂ ਵਿਚ ਸਰਸੁਤੀ ਇਕ ਨਦੀ ਦਾ ਨਾਉਂ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਮਾਵਰਤ ਦੀ ਹੱਦ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਰੀਆ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਸਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੀ ਇਹ ਸਿਰਮੌਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਰੇਤੇ ਵਿਚ ਲੋਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਘੱਗਰ ਨਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਗੰਗਾ ਜਮੁਨਾ ਗੋਦਾਵਰੀ ਸਰਸੁਤੀ

ਤੇ ਕਰਹਿ ਉਦਾਸੁ ਪੁਰਿ ਸਾਧੁ ਕੀ ਤਾਈ॥

(ਮਲਾਰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ

ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ, ਭਾਰਤਵਰਸ਼ ਜਾਂ ਹਿੰਦ, ਏਸ਼ੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੇ ਉੱਘਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਲ ਤੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪੱਛਮ ਵਲ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਕੁਦਰਤ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਦੀ ਹਦ-ਬੰਦੀ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਇਸਨੂੰ ਤਿੱਬਤ, ਲੱਦਾਖ ਤੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅੱਛ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਤੋਂ ਬਲੋਚਿਸਤਾਨ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਅਰਬ ਸਾਗਰ ਨਾਲ। ਇਸ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ਤੇ ਪੂਰਬ ਦੇ ਬਾਹਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਲ ਹਿੰਦ ਸਾਗਰ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ ਪੂਰਬ ਵਲ ਸਿਆਮ ਤੇ ਚੀਨ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੱਦ ਨਾਲ ਜਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।^੧

ਇਸ ਦੀ ਵਸੋਂ ੩੫ ਕ੍ਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਹੈ,^੨ ਜਿਸ ਵਿਚ ੨ ਕ੍ਰੋੜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਧੀਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ। ਸਿਖ ਵਸੋਂ ਬਾਹਲੀ, ਸੂਬੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ੪੦ ਲੱਖ ਦੇ ਉੱਤੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸੂਬੇ ਪੰਜਾਬ, ਯੂ. ਪੀ., ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ, ਬੰਗਾਲ, ਮਦਰਾਸ,

੧. ੧੯੪੨ ਦੀ ਦੇਸ਼-ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਹਨ।

੨. ੧੯੬੧ ਦੀ ਮਰਦਮ-ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਡੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੀ ਵਸੋਂ ੧੦ ਕ੍ਰੋੜ ਤੋਂ ਵਧ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਮੱਧ ਹਿੰਦ, ਬੰਬਈ ਤੇ ਆਸਾਮ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ੩੬੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਨਿਕੀਆਂ ਤੇ ਵੱਡੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਕੋਈ ਦੁਕੂੜ ਦੇ ਲਗਪਗ ਹੈ।¹ ਇਸ ਦੇ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਬਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ ਵਿਚ ਭੀ ਮਤ-ਭੇਦ ਹੈ। ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਕੁਲ ੨੨੨ ਬੋਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਹ ਦੇਸ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸਭਿਅਤਾ, ਫਿਲਾਸਫੀ, ਸਦਾਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਭੀ ਮਾਣ ਕਰੇ, ਬੋੜਾ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵੱਸੋਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੇਸ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਧਨ-ਪਾਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੌਲਤ ਤੇ ਧਨ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਤੇ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੇਸ ਦੀ ਦੌਲਤ ਲੁਟੀ। ਫਿਰ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਸ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਸੇ ਦੇਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਬਾਹਰ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਦੀ ਹਿੰਦੂ ਵੱਸੋਂ ਨਾਲ ਬੜੇ ਬੜੇ ਭਿਆਨਕ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਨ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੀਆਂ ਦੀ ਬ੍ਰੇਪਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਕਹਿ ਤੇ ਅਸਹਿ ਜੂਲਮਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣੇ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੂਲਮਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੀ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਗੈਰਤ ਨੂੰ ਭੀ ਗਵਾ ਬੈਠੇ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦ ਮੁਗਾਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਜੂਲਮਾਂ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ਼ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਖੇਖਲੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿਖ ਰਾਜ ਤੇ ਮਹਾਂਰਾਸ਼ਟਰ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਯੂਰਪੀ ਕੌਮਾਂ (ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼) ਭੀ ਆਪਣਾ ਦਖਲ ਇਸ ਦੇਸ ਵਿਚ ਵਧਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦੇਸ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੋਠਾਂ ਆ ਗਿਆ।

ਇਹ ਦੇਸ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ-ਦਾਤਾ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਸਿਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ, ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ, ਕਬੀਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਕਰਗਾਚਾਰਜ, ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਆਦਿਕ।

ਇਸ ਦੀ ਆਬੋ-ਹਵਾ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਆਬੋ-ਹਵਾ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਮਿਲਦਾ ਜੂਲਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਸੂਬੇ ਬੜੇ ਹੀ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬ, ਯੂ. ਪੀ., ਬਿਹਾਰ, ਬੰਗਾਲ ਆਦਿ।

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਛਰਾਇਆ ॥

(ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

1. ੨੬ ਜਨਵਰੀ ੧੯੫੦ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਸਭ ਰਿਆਸਤਾਂ ਮਤਮ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਸੰਘੀ ਗਣਰਾਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹਿਮਾਚਲ—ਹਿਮਾਲਿਆ

ਹਿਮ (ਬਰਫ) ਦਾ ਅਚਲ (ਪਹਾੜ)। ਇਹ ਪਰਬਤ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਆਮ ਉਚਾਈ ਚਾਰ ਪੰਜ ਮੀਲ ਤਕ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਕਈ ਕਈ ਹਿੱਸੇ ੬ ਮੀਲ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤਕ ਹਨ। ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਤਾਈਂ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਸਦਾ ਹੀ ਬਰਫ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਪੈਦਾਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪਸੂ, ਪੰਛੀ ਹੀ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਸਿਰਫ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਅਸਚਰਜ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਚੇਤੇ ਕਗਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੀਲਾਂ ਬੱਧੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਬਤ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਰਫ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲੇਬਾਈ ਭੀ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵਧੁ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਉਚਾਈ, ਜੋ ਐਸਤਨ ੧੯,੦੦੦ ਫੁਟ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਡ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਨਾਮ ਮਉਂਟ ਐਵਰੀਸਟ (Mount Everest) ਹੈ, ਜੋ ੨੯,੦੦੨ ਫੁਟ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਪੁੱਜਣ ਲਈ ਬੜੇ ਬੜੇ ਉੱਘੇ ਬਹਾਦਰ ਜਤਨ ਕਰ ਕੇ ਪੁੱਜੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਉੱਘੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਇਹ ਹਨ—ਨੈਨਾ ਦੇਵੀ, ਨਾਗਾ, ਪਰਬਤ, ਕੰਚਨਜੰਗਾ, ਕੈਲਾਸ਼, ਬਦਰੀ ਨਾਰਾਇਣ, ਅਮਰ ਨਾਥ ਆਦਿਕ। ਇਸ ਪਰਬਤ ਦੀ ਮੂਬਸਰਤੀ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਕਈ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਨੇਪਾਲ, ਬੁਟਾਨ, ਡਿੱਬਤ, ਲੱਦਾਖ, ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਆਦਿਕ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਪਰਬਤ ਇਸੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ।

ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਿਆਸਤ ਵਰਗੀ ਸੋਹਣੀ ਸਰਸਬਜ਼ ਤੇ ਮਨਮੋਹਣੀ ਧਰਤੀ ਇਸੇ ਪਰਬਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਚੁੱਕਿ ਇਸਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਬਰਫ ਨਾਲ ਹੀ ਢਕਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਰਬਤ ਹਿੰਦ ਦੇ ਸਭ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਸੌਮਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਬ੍ਰਹਮਪੁਤਰ, ਗੰਗਾ, ਜਮਨਾ, ਸਿੰਧ, ਜੋਹਲਮ, ਗਾਵੀ, ਝਨਾਂ, ਬਿਆਸ, ਸਤਲੁਜ ਆਦਿਕ ਸਭ ਦਰਿਆ ਇਸੇ ਪਰਬਤ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਬਰਫਾਂ ਦੇ ਗਲਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਜਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅਤੁੱਟ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੀ ਹਿੰਦੂਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਹਿੱਸਾ, ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਜ਼ਰਖੇਜ਼ ਤੇ ਸਰਸਬਜ਼ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਬੜੇ ਬੜੇ ਤਪੱਸਵੀਆਂ ਦਾ ਤਪ-ਅਸਥਾਨ ਰਹਿ ਚੁਕਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਤਾਈਂ ਇਸ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ, ਜੋ ਵੱਸੇਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੁਰਾਡੇ ਹਨ, ਬੜੇ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸਾਘੂ ਤਪ ਕਰਦੇ ਵੇਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਤਨੁ ਹੈਮਚਲਿ ਗਾਲੀਐ ਭੀ ਮਨ ਤੇ ਰੋਗੁ ਨ ਜਾਇ ॥

(ਸਿਰੀਰਾਗ ਮਹਲਾ ੧, ਪੰਨਾ ੬੨)

ਹਰਿਚੰਦੇਰੀ—ਨਗਰ ਗੰਧਰਵ—ਗੰਧਰਵ ਨਗਰੀ

ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰਿਚੰਦੇਰੀ ਕੋਈ ਵਸਤੂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੇਵਲ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਪੁੰਦ ਵਿਚ ਖਿਆਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਰਾਜਾ ਹਰਿਚੰਦ ਆਪਣੇ ਪੁੰਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਸਮੇਤ ਸੂਰਗ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤਦ ਨਾਰਦ ਮੁਨੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪੁੰਨ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ, ਧੇਖੇ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇ ਮੁੜੋਂ ਆਪਣੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਵਾਈ, ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਸਵਰਗ ਵਿਚੋਂ ਕਢਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਇਹ ਸਵਰਗੋਂ ਡਿਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਇਸਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਭੁੱਲ ਬਖਸ਼ਾਈ। ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵਲ ਆਉਂਦਾ ਆਉਂਦਾ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥ ਜੋ ਖਿਨ ਭਰ ਆਪਣਾ ਚਮਤਕਾਰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹਰਿਚੰਦੋਗੀ ਅਥਵਾ ਗੰਧਰਬ ਨਗਰ ਦਾ ਦਿੜਾਣਾਂਤ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਪੇਖੂ ਹਰਿਚੰਦਰਉੜੀ ਅਸਥਿਰੁ ਕਿਛੁ ਨਾਹੀ ॥ (ਆਸਾ ਛੌ: ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਮ੍ਰਿਗ ਤਿਸਨਾ ਪੌਖਿ ਭੁਲਣੇ ਫੁਠੇ ਨਗਰ ਗੰਧੂ ॥

(ਸਲੈਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੪੨੫)

ਹਾੜੰਬੇ—ਮਗਹਰ

ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਗਹਰ ਨੂੰ ਹੀ ਹਾੜੰਬੇ ਕਰਕੇ ਭੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਉੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਾਫੀ ਫਾਸਲਾ ਹੈ। ਹਾੜੰਬੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਤਾਂ ਕਾਸੀ ਤੋਂ ੨੦-੨੫ ਮੀਲ ਦਸ਼ਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਗਹਰ ਦਾ ਅਜੂਧਿਆ ਤੋਂ ੯੫ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ ਤੇ ਗੋਰਖਪੁਰ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਪੱਛਮ ਵਲ ਤੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੁਰਾਡੇ ਹੈ।

ਪੁਰਾਣਕ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਪੁਰਸ਼ ਮਗਹਰ ਜਾਂ ਹਾੜੰਬੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਣ ਤਿਆਗਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਮੂਸੀਆਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਿਆਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਸਾਸਤਰਾਂ ਦੇ ਮਤ ਅਨੁਕੂਲ ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਸ਼ ਉਪਰੋਕਤ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਮਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਬਾਂਦਰਾਂ ਜਾਂ ਗਾਧਿਆਂ ਦੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਭਰਮ ਵਿਚੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਗਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਭੀ ਆਪਣਾ ਜਾਮਾ ਤਿਆਗਣ, ਮੋਖਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਾਸ ਪੁੱਜਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਥਾਂ ਕਾਸੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਮਗਹਰ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਸੰਮਤ ੧੫੭੫ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗਿਆ।

ਕਿਆ ਕਾਸੀ ਕਿਆ ਉਖਰੁ ਮਗਹਰੁ ਰਾਮੁ ਰਿਦੈ ਜਉ ਹੋਈ ॥

(ਧਨਾਸਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੬੯੨)

ਕਾਸੀ (ਬਨਾਰਸ)

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੂਬਾ ਯੂ. ਪੀ. (ਸੰਮਿਲਤ) ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਮੰਦਰ ਹਨ ਤੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਯਾਤਰੂਆਂ

ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਕਈ ਘਾਟ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਬੜੀ ਹੀ ਪਵਿਤ੍ਰ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਿਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਪੁਛੋ ਤਾਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹਿੰਦੂ ਫਿਲਾਸਫੀ ਤੇ ਮੰਨਤਕ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ।

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬੜੇ ਹੀ ਪੁਗਾਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਕੰਸ ਨੂੰ ਮਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਉਗਰਸੈਨ ਨੂੰ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ, ਤਦ ਵਿੱਦਿਆ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਕਾਸ਼ੀ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਹੈ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿ ਜਿਥੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਪੁਗਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਚਲਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੀ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਭੀ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਇਥੇ ਹਿੰਦੂ ਪੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਖੇਲ੍ਹੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਉਨ੍ਹਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

ਹਿੰਦੂ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਜੀਵ ਇਥੇ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਸਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਗਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਲੋਕੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਇਥੇ ਹੀ ਆ ਕਟਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਜਿਸਮ ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚਿਰਵਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਚੂਕਿ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹਰ ਸਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਵਪਾਰ ਦਾ ਭੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤਕੜਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਖਾਸ ਕਰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਇਥੇ ਕਈ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਭੀ ਬੜੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹੇਠ-ਲਿਖੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਨ :

(੧) ਮਹੱਲਾ ਆਸ ਭੈਰੋ ਵਿਚ 'ਵਡੀ ਸੰਗਤ' ਹੈ, ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੯੨੨ ਵਿਚ ਸੱਤ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

(੨) ਲਕਸਾ ਮਹੱਲਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਬਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੋਪਾਲ ਪਾਂਡੇ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

(੩) ਜਗਤ ਗੰਜ ਵਿਚ 'ਛੋਟੀ ਸੰਗਤ' ਹੈ, ਇਹ ਥਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਹੈ।

(੪) ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਗੁਰੂ ਕਾ ਬਾਬਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ।

ਕਾਂਸੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਾਵਤ ਗਾਊ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਜਨ ਸੋਭਾ ਪਾਈ ॥

(ਮਲਾਰੂ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਬਨਾਰਸ ਅਸਿ ਬਸਤਾ ॥

(ਗੋਬੰਬ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

ਕਜਲੀ ਬਨ (ਕੇਲਿਆਂ ਦਾ ਜੰਗਲ)

ਇਹ ਪਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਲਾਂ ਲਈ, ਜਿਥੇ ਹਾਬੀ ਬਾਹਲੇ ਹੋਣ। ਅਜਿਹੇ ਜੰਗਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ, ਜਾਂ

ਤਾਂ ਮਧ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਹਨ ਜਾਂ ਦੱਖਣ ਵਿਚ। ਸੋ ਹਰ ਅਜਿਹੇ ਜੰਗਲ ਨੂੰ ਕਜਲੀ ਬਨ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

‘ਹਕੀਕਤ ਰਾਹ ਮੁਕਾਮ’ ਵਿਚ ਕਜਲੀ ਬਨ ਦਾ ਪਤਾ ਬੀਜਾਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੱਖਣ ਦੇਸ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਇਥੇ ‘ਭਰਬਗੀ’ ਜੰਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੱਠ ਦਸਿਆ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਭਰਬਗੀ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਾਪਤ ਕੀਤੀ।

ਕਬੀਰ ਕਾਇਆ ਕਜਲੀ ਬਨੁ ਭਇਆ ਮਨੁ ਕੁਚਰੁ ਮਧਮੰਤ੍ਰ ॥

(ਸਲੋਕ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੭੯)

ਕੇਦਾਰਾ ਜਾਂ ਕੇਦਾਰਨਾਥ

ਇਹ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦਾ ਉੱਘਾ ਅਸਥਾਨ, ਬਦਰੀ ਨਾਗਾਇਣ ਦੇ ਪਾਸ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਯਾਤਰੂ ਹਰਿਦਾਅਰ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਜੀ ਨੇ ਹੀ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ੧੨ ਜੰਤੀ ਲਿੰਗ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਝੋਟੇ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਇਕ ਲਿੰਗ ‘ਮਹੀਏਸ’ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ’ਤੇ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਂਡਵਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਇਸ ਬਾਂ ਝੋਟਾ ਬਣ ਕੇ ਆਏ। ਬੇਗਿਣਤ ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਚੁੰਕਿ ਇਲਾਕਾ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਬਰਫਾਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ਾਈ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰੋਣਕ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਯਾਤਰੂ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਹਾੜ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਮੂੰਬ ਮੌਜ ਮਾਣਦੇ ਹਨ।

ਜਾਹਰਨਵੀ ਤਪੈ ਭਾਗੀਰਥ ਆਣੀ ਕੇਦਾਰੁ ਥਾਪਿਓ ਮਹਸਾਈ ॥

(ਮਲਾਰੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਕਾਬਾ (ਮੱਕਾ)

ਇਹ ਅਰਬ ਦੇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਮੱਕੇ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੈਂਗੀਬਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੱਮਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ। ‘ਕਾਬਾ’ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਪੂਜਨੀਕ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਜੀ ਇਸੇ ਕੋਠੇ (ਕਾਬੇ) ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਲੋਕੀ ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਜੀ ਦੀ ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਤਾਈਂ ਓਹੋ ਹੀ ਰਿਵਾਜ ਚਲਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਦਰ (ਕਾਬਾ) ਪੂਰਬ ਵਲ ੩੩ ਗਜ਼ ਤੇ ਪੱਛਮ ਵਲ ੩੧ ਗਜ਼ ਲੰਮਾ ਹੈ। ਉੱਤਰ ਵਲ ੨੨ ਗਜ਼ ਤੇ ਦੱਖਣ ਵਲ ੨੦ ਗਜ਼ ਚੌੜਾ ਹੈ ਤੇ ੩੫ ਛੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਥੰਮ੍ਹ ਹਨ। ਇਕ ਬੜਾ ਬਾਬੇ ਆਦਮ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਕੋਠੜੀ ਅੰਮਾਂ ਹੱਵਾ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ‘ਸੰਗ ਅਸਵਦ’ ਨਾਮੀ ਇਕ ਕਾਲਾ ਪੱਥਰ ੫ ਛੁੱਟ ਉੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ‘ਸੰਗ ਮਨਾਤ’ ਨਾਮੀ ਢੂਜਾ ਪੱਥਰ ੬ ਛੁੱਟ ਉੱਚਾ

ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰਦ ਜੰਗਲਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮਿਸਰ ਤੇ ਸ਼ਾਹੇ ਰੂਮ ਵਲੋਂ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਾਲੇ ਗਿਲਾਫ਼ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵੇਰਾਂ ਇਹ ਪਵਿੱਤਰ ਕਪੜਾ ਮਿਸਰ ਵਿਚੋਂ ਨਾ ਪੁੱਜਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਘਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਪੜੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨ ਕੇ ਹਾਜੀ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਕਾਬੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਜ਼ਮਜ਼ਮ ਨਾਮ ਦਾ ਖੂਹ ਹੈ। ਇਸ ਖੂਹ ਦੇ ਜਲ ਨੂੰ ਹਾਜੀ ਗੰਗਾਜਲ ਵਾਂਗ ਵਰਤਦੇ ਹਨ।

ਹੱਜ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਰਦਾਤ ਨਾਮੀ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੱਕੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੋਂ ਈ ਕੋਹ ਹੈ। ਈਦ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਹਾਜੀ ਉੱਥੇ ਜਮਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਰੂਮ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਲ ਤਕ ਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਦੋ ਕਾਜ਼ੀ ਉਠਣੀਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ, ਇਕ ਸ਼ਾਹੇ ਰੂਮ ਵਲੋਂ ਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਾਹੇ ਸ਼ਾਮ ਵਲੋਂ ਪੈਂਗ਼ਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਸੰਦੂਕ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਹੱਜ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੱਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਸੀਤ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਯਹੂਦੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਦ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਦਸੇ ਸਨ।

ਹਾਜੀ ਕਾਬੇ ਦੀ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਗ-ਅਸਵਦ ਨੂੰ ਚੁਮਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਬੇ ਜ਼ਮਜ਼ਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਾਵਰ ਹਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵਲ ਵੇਖਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਥੰਮੁ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਵਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮੱਕੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੇ ਕਾਬੇ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੱਚ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ। ਕਾਜ਼ੀ ਰੁਕਨਦੀਨ, ਪੀਰ ਕਰੀਮ ਦੀਨ, ਕਾਜ਼ੀ ਜਲਾਲ ਦੀਨ ਆਦਿਕ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗੋਸ਼ਟ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਅਸਥਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਮਸੀਤਾਂ ਦੇ ਢੰਗ ਤੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਹਨ। ਪੁੰਨਿਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੇ ਰੂਮ ਵਲੋਂ ਲੰਗਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਜਉ ਦਿਲ ਮਹਿ ਕਪਟੁ ਨਿਵਾਜ਼ ਗੁਜਾਰਹੁ ਕਿਆ ਹਜ ਕਾਬੈ ਜਾਇਆ ॥

(ਬਿਡਾਸ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੩੫੦)

ਕਾਬਲ

ਇਹ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਜਪਾਨੀ ਹੈ। ਪਸੌਰ ਤੋਂ ੧੯੧ ਮੀਲ ਹੈ ਤੇ ਮੋਟਰ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਦਿਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤਜ਼ਾਰਤ ਦੀ ਤਕੜੀ ਮੰਡੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਬਲ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਬਾਦ ਹੈ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਹਿਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਭੀ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਕਾਬਲ ਤੋਂ ਈ ਕੋਹਾਂ ਦੀ ਵਾਟ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ੨੫ ਕੋਹ 'ਤੇ ਘੜ੍ਹਕਾ ਨਾਮ ਦੀ ਬਾਬੇ ਜੀ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਥਾਂ ਹੈ।

ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਸਿਖ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੈ। ਕਾਬਲ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਰ

੧. ਇਹ ਨਦੀ ਅਟਕ ਪਾਸ ਆ ਕੇ ਦਰਿਆ ਸਿੱਧ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਲੁੰਡਾ ਦਰਿਆ ਕਰਕੇ ਭੀ ਸੱਦੇ ਹਨ।

ਦਿਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਤੇ ਸਿਖ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਪਾਪ ਕੀ ਜੰਵ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੌਗੀ ਮੰਗੀ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

(ਤਲੰਗ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੨੨੨)

ਕਰਤਾਰਪੁਰ

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੋ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਇਕ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਵਿਚ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਤਿਗਮ ਤੇ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਹਿਤ ਤਿੰਨ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਾ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਮਾਂ ਬਾਹਲਾ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਬੰਦਰੀ ਦਾ ਅਭੁੱਟ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਚਲਦਾ ਤੇ ਤੜ੍ਹਫਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਮੇ ਤੇ ਲਹਿਣੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਬਣੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੇਸਾਂ ਤੋਂ ਰੱਬੀ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ 'ਦਾਤਾਰ ਜੀ' ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲੇ ਪੀਣ ਲਈ ਪੁੱਜਦੇ ਤੇ 'ਬੰਦਰੀ ਤੇ ਸਿਫਤ-ਸਲਾਹ' ਦਾ ਮੁਜਾਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ। ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬਾਗ-ਪਰਵਾਰ ਸਮੇਤ ਰਹਿ ਕੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕਰਦੇ, ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਪਿਆਲੇ ਛਕਾਉਂਦੇ ਤੇ ਰੱਬੀ ਸਿਫਤ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਰਾਵੀ ਦਾ ਵਹਿਣ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਲਾਗੇ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਦੀ ਢਾਹ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਬਚਾਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਬੜਾ ਉਦਮ ਜਾਗੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪੰਜਵੀਂ ਤੇ ਛੇਵੀਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰ: ੧੯੫੧ ਵਿਚ ਵਸਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀੜ ਅੱਜ ਤਾਈ ਇਥੇ ਦੇ ਸੋਢੀਆਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਇਸ ਬੀੜ ਦੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗੰਗਸਰ ਹੈ। ਹੋਰ ਭੀ ਕਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਬੰਧ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਹਨ। ਇਥੇ ਦਾ ਸੋਢੀ ਭਾਨਦਾਨ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਘਰਾਣਾ ਹੈ।

ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਕਰਤਾ ਵਸੈ ਸੰਤਨ ਕੈ ਪਾਸਿ ॥

(ਬਿਲਾਵਲ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੮੧੬)

ਕੈਲਾਸ, ਕਬਲਾਸ ਜਾਂ ਕੇਲ, ਗੰਗਰੀ ਪਹਾੜ

ਇਹ ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਹਾੜ ਵਿਚ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ਼ਿਵਜੀ ਦੇ ਗਾਲ ਵਿਚ ਭੀ ਦਰਜ ਹੈ। ਯਥ, ਕਿਨਰ ਆਦਿਕ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਗਵੱਡੀਏ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਭੀ ਪੁਰਾਣਕ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੈਲਾਸ
੧. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੇ ਇਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਿਆਲਕੋਟ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਚ ਹੈ।

ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰਬਤ ਤਿੱਬਤ ਵਿੱਚ ੧੮,੦੦੦ ਛੁੱਟ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵਧੀਕ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਹੈ। ਇਥੇ ਜੋ ਸ਼ਿਵਾਂ ਦਾ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਢਾ ਵਾਂਗ ਪਹਾੜ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਾਨ-ਸਰੋਵਰ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਹ ਪਰਬਤ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਨਪਾਤਾ ਨਾਮੀ ਪਰਬਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਉਹ ਥਾਂ ਭੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਾਰਬਤੀ ਨੇ ਬਰਫਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਕੇ ਤਥ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤ ਦਾ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਸਚਰਜਤਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਮੂਨਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।

ਹਿਮਾਲੀਆ ਪਰਬਤ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੈਲਾਸ ਪਰਬਤ ਇਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਇਸੇ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਗੰਗਰਾ ਪਰਬਤ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੰਗੋਤਰੀ ਵੀ ਇਸੇ ਪਰਬਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਬੇਦ ਥਾਣੀ ਸਹਿਤ ਬਿਰੰਚਿ ਜਸੁ ਗਾਵੈ ਜਾ ਕੋ

ਸਿਵ ਮੁਨਿ ਗਹਿ ਨ ਤਜਾਤ ਕਬਿਲਾਸ ਕੰਉ ॥ (ਸੁ: ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੮)

ਕੇਲ : ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀਆਂ ਖੇਲਾਂ ਦਾ ਅਸਥਾਨ।

ਕੁਲਛੇਤ—ਕੁਲਖੇਤ—ਕੁਸ਼ੇਤਰ—ਕੁਰੁਛੇਤ੍ਰ

ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਕਥਾ ਜੋ ਪੁਰਾਣਕ ਮਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਮਧੂ ਤੇ ਕੈਟਵ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਭੀ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਦਿਵੇਦਾਸ ਕੈਰਵ ਬੜਾ ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਕੋਹੜ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡਦਾ ਖੇਡਦਾ ਕੁਲਖੇਤਰ ਪੁੱਜਾ। ਉਥੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦਾ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੇ ਇਸ ਰਾਜਾ ਨੇ ਇਸ ਕੁੰਡ ਨੂੰ ਬੜਾ ਉੱਤਮ ਤੇ ਪਵਿੜ ਅਸਥਾਨ ਸਮਝ ਕੇ ਪੱਕਾ ਬਣਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੁਰੁ ਰਾਜ-ਰਿਖੀ ਨੇ ਇਸ ਥਾਂ ਯੱਗ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਹੌਲ ਵਾਹਿਆ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਰਛੇਤਰ ਪੈ ਗਿਆ।

ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੇ ਕੈਰਵਾਂ ਤੇ ਪਾਂਡਵਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਹਾਂਬਾਰਤ ਦਾ ਯੂਣ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਹਿੰਦ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਹੀਰੇ ਭੀਸ਼ਮ ਪਤਾਮਾ, ਦ੍ਰੋਣਾਚਾਰਯ ਆਦਿਕ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਧਰਮੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਭਾਤਮਾ ਹੋਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਸਿੱਧਾਂ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਇਥੇ ਭੀ ਕੀਤੀ। ਸਿਧ ਥਾਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਬੜੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸਾਲ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਕਰਨਾਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਥਾਨੇਸਰ ਹੈ, ਜਿਥੋਂ ਬੜੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿੱਕੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਖੋਜੀ, ਖੋਜ ਲਈ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਗਰਿ ਆਪਿ ਕਰਤੇ ਪੁਰਬੁ ਕੀਆ,

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕੁਲਖੇਤ ਨਾਵਣਿ ਗਇਆ ॥

(ਤੁਖਾਗੰ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੧੧੬)

ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਇਹ ਖਹਿਰਿਆਂ ਦਾ ਖੜੂਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਤੇ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਇਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸਨ ਨੂੰ ਗਏ ਤੇ ਲਹਿਣੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਬਣ ਕੇ ਇਥੇ ਹੀ ਆਏ। ਗੁਰੂ-ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪਾ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਸੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਰਖਿਆ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਤੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਤੁੱਟ ਪ੍ਰਵਾਹ ਇਥੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਭੀ ਇਥੇ ਹੀ ਸਮਾਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੋਰ ਭੀ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਥਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਥੜਾ ਸਾਹਿਬ, ਮਲ ਅਖਾੜਾ, ਤਪਿਆਣਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ। ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ੧੦-੧੧ ਮੀਲ ਹੈ। ਨਹਿਰ ਤਕ ਪੱਕੀ ਸੜਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉੱਝ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਟਾਂਗਾ, ਬੱਧੀ ਤੇ ਮੋਟਰ ਆਦਿ ਸਿੱਧੀ ਖੜੂਰ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਖੁਲ੍ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦੇ ਦਿਨ ਸਤੰਬਰ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਤਕੜਾ ਮੇਲਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਸੰਗਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫੇਰਿ ਵਸਾਇਆ ਫੇਰੁ ਅਣਿ ਸਤਿਗੁਰਿ ਖਾਲੂਰੁ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਕੌ ਵਾਰ, ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਖੁਰਾਸਾਨ (ਬੇਕਾਨ)

ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਸੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਜੋ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਗੁਸੀ ਸਾਇਬੇਰੀਆ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਨਾਮ ਬੇਕਾਨ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਖੁਰਾਸਾਨ ਭੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਮੁਗਲੀਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜਨਮ-ਭੂਮੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਡਤਹ ਕਰ ਕੇ ਹਿੰਦ ਉਪਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕਾਫੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਡਤਹ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੌਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੬੦)

ਗਾਇਆ—ਗਯਾ

ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਪੁਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਹਾਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਥ ਹੈ ਤੇ ਪਟਨੇ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵਲ ਹੈ। ਗਾਇਆ ਦੇਨ, ਇਕ ਬੋਧ ਗਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਹਿੰਦੂ ਗਾਇਆ। ਬੋਧ ਗਾਇਆ ਵਿਚ ਬੋਧ ਮਜ਼ਹਬ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਉਹ ਪਿੱਪਲ ਜਾਂ ਬੋਹੜ ਦਾ ਦਰਮਤ

ਹੈ, ਜਿਸ ਹੇਠਾਂ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਜੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਈ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੁਧ ਮਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਤੇ ਬੜੇ ਤੇਜ਼ੋਸਵੀ ਰਾਜਾ ਅਸ਼ੋਕ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਖੰਡਰਾਤ (ਖੇਲੇ) ਭੀ ਇਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਭੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਕੇਂਦਰ ਸੀ।

ਹਿੰਦੂ ਗਇਆ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਮੰਦਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਯਾਤਰੂਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਬੜੀ ਭੀੜੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਰਮੀ ਤੇ ਵਹਿਮੀ ਯਾਤਰੂ ਬੜੇ ਚਾਅ ਨਾਲ ਇਥੋਂ ਗੁਜ਼ਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਜਾਰੀ, ਜੋ ਬੜੇ ਨਿਕਮੇ ਆਦਮੀ ਹਨ, ਕਈ ਵੇਗੀ ਧਨ-ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ ਭੀੜੀ ਥਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਭੀੜੀ ਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਬੜੀ ਮਾਇਆ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਝੂਬ ਉੱਨ ਲਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਭਰਾਏ ਜਾਣ, ਤਦ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮੋਖ਼ਾ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਇਥੇ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਥੇ ਚਰਨ ਪਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗਾ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗਇਆ ਪਿੰਡ ਭਰਤਾ ॥

(ਗੋਬ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੨੩)

ਗੰਗਾ, ਜਾਹਰਨਵੀ ਤੇ ਹਰਦਵਾਰ

ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਮਤ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤਿਅੰਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਕ ਖਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਨਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਗੀਰਥ ਤਪੇ ਨੇ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਆਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰਾ ਬਿਤਾਂਤ ਭਾਗੀਰਥ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ।

ਇਹ ਨਦੀ ਹਿਮਾਚਲ ਪਰਬਤ ਦੇ ਬਰਛਾਨੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਜੋ ਗੜਵਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਨ, ਗੰਗੋਤਰੀ ਨਾਮੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਫਾਸਲੇ 'ਤੇ ਅਲਕਨੰਦਾ ਨਦੀ ਆ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਦੀ ਗੰਗਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਹੈ ਤੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਇਸੇ ਨਦੀ ਉਤੇ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਸ਼ਿਵਾਲਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਹਰਦਵਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਗੁਜ਼ਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬੜਾ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ।

ਹਰਦਵਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਅਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਜਲ ਬੜਾ ਹੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਜਲ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੰਗਾ ਜਲ ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਰਦਵਾਰ, ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਮਿਰਤਕ ਗਿਸਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਛੁੱਲ (ਹੱਡੀਆਂ) ਆ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖਿਆਲ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਉਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇ ਪਿਤਰਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਭਰਾਉਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ

ਦਾ ਬੜਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਬ ਹੈ ਤੇ ਉਂਥ ਵੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਥਾਂ ਹੈ। ਪਾਂਡੇ ਤੇ ਸਾਧੂ ਇਥੇ ਬੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਸਤ ਮਾਰਗ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇਸ ਥਾਂ ਤੇ ਚਰਨ ਪਾਏ। ਨਾਨਕ ਬਾੜਾ ਅਸਥਾਨ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਹਰਦਵਾਰ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਕਾਫ਼ੀ ਉਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਭੀ ਸਤੀ ਘਾਟ ਪੁਰ ਹੈ।

ਤਜਾਰਤ ਦੇ ਆਬਹਾਸੀ ਦੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਇਹ ਦਰਿਆ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਲਾਭਦਾਇਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰਦਵਾਰ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ ਅਤੇ ਭੇਹਰਾਦੂਨ ਲਾਈਨ ਤੇ ਹੈ। ਹਰਦਵਾਰ ਤੋਂ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਛਿਗਣ ਤਕ ਇਸ ਵਿਚ ਬੇੜੀਆਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਸੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਤਕ ਕਈ ਵਡੀਆਂ ਵਡੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੱਢੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਦੀ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਜਰਖੇਜ਼ ਇਲਾਕੇ ਅਰਥਾਤ ਯੂ. ਪੀ. (ਸੰਮਿਲਤ ਸੂਬਾ), ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ ਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਲੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਮਨਾ, ਰਾਮਗੰਗਾ, ਗੋਮਤੀ ਆਦਿਕ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦਰਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਆਪਣੇ ਸਫਰ ਦੇ ਖਾਤਮੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਭਾਗੀਰਥੀ, ਹੁਗਲੀ ਆਦਿਕ।

ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਲੂਬਾਦ, ਬਨਾਰਸ, ਪਟਨਾ, ਮੰਘੇਰ, ਭਾਗਲਪੁਰ, ਕਲਕਤਾ ਆਦਿਕ।

ਇਹ ੧੫੫੦ ਮੀਲ ਵਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਖਾੜੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਆਪਾ ਲੀਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬੜਾ ਭਾਗੀ ਬੰਨ੍ਹ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਖਿਆਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਆਬਾਦ ਹੋ ਸਕੇਗਾ।

ਗੰਗਾ ਜਮ੍ਹਨਾ ਗੋਦਾਵਰੀ ਸ਼ਹਸੁਤੀ ਤੇ ਕਰਹਿ ਉਦਮੁ ਪੁਰਿ ਸਾਧੂ ਕੀ ਤਾਈ॥

(ਮਲਾਰੂ ਮ: 8, ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਗੋਦਾਵਰੀ

ਇਹ ਨਦੀ ਸੂਬਾ ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਨਾਸਕ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅਰਥ ਸਾਗਰ ਕੋਈ ਪਪ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੈਂਤੇ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਵਹਿਣ ਦੂਜੇ ਬੰਨੇ ਵਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪੱਛਮੀ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਆਖਰ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਆ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸੂਬਾ ਮਦਰਾਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਖਾੜੀ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਜਾ ਸਮਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੱਖਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਦਰਿਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਅਬਚਲ ਨਗਰ (ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ) ਇਸ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਦਸੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਸ ਨਦੀ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸਿਖ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਾਵਾਂ ਹਨ।

ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਨਦੀ ਭੀ ਗੰਗਾ ਵਾਂਗ ਕਈ ਨਦੀਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵੈਫੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੰਗਾ ਜਮ੍ਹਨਾ ਗੋਦਾਵਰੀ ਸਰਸੂਤੀ ਤੇ ਕਰਹਿ ਉਦਮੁ ਪੁਰਿ ਸਾਧੁ ਕੀ ਤਾਈ॥

(ਮਲਾਰੁ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਗੋਬਿੰਦਵਾਲ—ਗੋਇੰਦਵਾਲ—ਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੀ

ਇਹ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ੧੫ ਮੀਲ ਹੈ। ਸੜਕ ਪੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੇ ਇਹ ਪਿੰਡ ਵੈਗਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਕਾਨ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸ਼ੁੱਭ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਦੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬੜੀ ਉੱਘੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਗੋਂਦੇ ਖੱਤਰੀ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਰਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ, ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੜੀ ਹੀ ਅਸਚਰਜ ਬਾਵਲੀ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਬਣੀ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ੯੪ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ੯੪ ਪਾਠ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਮੇਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਵਲੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਚੌਬੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਥਾਂ ਜਨਮ-ਕੂਮੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗੇ, ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਾਵਾਂ ਇਥੇ ਹਨ ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਬਾਵਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਚੌਬਾਰਾ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿਕ। ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਮੇਲੇ ਇਥੇ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਦਾ।

ਤੀਜੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਹੀ ਥਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਸੋਮਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਆਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਪਾਰ ਦਾ ਭੀ ਕੇਂਦਰ ਸੀ। ਇਸ ਨਗਰ ਵਿਚ ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਸਥਾਨ ਹਨ :

- (੧) ਅਨੰਦ ਜੀ ਦਾ ਅਸਥਾਨ, ਅਨੰਦ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇ ਪੋਤਰੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਗੀ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ।
- (੨) ਹਵੇਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਮਕਾਨ।
- (੩) ਖੂਹ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਜੋ ਚੌਬੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਲਵਾਇਆ।
- (੪) ਬਾਵਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਚੌਰਾਸੀ ਪੌੜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਬਾਵਲੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੀਜੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਸੰ: ੧੬੧੬ ਵਿਚ ਲਵਾਈ।
- (੫) ਮੋਹਨ ਜੀ ਦਾ ਚੁਬਾਰਾ।

ਗੋਬਿੰਦਵਾਲ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਸਮ ਜਲ੍ਹੂ ਤੀਰਿ ਬਿਪਾਸ ਬਨਾਯਿ ॥

(ਮੁ: ਮ: ਚਹੁਬੰਬੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੦)

ਗੋਮਤੀ

ਸੂਬਾ ਯ. ਪੀ. (ਸੰਮਿਲਤ ਸੁਬਾ) ਦੇ ਇਲਾਕਾ ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਲਖਨਊ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਤੇ ਬਾਂਕਪਨ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦ ਦਾ ਪੈਰਿਸ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਦੀ ਨੂੰ ਭੀ ਬੜਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਗਊਆਂ ਦੇ ਵੱਗਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਇਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖੁਲ੍ਹੇ ਚਰਦੇ ਸਨ।

ਜੇ ਹਮਾਰੀ ਗੋਮਤੀ ਤੌਰ ॥

(ਆਸਾ ਕਬੀਰ ਜੀਉ, ਪੰਨਾ ੮੭੮)

ਗੋਵਰਧਨ

ਇਹ ਗੋਕਲ ਤੇ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਦੇ ਪਾਸ ਇਕ ਉੱਚਾ ਟਿੱਲਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਬਤ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਗੋਕਲ ਤੇ ਬਿੰਦਰਾਬਨ ਦੇ ਗਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਗਵਰਧਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਲ ਲਾ, ਗਵਰਧਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾਏ, ਤਦ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਬੜਾ ਕ੍ਰੋਧ ਆਇਆ। ਇੰਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਲ ਦੱਸਣ ਲਈ ਸਖਤ ਬਰਖਾ ਦੀ ਝੜੀ ਲਾ ਦਿਤੀ। ਇਸ ਅਸਮਾਨੀ ਕਹਿਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਗਵਾਲੇ ਆਦਿ ਬੜੇ ਘਬਰਾਏ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿਤੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੇਜ਼ ਨਾਲ ਗਵਰਧਨ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਤਪਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੀਜ਼ (ਉੰਗਲੀ) ਤੇ ਉਠਾ ਲਿਆ। ਸੋ ਜਿਤਨੀ ਬਰਖਾ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਇਸ ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਪੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੰਦਰ ਨੇ ਸੱਤ ਦਿਨ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਖਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, ਪਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਵੇਖ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਗੋਵਰਧਨਪਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਭੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਿਖੀ ਕੇਸ ਗੋਵਰਧਨ ਧਾਰੀ ਮੁਰਲੀ ਮਨੋਰ ਹਰਿ ਗੰਗਾ ॥

(ਮਾਤ੍ਰ ਅ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੦੮੨)

ਜਮਨਾ

ਇਹ ਨਦੀ ਭੀ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਦੇ ਬਰਫਾਨੀ ਪਹਾੜਾਂ ਤੋਂ, ਜੋ ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜਮਨੋਤਗੀ ਨਾਮੀ ਪਰਬਤ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੁੜੀ ਦਸਿਆ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਨਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਮਿਲਤ ਸੂਬਾ ਯੂ. ਪੀ. ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੰਜਦੀ ਹੋਈ ਪਰਾਗ (ਅਲੂਆਬਾਦ) ਪਾਸ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਜਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭੀ ਕਈ ਨਹਿਰਾਂ ਕਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰਾ, ਮਥੁਰਾ, ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਆਦਿਕ ਕਈ ਉੱਘੇ ਸ਼ਹਿਰ ਹਨ।

ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਬਾਲ-ਲੀਲਾ ਤੇ ਕਲੋਲਾਂ ਦਾ ਇਸ ਦਰਿਆ ਨਾਲ ਖਾਸ ਸੰਬੰਧ

ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਇਸ ਨਦੀ ਨੂੰ ਭੀ ਬੜੀ ਪਵਿਤਰ ਨਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਭੀ ਬੜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਗੰਗਾ ਜਮੁਨਾ ਗੋਦਾਵਰੀ ਸਰਸ੍ਵਤੀ ਤੇ ਕਰਹਿ ਉਦਮੁ ਪੁਰਿ ਸਾਧੁ ਕੀ ਤਾਈ ॥
(ਮਲਾਰੂ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੨੬੩)

ਪ੍ਰਾਗ—ਪ੍ਰਯਾਗ—ਅਲੂਬਾਦ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸੰਮਿਲਤ ਸਥਾ ਯ. ਪੀ. ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਰਕਾਰੀ ਯਨੀਵਰਸਿਟੀ ਹੈ ਤੇ ਵਪਾਰ ਦਾ ਬੜਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇਹ ਗੰਗਾ, ਜਮੁਨਾ ਤੇ ਸੁਰਸ੍ਰਤੀ (ਜੋ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਗੁਪਤ ਹੈ) ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਥਾਂ ਹੈ। ਚੁਕਿ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਨਦੀਆਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਪਵਿਤਰ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਥਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਯਾਗ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹੈ।

ਮਾਘ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਥੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਪੁਰਾਣਕ ਮਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕਾਸ਼ੀ (ਬਨਾਰਸ) ਵਾਂਗ ਇਥੇ ਭੀ ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਦੋਪੱਟ ਚਿਰਵਾ ਲਵੇ, ਉਸਦੇ ਪਾਪ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਮੌਖ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ 'ਪੱਕੀ ਸੰਗਤ' ਨਾਮੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਗਮਲੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ।

ਮਕਰ ਪ੍ਰਾਗਿ ਦਾਨੁ ਬਹੁ ਕੌਆ, ਸਰੀਰੁ ਦੌਓਂ ਅਧ ਕਾਟ ॥

(ਮਾਲੀ ਗਊਡਾ ਮ: ੪, ਪੰਨਾ ੧੮੬)

ਪ੍ਰਾਗ ਇਸ਼ਨਾਨੇ ॥

(ਗੋਡ ਨਾਮਦੇਉ, ਪੰਨਾ ੮੭੩)

ਪੁਰੀ ਦੁਆਰਾ—ਦਵਾਰਕਾ ਪੁਰੀ—ਦਵਾਰਕਾ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੁਰੰਦਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਜਗਸਿੰਧ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਮਥੁਰਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਤਦ ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣਾਇਆ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦਾ ਬਾਹਲਾ ਹਿੱਸਾ ਇਥੇ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਜਾਦਵਾਂ ਦੀ ਖਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਤੇ ਤਥਾਹੀ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪ੍ਰਭਾਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਇਥੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਮੰਦਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਬੜੇ ਕੀਮਤੀ ਜੇਵਰਾਂ ਨਾਲ ਜੜਾਉ ਹਨ। ਹਿੰਦ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਇਥੇ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਤਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਕਾਸੀ ਕਾਤੀ ਪੁਰੀ ਦੁਆਰਾ ॥

(ਮਾਰ੍ਗ ਸੋਲਹੇ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੧੦੨੨)

ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਮਿਲਤ ਸੂਬਾ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਬਾਦ ਹੈ ਤੇ ਮਥਰਾ ਦੇ ਪਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੀ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਚਪਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਗੋਕਲ ਤੇ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ। ਇਥੇ ਹੀ ਗੋਪੀਆਂ ਤੇ ਗਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਲੋਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਗਊਆਂ ਚਾਰਦੇ ਰਹੇ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਇਸ ਥਨ ਨੂੰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ 'ਧੰਨ ਧੰਨ ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ' ਕਹਿ ਕੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਕਲੋਲਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਥਾਂ ਹੈ। ਇਥੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਵੱਜਦੀ ਸੀ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਤੇ ਗਵਾਲੇ ਇਸ ਬੰਸਰੀ ਉੱਤੇ ਮਸਤ ਹੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਫਿਰਦੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਥੇ ਭੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਵਲ ਲਾਉਣ ਲਈ ਚਲਨ ਪਾਏ।

ਬਿੰਦ੍ਰਾਬਨ ਮਨ ਹਰਨ ਮਨੋਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚਰਾਵਤ ਗਾਉਂ ਰੇ ॥

(ਗਊਨੀ ਪੁਰਸ਼ੀ ਕਬੀਰ, ਪੰਨਾ ੩੩੮)

ਬਿਪਾਸ—ਬਿਆਸ

ਇਹ ਦਰਿਆ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਦੇ ਉਸ ਬਰਫਾਨੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁੱਲੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਮੰਡੀ, ਕਾਂਗੜਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋਗੇ ਕੇ ਪੱਤਣ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੂੰਘਾ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਨਹਿਰਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦੀਆਂ। ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਾਣੀ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਹਿਰਾਂ ਲਈ ਬੜੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤਲੁਜ ਵਿਚੋਂ ਹੋਗੇ ਪੱਤਣ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਕਢੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਇਸ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ।

ਗੋਬਿੰਦਵਾਲੁ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰੀ ਸਮ ਜਲਨੁ ਤੌਰਿ ਬਿਪਾਸ ਬਨਾਯਉ ॥

(ਸੁ. ਮ: ਚਉਥੇ ਕੇ, ਪੰਨਾ ੧੪੦੦)

ਮਥਰਾ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਸੰਮਿਲਤ ਸੂਬਾ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਜਮਨਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਪਵਿੱਤਰ ਨਗਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੀਰਥ ਹੈ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਕੂਮੀ ਹੈ। ਕੰਸ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਵਾਸਦੇਵ ਤੇ ਦੇਵਕੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਵਿਚ ਰਖਿਆ। ਇਥੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮੰਦਰ ਹਨ। ਚੂੰਕਿ ਹਰ ਸਾਲ ਕ੍ਰੋੜਾਂ ਯਾਤਰੂ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਤਜਾਰਤ ਭੀ

ਖਾਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੱਥਰੀ ਦੇ ਬਰਤਨ ਤੇ ਪੇੜੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਭਾਸ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ, ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚਰਨ ਪਾਏ ਹਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੇਥਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਛੀਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਕੰਸ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਪਰ ਨੌਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੈ।

ਤਟ ਤੀਰਥ ਦੇਵ ਦੇਵਾਲਿਆ, ਕੇਦਾਰੁ ਮਖੁਰਾ ਕਾਸੀ॥

(ਮਾਹੂ ਵਾਰ ਮ: ੫, ਪੰਨਾ ੧੧੦੦)

ਮਾਰਵਾੜੀ

ਇਲਾਕਾ ਮਾਰਵਾੜੀ ਉਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜੋਧਪੁਰ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਰਿਆਸਤ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਭੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਰੇਤੜ ਹੀ ਰੇਤੜ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਾਰਸ ਬਹੁਤ ਘਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਖਤ ਤੋਟ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਪਾਣੀ ਤੇ ਮੀਂਹ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਬਰਖਾ ਹੋਣੀ ਰੱਬੀ ਮੇਹਰ ਦੀ ਸਕ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਉਤਮ ਦਾਤ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਖਾ ਨਾ ਪੈਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਤੋਟ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੋਕੀ ਤੇ ਪਸੂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੂਖੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵੱਸੋਂ ਸੰਘਣੀ ਨਹੀਂ।

ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਨਹਿਰਾਂ ਦਵਾਰਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਭੀ ਸਰਸਬਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਾਰਵਾੜੀ ਜੈਸੇ ਨੌਰੂ ਬਾਲਹਾ ਬੋਲ ਬਾਲਹਾ ਕਰਹਲਾ॥

(ਪਾਸਰੀ ਨਾਮਦੇਵ, ਪੰਨਾ ੬੯੩)

ਲਾਹੌਰ

ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ ਤੇ ਪਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਭੀ ਇਹ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਲੜਕੇ ਲਵ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਇਕ ਖੂਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਲਵ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹੂ ਭੀ ਹਿੰਦੂ ਸੱਜਣ ਇਸ ਖੂਹ ਤੇ ਪਾਤਰਾ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾਲ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗੁੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਸਿਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ, ਉਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਭੀ ਚੇਤੇ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਚੰਥੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ-ਕੂਮੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੀ ਕਰ ਉਹ ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਸਹਾਦਤ ਦਾ ਸਾਕਾ ਵਰਤਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕੀਤਿਆਂ ਲੂੰ-ਕੰਢੇ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬਾ ਖੁਦਾ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਗੁਰਮੁਖ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰ ਸਿੰਘ ਇਥੇ

ਜਾ ਆਪਣੇ ਇਲਾਹੀ ਚਮਤਕਾਰੇ ਵਿਖਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਹੀਂਗਿਆਂ ਨੇ ਇਥੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਆਨ ਸ਼ਾਨ ਖਾਤਰ ਆਪਣੀਆਂ ਖੋਪਰੀਆਂ ਉਤਰਵਾਈਆਂ ਤੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਿਆ।

ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਕਈ ਸਿਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਾਵਾਂ ਹਨ, ਜਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਨਮ-ਅਸਥਾਨ, ਬਾਵਲੀ ਸਾਹਿਬ, ਡੇਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਚੁਮਾਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਸਮਾਧ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੁਜ਼ਹਾਂਗ ਆਦਿਕ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਸੂਬੇ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਕਈ ਕਾਲਜ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਰੇਲ-ਗੱਡੀਆਂ ਭੀ ਕਈ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਵਪਾਰ ਦੀ ਮੰਡੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਭੀ ਤਗੜਾ ਵਪਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਲਾਹੌਰ ਸਹਰੂ ਜਹਰੂ ਕਹਰੂ ਸਵਾ ਪਹਰੂ ॥

ਲੰਕਾ¹

ਇਹ ਇਕ ਤਕੜੇ ਟਾਪੂ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਜੋ ਹਿੰਦ ਸਾਗਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦਸਤਾਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦੱਖਣ ਪੂਰਬ ਵਲ ਹੈ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਸ ਟਾਪੂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਰਾਵਣ ਸੀ, ਜੋ ਬੜਾ ਵਿਦਵਾਨ, ਪ੍ਰਤਾਪੀ ਤੇ ਜੋਦਾ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇਹ ਅੈਨਾ ਦੌਲਤਮੰਦ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਬਾਹਲੇ ਮਕਾਨ ਤੇ ਮਹੱਲੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਜੜੇ ਪਏ ਸਨ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ 'ਸੋਨੇ ਦਾ ਗੜ੍ਹ' ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦ. ਰਾਵਣ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਸੁਪਤਨੀ ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚੁਗਾ ਲੈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਪਤਨੀ ਨੂੰ ਰਾਵਣ ਪਾਸੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਟਾਪੂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕੀਤਾ, ਸੀਤਾ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਰਾਵਣ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਟਾਪੂ ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰਾਂ, ਜਵਾਹਰਾਤਾਂ, ਹੀਂਗਿਆਂ ਤੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਾਲਾਂ ਦੀ ਤਜਾਰਤ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤਾਈ ਇਥੇ ਬੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਟਾਪੂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਕੋਲੋਬੋ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬੰਦਰਗਾਹ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜਹਾਜ਼ ਜੋ ਚੀਨ, ਜਾਪਾਨ, ਮਲਾਯਾ, ਹਾਂਗਕਾਂਗ, ਮਦਰਾਸ, ਕਲਕੱਤਾ ਆਦਿਕ ਬਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਠਹਿਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੋਇਲਾ, ਪਾਣੀ ਇਥੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤਜਾਰਤ ਦਾ ਬੜਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕੀ ਰੰਗ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਕਾਲੇ ਹਨ।

ਲੰਕਾ ਗਢੂ ਸੋਨੇ ਕਾ ਭਇਆ ॥

ਮੁਰਖ ਰਾਵਨੁ ਕਿਆ ਲੇ ਗਇਆ ॥

(ਡੈਰੱਥੀ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੫੮)

1. ਵਿਸੁਕਰਮਾ ਨੇ ਕੁਬੇਰ, ਜੋ ਰਾਵਣ ਦਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਹ ਮਨੋਹਰ ਪੁਰੀ ਰਚੀ ਸੀ। ਰਾਵਣ ਨੇ ਕੁਬੇਰ ਤੋਂ ਥੋਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤੀ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਚਿੱਤ੍ਰ ਸੁਮੇਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਚੱਜਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਲਈ ਸੇਧ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਹਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠ-ਭੂਮੀ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਅਨੁਭਵੀ ਅਰਥ ਤਾਂ ਉਚੇਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਕੌਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਆਏ ਪੌਰਾਣਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹਰ ਕਥਾ ਦਾ ਬਿਤਾਂਤ ਪੁਸਤਕ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕ ਬਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਿਉਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੋਬਿੰਦ ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ-ਨਿਰਵੈਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜੀਵ ਦੀ ਕਾਇਆ-ਕਲਪ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ।

ਮਾਸਟਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਵੇਂ ਪੋਠੋਹਾਰ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ) ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਰੋਸਾਏ ਨਗਰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਹੀ ਉਭਰੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹੀ। ਆਪ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਪ੍ਰਾਲਸਾ ਹਾਈ ਸਕੂਲ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦੇ ਹੈਂਡਮਾਸਟਰ ਰਹੇ। ਪਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਐਕਟ ਬਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਕਾਰਕੁਨਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਗਿਆਫਤਾਰ ਕਰ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਖੇਜ ਵਿਚ ਲਗਾ ਕੇ ਸਫਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਹ ਕੋਸ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਸਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਾਲੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਆਪ ਨੇ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਨਵੀਨ ਖੋਜ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪ ਪਰਿਚਿਤ ਸਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਕਲਾਸੀਕਲ ਪੁਸ਼ਤਗੀ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੇਣ ਵੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਅਖਾਣ ਕੌਸ਼ ਆਪ ਦੀ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਵਾਲਾ ਪੁਸਤਕ ਹੈ।

ISBN 81-7205-025-9

9 788172 050252

